

Viața Românească

Revistă literară și științifică

VOLUMUL LXXVII

ANUL XXI

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA

VIAȚA ROMÎNEASCĂ

1929

Știința și apropierea între popoare

Dacă Europa, în cursul timpului trebuie să se organizeze în ce privește colaborarea popoarelor, nu cred că acest lucru poate fi realizat numai printr'o politică cu vederea scurtă, cufundată în dificultăți cotidiene și care renasc fără încetare. Socot, dimpotrivă, că această colaborare, va trebui să se inspire din directive largi, a căror origine și vigoare, își au izvorul nu numai în combinații de interes material, dar în inspirațiile cele mai înalt civilizatoare ale fiecărei nații. Ori, din toate aceste inspirații, nici una nu e superioară în nobleță, efortării îndărătnice și eroice care îndreaptă spre adevăr rasele Occidentului; niciuna, de asemenea, nu are prin consecințele ei, reacțiuni mai imediate asupra existenței însăși, a oamenilor. Iată de ce ași vrea să insist în particular, asupra activității științifice.

„Știința ajută sau nu la apropierea sau colaborarea popoarelor? Dacă da, pe ce căi“?

Vastă problemă, care a deșteptat nenumărate controverse filosofice, istorice, religioase, chiar cosmologice.

O voi aborda numai, în limitele modeste ale unui trecut și viitor, pe care le pot atinge cunoștințele pozitive și prevederile înțelepciunii noastre, dar mă tem că, astfel chiar restrînsă ea să nu pară că depășește în chip deosebit, valoarea reflexiilor ce urmează. Singurul lor merit e de a traduce meditația sinceră a unui om, care a consacrat un mare număr de ani celei mai severe, tăcute și pure dintre științi.

Acum, ceva mai mult, de o jumătate de veac, chestia pe care o pun, ar fi scandalizat pe cei mai mulți filosofi.

Formidabilul val al descoperirilor, care începînd cu secolul al XVIII-lea bătuse la pragul cunoștințelor noastre, tîra cu el, imaginațiile ca și îmbătate. Pentru întâia oară, în istoria omenirii, nu era vorba de construcții fragmentare dar de un sistem complet al lumii fizice, pe care știința îl erijase. Spațiile sînt

deschise : vechea ipoteză geocentrică ruinată, marile linii ale arhitecturii stelare schițate ; multiplele aparențe ale universului, mișcări, sunete, lumină, căldură, electricitate, reduse la unitate prin magia matematicii ; formațiunea globului nostru terestru și evoluția speciilor, reconstituite. Istoria milenară a rasei umane nu era o lecție de optimism ? Acumularea lentă a cunoștințelor și puterea crescîndă astfel cîștigată, au făcut să apară dintr'o ființă primitivă, slabă și goală, omul social, stăpînul de azi al planetei. Concepția întrevăzută de Pascal a luat corp : omenirea în ansamblul ei, considerată ca un om care subsistă totdeauna și învață continuu. Progresul intelectual, evident în trecut și sigur în viitor, aduce cu el o dezvoltare analoagă a moralității, bogăției, fericirii omenești și constituie astfel progresul absolut.

Această credință raționalistă, această încredere în perfecționarea societăților omenești, în evoluția lor spre dreptate și egalitate—egalitate între nații ca și între indivizi, inspiră pe cei mai mari filosofi nu numai ai secolului al XVIII-lea, dar chiar ai secolului al XIX-lea, cel puțin la începutul lui, căci în a doua jumătate, o reacțiune violentă se desenează contra acestor doctrine, care (după adversarii lor) nu-și găsesc justificarea în domeniul faptelor și mai puțin în istorie, logică sau în studiul obiectiv al naturii.

Acest progres absolut, producîndu-se totdeauna în același senz, concepție simplistă, nu ar fi mai verosimil decît „eterna reîntoarcere“ sau „marele an“ visat de filosofii vechi, la sfîrșitul căruia, totul reîncepe identic, universul învîrtindu-se astfel, ca într'un fel de cerc fatal.

Dacă rămînem pe terenul solid al observației, singura realitate pe care ne-o arată istoria sînt grupări omenești, mai mult sau mai puțin eterogene, care apar, se ciocnesc, se distrug sau dispar, fără ca această succesiune cronologică de evenimente să pară a asculta de o orientare determinată. Totul se petrece mai degrabă ca și cum hazardul ar fi în inima lucrurilor. Această flacără științifică de care sîntem atît de mîndri și a cărei strălucire credem că va crește mereu, nu e decît licărirea unui rug care cînd se stinge, cînd se aprinde din nou, pentru a se stinge iarăși. Între mecanica lui Archimed și aceia a lui Galileu, care se înlănțuiesc rațional, se interpune un hiatus de 18 secole, o noapte de ignoranță și de barbarie. Noi știm că acum douăzeci de mii de ani, exista în Asiria un oraș cuprinzînd între două sute kilometri de ziduri, opt milioane de locuitori. Din el, nu a mai rămas azi decît nisip și cîteva cărămizi ale căror inscripții ne lasă să ghicim tezaure acumulate de cunoștinți, azi dispărute sau distruse.

Și chiar limitîndu-ne la momentul prezent, dacă e adevărat că știința crește puterea omului, ea crește în același timp nevoile lui și le face mai imperioase. Dacă ea multiplică relațiile dintre popoare, suprimînd timpul și distanța, ea multiplică și agra-

vează în același timp conflictele lor. Tot atât de ostile și închise unul față de altul ca și triburile salbatice ale Africei centrale ele sînt numai mai numeroase, mai capabile de a ucide și a distruge. Iată, pentruce, în ochii sumbrei școli pesimiste, progresul prin știință ar fi superstiția supremă și un fel de „stadiu ultim al iluziei vitale“.

Între aceste două teme opuse, unde e adevărul? Pentru a vorbi într'un limbaj mai puțin ambițios, în viitorul apropiat pe care noi și urmașii noștri îl vom trăi, încotro se va înclina balanța? Problemă redutabilă și nu controversă între filosofi ci alternativa pe care o pune destinul și de care depinde salvarea Europei. Să încercăm a-i cîntări termenii.

În domeniul ei propriu, știința prin natura ei însăși nu e decît virtute și binefacere. Ea mărește fără încetare concepția noastră asupra universului. Munca ei neîntreruptă face ca fiecare generație (cu excepția unor catastrofe ca cea a căderii imperiului roman sîrîmînd brutal tradiția) să profite de cuceririle intelectuale ale generației precedente. Ea aduce o contribuție de nimic depășită, ilustrației spiritului omenesc. „Dacă un locuitor al unei planete, a scris un filosof, ar scobori pe pămînt pentru a întreba unde a ajuns specia noastră, ar trebui să-i arătăm cele cîteva idei generale pe care le avem asupra naturii lumii“.

Regulele științii,—canonul ei, dacă putem spune așa—sînt neschimbate, eterne și autoritatea lor, care se impune prin ea însăși, fără obligație, fără sancțiune, nu cunoaște rebeli. Moartea poate cufunda în neant regate și imperii: geometria lui Euclid rămîne în acord cu geometria de azi. Aceste metode inflexibile nu se mlădiază după pasiunile trecătoare, chiar cele mai furi-oase, și chiar dacă savantul însuși, e stăpînit de ele. Astronomul care prevede o maree, o calculează în același chip, indiferent dacă calculul arată sau nu că ea trebuie să-l înghită. Balisticianul, în cursul unui bombardament calculează traectoria obuzului care vine, în același mod, dacă acesta trebuie să-l zdrobească sau nu. Archimede, închis în Syracuse consacră tot geniul său cetății asediate; dar soluția pe care o descopere problemii care-l absoarbe e independentă de chestia tragică, dar accidentală, de a ști dacă grosolanul soldat roman va străbate sau nu zidurile cetății.

Discreditul pe care unii încearcă să-l arunce asupra progresului științific, e în legătură cu faptul că el a încetenit? Dar niciodată, descoperirile lui nu au fost mai variate și mai surprinzătoare. Niciodată, ele nu au scotocit mai adînc infinitul mare ca și cel mic.

Niciodată, deasemeni, știința nu s'a afirmat în mod mai strălucit ca o operă de solidaritate și colaborare—colaborare între indivizi și popoare. Prin caracterul său universal, ea impune și dirijează această colaborare.

Cînd un adevăr științific e proclamat, ori de unde ar veni el,

nici o ureche chiar cînd ar voi-o, dacă e capabilă de a înțelege, nu poate rămînea închisă.

Și totuși, cu tot acest caracter universal, fiecare popor, ca și fiecare novator, imprimă operei sale științifice, semnul propriei lui individualități.

Tot așa, înainte de a-și confunda apele, afluenții unui mare fluviu urmează fiecare panta și valea lui. Geometria Grecilor nu are linii mai puțin pure decît templele lor. Edificiile ireale și grandioase—corespunzînd ansamblului fenomenelor luminoase și electro magnetice—pe care le-au ridicat în lumea abstractă un Fresnel, Maxwell, Helmholtz, Boltzman sînt reprezentative pentru geniul englez și francez ca și pentru cele două aspecte ale geniului german, ca și (cu toate că supuse unor modalități diferite) o dramă de Shakespeare, o tragedie de Racine, o operă a lui Hegel sau o simfonie a lui Mozart.

Astfel, în imperiul ei ideal, știința realizează colaborarea perfectă a popoarelor, în care toate ascultă dela sine acelorași legi și fiecare rămîne totuși el însuși, aducînd concursul său tuturor și profitînd de concursul tuturor în aceeași vreme.

Dar dacă, întrăm acum, în domeniul realităților, știința va rămînea încă marea distribuitoare de binefaceri? Se pare că e aproape o lipsă de pietate să ne îndoim atunci cînd ea pune la dispoziția omului o putere atît de formidabilă în raport cu forțele lui naturale, atunci cînd îi dă o așa stăpînire asupra materiei, încît îi permite să-și realizeze visurile lui milenare, să domine continentele, oceanul marin ca și cel aerian, atunci cînd îi procură înșirînd toate resursele pentru a lupta, dacă vrea, contra mizeriei, suferinții și morții. Dar vrea el aceasta? Aici e nodul tragediei.

Această indiferență suverană la bine și la rău, această insensibilitate supra umană care face mărimea și forța științei, ce rezistență oferă ea pasiunilor noastre și abuzurilor unei puteri pe care ea însăși a creat-o? Aceiași nicovală poate servi să făurească sabia sau brăzdarul plugului. Același aparat de telegrafie fără fir poate arunca apelul disperat care va salva un vapor în primejdie sau da semnalul de atac care va culca pe pămîntul înșingerat mii de oameni. Același avion poate transporta remediile care vor opri răspîndirea unei epidemii sau bombele care vor masacra copii nevinovați. „Cînd erați unul din protagoniștii aviației, îmi scria de curînd un corespondent străin, exprimați speranța că biruind povoara lanțurilor grele, aeroplanul va birui deasemeni, pe acea a grelelor uri. Azi nu se vorbește. Însă decît de curse aeriene care pot distruge orașele, în cîteva ore“.

Fiindcă știința nu găsește în ea însăși mijlocul de a mōdera aplicațiile perverse ale descoperirilor ei, va trebui oare să conchidem cu înțelepciunea celui împărat al Chinei, care, acum două mii de ani, impresionat de descoperirea prafului de pușcă și medîtînd toată noaptea asupra consecințelor, a dat ordin dimi-

neață să fie spânzurat autorul descoperirii, pentru ca ea să nu fie realizată?

La ce îi va fi servit de a fi ajuns la stăpînirea planetei, dacă civilizația noastră occidentală, pe care o credem indestructibilă, trebuie să se prăbușească ca acele ale Babilonului, Atenei sau Romei, nu sub loviturile unui atac din afară, ci prin disensiunile noastre internaționale mai bine armate și mai ucigătoare ca invaziunile barbare de altădată?

Dacă știința nu e în stare să facă aceasta, alte influențe sînt oare capabile de a înfrîna aceste aplicațiuni dezaastroase ale progresului material?

În imperiul ei abstract, știința, am spus-o, e a tot puternică și deciziile ei nu sînt contestate; dar acest imperiu e îngust și cu toată întinderea lui, sever circumscris. Nu-și poate el oare largi limitele, astfel ca ele să înglobeze și problemele de unde se nasc conflictele între popoare? E oare o utopie să pretindem a le supune, într-o zi, unor metode universal admise, tot atît de raționale ca acele ale Mecanicei sau Chimiei? Fără îndoială, originile pasiunilor internaționale sînt adesea de o complexitate aproape inextricabilă și care pare că înfruntă concluziile logice. Etnice, economice, sociale, în același timp, ele rezultă uneori din realități contradictorii care trebuie totuși acordate; altfel sînt chestiile minorităților, frontierelor, materiilor prime etc. Și dacă sînt altele de un caracter artificial, acestea nu sînt mai puțin primejdioase, căci dificultăților inevitabile, ele adaogă altele, parazite și adesea acute. Diplomații de școala veche le califică de „chestiuni de prestigiu“; cuvîntul e azi defăimat, dar realitatea care-i corespunde nu e moartă. Rancune, orgoliu rănit, poftă, neîncredere, toate acestea înveninează fiecare dezacord și șueră ca viperele. Ce binefacere, dacă răceala rațiunii ar putea să înghețe aceste ouă de reptile!

Binefacere insuficientă totuși, căci ambiția științei, trebuie să fie mai înaltă. Ea trebuie să caute a degaja din studiul fenomenelor omenești marile directive, care aplicate unei probleme internaționale, procură automatic soluțiunea ei, după cum legile mecanicii procură automatic, traseul unui tunel care străbate un munte. Fără îndoială, aceasta nu e decît o analogie și mulți ani se vor scurge înainte ca acest scop să fie atins; dar fiecare pas înainte, ameliorează raporturile dintre popoare. Desigur prin amploarea, varietatea, natura lor însăși, dificultățile întîlnite par de neînvins; dar fenomenele astronomice prin imensitatea lor, fenomenele cristaline prin micimea lor, cele luminoase și electrice prin natura lor misterioasă, nu par mai ușor accesibile principiilor calculului infinitesimal. Și oare aceste principii, nu au trebuit secole pentru a le degaja, a le da o formă impecabilă, a le aduna într'un corp de doctrine, care să poată avea adesiunea tuturor spiritelor? Cînd străbatem una din acele imense uzine cu aspect infernal și vedem curgînd valurile de metal topit

sau aruncînd scînteii gigantice cornute în care se operează combinații diabolice, cum să nu admirăm că toate acestea s'au născut din cîteva formule minuscule care încap pe un patrat de hîrtie și care dirijează totul ? Să nu ne oprească dar disproporția între mărimea întreprinderii și slăbiciunea aparentă a mijloacelor. Influențele civilizatoare, lucrînd totdeauna în același sens și acumulînd efectele lor, își ating până la urmă scopul în fața forțelor dezordonate, mai puternice, dar care se distrug, contrariindu-se.

Totuși, în științele morale chiar în plin avînt, această orientare spre adevăr e departe de a fi tot atît de imperioasă, ca în științele fizice. Principiile Dreptului și ale Justiției nu sînt mai puțin inflexibile ca acele ale geometriei : dar ce arbitrar în aplicațiile lor !

Ele sînt aceleași azi, ca în vremile Atenei și ale Romei ; dar cetățenii Atenei și ai Romei găseau natural ca dînsule să nu se aplice la sclavi.

În ce privește istoria, dacă ea comportă deja metode care nu sînt fără analogie cu metodele științifice ca și reguli de autenticitate asupra cărora toți istoricii sînt de acord, mai rămîne însă ca aceste reguli și metode să fie aplicate sistematic, pretutindeni și oriunde. Această cerință e poate îndeplinită cînd istoricii noștri se ocupă de trecutul Incașilor sau Lamaștilor. Se poate spune însă același lucru, cînd e vorba de evenimente din regiuni sau epoci vecine cu a noastră ? Pentru a instrui într'o comprehensiune mutuală generațiile tinere din diversele noastre țări, nici o operă nu ar fi mai utilă decît o istorie imparțială a Europei, dusă până la finele secolului al XIX și redactată după metodele cele mai riguroase, de scriitori aparținînd tuturor popoarelor. Ori, există vre-o națiune care să-și fi dat adeziunea, unui asemenea proiect ?

Această abținere voluntară trebuie să ne facă să apreciem mai mult încă efortarea încercată la Geneva în domeniul economic și în cel social de comisiile Societății Națiunilor și de Biroul Internațional al Muncii. Putem spera că va veni o epocă în care popoarele chiar rivale, vor ști să evalueze mutual trebuințele, resursele, situația lor industrială într'un mod înadevăr pozitiv, după cum doi negustori, chiar în proces, se servesc de același metru, măsurînd într'același chip o bucată de pînză ; după cum chimistul care se întreabă asupra rezultatelor unor combinații, le înregistrează, fie că descoperirea lui e favorabilă sau nu industriei țării sale.

Și totuși chiar dacă metoda științifică ar fi ajuns la acest grad de generalitate și de perfecție în toate domeniile, ea nu ar fi deajuns ca să reprime pericolele care amenință civilizația noastră. Desigur, făcînd apel la rațiune și reducînd litigiile la elementele lor precise și esențiale, ea ar facilita soluția lor. Ea ar indica mai ales popoarelor, drumul care trebuie urmat pentru

a rezolvi aceste litigii, *dacă ele îl vor și pentru a ajuta pacific*, unul alături de altul, activitatea lor. Dar nu e de ajuns să vezi net dreptul și trebuințele altuia, pentru a *voi* să le respecti. Această voință, care influență o va provoca, cine îi va comunica impulsivitatea necesară? Dar resursele gândirii nu sînt epuizate: alte coarde care nu au vibrat încă, sînt de pus în mișcare. Cum! vor striga scepticii, veți recurge la sentiment, cînd știința sub toate formele ei s'a dovedit insuficientă? Temeiurilor rațiunii, veți substitui pe acele ale inimii? Dacă logica impasibilă nu poate da voinții impulsia utilă, la ce va duce impulsia emotivă cînd elanul pe care ea îl comunică voinții nu e nici călăuzit, nici întreținut și se oprește după jocul hazardului? Efuziunile, a spus substanțial într-o zi d. Paul Valéry nu pot ținea loc metodelor perseverente și pozitive, singurele eficace.

Dar nu e vorba de efuziuni: ci de o comprehensiune integrală, prin care sufletele a două popoare se apropie, se pătrund, în ceiace au superior și esențial. Rațiune și sentiment, inteligență și sensibilitate, numai printr'o analiză factice repartizăm ființa noastră intimă în facultăți distincte și despărțite una de alta: ele coexistă inseparabil și sînt ca rădăcinile încîlcite ale unui arbore pe care viața și realitatea nu le pot diviza. Între toate expresiile gândirii, fie ea plastică sau lirică, științifică, religioasă sau filozofică, fie că, ea se forțează de a se modela cu exactitate după detaliile adevărului sau să ghicească ca într'un fulger, există misterioase, surde și profunde corespondenți. Noi bănuim unele; ele ne apar confuz, după cum piscuri care răsar izolat din ceață anunță un continent. Uneori, ele ni se revelează, precise și susceptibile de a fi definite științific, acea de pildă, care la cele două extremități ale cunoașterii noastre, reunește imperiul sunetelor cu al numerelor, muzica, voluptate a sunetelor și cea muzică imaterială care e matematica. Dar un spirit a cărui putere sintetică ar depăși infinit pe a noastră, ar reduce la unitate aceste multiple aparențe și ar degaja estetica supremă care le comandă pe toate și din care nu percepem decît fragmentare aplicații.

Această estetică supremă.. O! Întrebuințez acest cuvînt în desperarea de a nu poseda unul mai bun; ași vrea unul care s'o evoace ca un adevăr marmorean, imperios, just și frumos...

Această estetică e cea care marchează cu același sigiliu, care nu poate fi definit, tot ce rămîne (fiindcă e demn să rămînă) dintr'o rasă sau o epocă.

Ea, e cea care inspiră popoarele civilizatoare în perioadele ascendente ale istoriei lor. Ea, e ca și suportul ideal și permanent al patriotismului lor, dar al unui patriotism purificat, liberat de tentațiuni rele, de brutalități, de poftă rapace.

În vremea miracolului hellenic, ea a dat Greciei geometria, templele, statuile, tragediile și eroismul său. Și regulile ei sînt atît de stricte, atît de logic înlănțuite între ele și armonioase,

încît dacă ne-ar fi dat să le posedăm integral, ar fi deajuns un singur fragment (arhitectural, științific sau oricare altul) în ansamblul operelor unui popor pentru a concepe întreg ansamblul, după cum un paleontolog (fie-mi iertată disgrația acestei comparații) reconstitue o gigantică fosilă după un singur os. Astfel, de pildă, nu e un paradox aventuros faptul că unul din cei mai pătrunzători scriitori moderni, Hugo von Hofmannsthal, a dat unuia din eseurile lui, titlul îndrăzneț și expresiv: «Austria în oglinda poeziei sale».

În acest domeniu ideal, națiunile nu pot cunoaște alte bălăii decît cele mai nobile emulații. Fiecare din ele, poate împrumuta altelea, o parte din bogății fără a sărăci pe aceasta, dîndu-i dimpotrivă o mai mare strălucire și departe de a altera propriul ei geniu, dîndu-i din contra, o viață mai intensă.

Schimburii mărețe, care îmbogățesc în același timp pe acel care dă și pe acel care primește. Astfel concepeau un Michelet sau Quinet raporturile între Franța și Germania, astfel a doua zi după războiul din 1870, un mare cugetător german și un mare cugetător francez Strauss și Renan, calificau cele două nații de complimentare și afirmau colaborarea lor indispensabilă progresului lumii. Dacă acest naționalism superior, frate al umanismului, ar putea să se nască triumfător din lecțiile marelui războiu, un astfel de rezultat ar face mai puțin crude sacrificiile încercate și orice intelectual, conștient de responsabilitățile lui, s'ar sforța să contribuie la dînsul. Se pot releva în această ordine de idei, rezultatele muncii idealiştilor austriaci care au analizat geniul propriu al țării lor și formațiunea lui, au urmărit profundezele lui rădăcini germanice până la originea Sfîntului Imperiu medieval, universal, imperfect limitat, au reconstituit lenta lui evoluție în sînul catolicismului și într'o lume deschisă tuturor influențelor etnice ale Sudului și Sudestului. De unde, asămănările și opozițiile pe care el le prezintă în raport cu cealaltă ramură a germanismului, a cărei dezvoltare originală s'a desfășurat mai recent, în asprele lupte ale protestantismului, apoi într'un stat modern sever și închis. Pentru a explica caracteristicile geniului austriac, trebuie să ne aducem aminte în același timp cu originea, multiplele elemente pe care el le-a asimilat și le-a făcut ale sale, cultura lui veche, tot atît de cosmopolită ca armata archiducelui Carol, contactul lui secular cu Italia în toate formele artei, cu Franța și literatura ei, cu Olanda și știința ei, cu Grecia, cu Slavismul de sud al cărui folklor a găsit aici un azil sigur, curiozitatea lui în ce privește Orientul apropiat, al cărui vis nostalgic a atins prin dv. Europa, pe Goethe, Byron, Hugo. Fără a șterge calitățile fundamentale ale poporului austriac, aceste nemărate influențe au împodobit cu nuanțe atît de variate, delicate și subtile toată producția lui artistică până la eflorescența totuși atît de spontană și natural universală, a sufletului său muzical. Acest spirit universal, care nu părăsește nimic din ori-

ginele lui, acest naționalism superior care nu vrea să datorească nimic constrîngerii, n'a avut între scriitori, un interpret mai puternic decît marele poet Franz Grillparzer. În toată viața acestuia cuprinzînd aproape, ultimul secol, nu e o scenă în dramele lui, o linie în fragmentele lui filosofice, din care această concepție să nu reiasă spontan, ca un lucru care vine dela sine. Și nici un scriitor, în același timp nu a opus mai energic acest naționalism superior, naționalismul strîmt, opresor, brutal ale cărui nefaste efecte, el le-a stigmatizat, în celebra sentință: „De la umanitate, prin naționalitate, la bestialitate“.

Omenirea a cunoscut mari dezastre, de cînd aceste cuvinte au fos pronunțate. Aș vrea, să încerc să degajez, sfatul implicit care e în închis în ele. Am în același timp dorința de a fixa cîteva principii, modest utile, capabile de a contribui, cît de puțin, fie chiar cu greutatea unui miligram, de a face să incline în partea cea bună, talgerul ezitînd al balanței. Iată deci concluzia mea : elita intelectuală a unui popor are desigur misiunea de a exalta geniul lui, de a manifesta subț formele cele mai înalte toate facultățile creatoare, toate nuanțele de sensibilitate și de gîndire care-i caracterizează personalitatea, printre celelalte popoare ; dar mai e o misiune pe care ea trebuie să o îndeplinească : cea de a înțelege profund sufletul celorlalte popoare și de a fi într'un fel interpretul lor, pe lîngă al său. Știu bine, că un anumit naționalism, care se întilnește în toate țările, crede că își servește rasa pretinzînd să o închidă în ea însăși, interzicîndu-i contactul cu străinul și făcînd-o să creadă în superioritatea ei în toate domeniile, superioritate, care ar risca să fie pervertită de influențele exterioare. Poporul care ar asculta aceste rele sfaturi s'ar condamna la o izolare mortală și împotriva naturii. Cunoașterea aprofundată a unui poet străin, ne împiedică oare să gustăm poezii care au scris în limba noastră ? Imbogățindu-ne dimpotrivă, imaginația, ea ne permite să-i cunoaștem mai bine. Un savant, un erudit poate cultiva oare, specialitatea lui, fără să cunoască biblioteca aceleași specialități aparținînd celorlalte nații civilizate ? Dar sufletele a două popoare nu se pot pătrunde prin manifestări banale sau vulgare, ci prin schimbul a ceiace ele au mai înalt. Nu e vorba dar de a transforma în predicatori de homelii internaționale pe marii reprezentanți intelectuali ai fiecărei nații. Ceiace trebuie să cerem dela ei, e ca să nu trădeze singurii stăpîni cărora le datoresc ascultare, adevărul și binele, și să refuze de a lăsa să devieze vreodată arta, știința sau gîndirea lor, după capriciul pasiunilor vulgare și oarbe, chiar cînd acestea murmură și pretind să înghită totul. „Trebuie, a spus Goethe, să răspîndim cultul idealului dezinteresat nu numai jos, dar mai degrabă sus, la regii spirituali“. Poetul, savantul, filosoful, artistul au ca misiune de a smulge din ceiace nu a fost exprimat, ceva esențial, cu care se îmbogățește în același timp, națiunea lor ca și patrimoniul uman. Cu cît mai

mari sînt darurile lor, cu atît le e mai mare datoria. Afirmînd numai pînă la extrem, după legea tainică și sacră care-i domină, ceiace ființa lor are mai individual, ei au șansa de a atinge universalul. O teorie științifică care deschide oamenilor o viziune nouă a materiei, o simfonie care pune în vibrație sensibilitatea superioară a unei mulțimi face mai mult pentru apropierea popoarelor decît multiple efuzii pacifiste sau lenifiante și mediocre cantate.

În înălțimele immateriale care alcătuiesc imperiul său, toate forțele inteligenței, dela acele care par impasibile și înghețate, pînă la cele mai impulsive și mai aprinse, se pot uni și orienta, pentru a călăuzi voințele organizatoare. Ar fi un optimism pueril, să credem, că le va fi dat să triumfe singure și fără de luptă : cel puțin grupate, coherente, ascultînd de o aspirație comună, ele se vor opune în plenitudinea lor, forțelor de distrugere.

Paul Painlevé

Membru al Institutului, Ministru de războiu,
Fost Preșident de Consiliu

Europapress. Wien IV. Rainergasse 18.

O zi la Vîlcov

— Note de drum —

O stradă dreaptă, largă și nesfîrșit de lungă. Case scunde se înșiră și se strîng una în alta. Oamenii merg pe un podeț de lemn, lung cît și strada. Alte podețe lăturalnice se desprind pe rînd cătră case mai scunde, pitite printre livezi, pe care le desparte o rețea de canaluri cu ape adormite și negre. Pe aici drumul uscat se îngustează tot mai mult și dealungul podețului abia mai rămîne o palmă de loc pănă'n canal.

Linîștea amiezii e adîncă și netulburată. Te prinde o sfială cînd treci pe lîngă casele lipovenilor, pe lîngă gardurile înalte, care tăinuesc cu totul viața ogrăzilor. Fără veste drumul pe care mergi e tăiat de un ochiu încremenit de apă. O scară înaltă, abia înfrînată, ți se ridică drept în față, aproape verticală, și se continuă sus, deasupra apei, cu o punte subredă din două scînduri. Sălcii în neclintire se resfrîng la marginea oglinzii sumbre, iar mai spre mijloc o lotcă înegrită, aplecată pe o coastă, se mișcă ușor și rar, ca și cum ar tresări prin somn. Puntea te așteaptă.

Parcă te vezi acolo, sus, drept la jumătate cale, cînd nu mai poți să mergi nici înainte, nici să te întorci, și presimți de pe acum amărîta dureroasă a picioarelor și un gol nesuferit în cap. Mai cuminte ar fi să te întorci încă de jos, cît ești pe loc sigur. Dar dincolo de punte, nu departe, pe livezile de gutui e atîta floare, de parcă au căzut fulgii unei ninsori diafane, pe care un depărtat și palid reflex de auroră a întîrziat dealungul zilei. Și ce mai este dincolo de livezi, nu știi... tărîmuri necunoscute..

Mă clatin cîteva clipe, sus, pe puntea jucăușă și cobor aproape în unghiu drept de cealaltă parte. De cîteva ori încă, drumul liniștitor al uscatului se rupe brusc la marginile apei insinuante, care luptă perfid din vremuri să înghită pămîntul. Și tot de atîtea ori punți aeriene își răsfrîng grația în apa întunecată și sălciile își ascund indiferența—însușire statornică și poate cea mai bună a tot ce ne înconjoară—subt o minciunoasă înfățișare de familiaritate și de prietinie.

Pretutindeni pe garduri se întind, luminate de soare, horbote subțiri în culoarea paiului,—simple împletituri de ochiuri egale, care parcă așteaptă să prindă din razele soarelui motivele unei broderii. Sînt *setcile* pescarilor, elegante unelte de pescărie. Fine și rezistente se lasă subt năvala grea a valurilor și frîng în fragilitatea lor amăgitoare zvîrcolirile vînjoase ale peștilor, sclipitori ca fața apei, lunecoși și reci ca și ea.

Cele două scînduri paralele ale podeșului—credincioase călăuze atîta vreme—au ostenit. Se sfîrșesc deodată, odihnindu-și boturile la capătul unei scurte cărăruși de pămînt bătut, în umbra unui gard înalt, încărcat de mărăcinișuri. La marginea umbrei

și a pământului scînteiază și tremură o pîrtie argintie. Blîndă, alintînd cu mîni de lumină fluidă țărături monotone, apa domolită a „bălții“, apa Dunării fugare, împinge fără popas, pe clină nesimțită, în limpede după amiază de Mai, prăpastie de ape în negrele adîncuri ale mării. Murmur profund, înfiripat cine știe unde abia ca un picurat de mărgele, sporit spăimîntător cu depărtările, se rostogolește fără oprire și se pierde în matca cea mare a apelor.

La hotarul acestor două spaime, pe un mic promontoriu, o scîndurică bătută pe patru stîlpi șubrezi, arată în derîdere semnul omului. E o bancă minusculă. A înjghebat-o stîngaci vre-o femei de pescar și, la amiază ori în amurg, trimete de acolo o privire cuprinzătoare peste depărtările frămîntate de valuri, până ce cunoaște dintre sute de lotci aidoma, lotca gospodarului ei.

Pe băncuța asta comică și înduioșătoare am descoperit cea dintăiu vietate în aromirea apelor, a livezilor și a dupăamiezii întregi. Spăimîntată de liniștea cea mare, care amenința s'o înece de pretutindeni, o fetiță de lipovan, bălae și sarbădă, cu părul împletit în două codițe cam scămoșate de vreme, a venit chemată de viața apei, de soare și de spațiu. În căsuța lor de lîngă canalul tăcut, care respiră noaptea miazme și umezeală caldă, în livada deasă de gutui năpădiți de floare, somnul și tăcerea sa-mănă uneori cu începutul morții.

Din puținele vorbe pe care le spune cu greu în romînește fetița, am aflat că o cheamă Caterina. E o ființă mică, cu minte crudă, în care s'au așezat puține lucruri: *setcile* și părinții, frații mărunți și găinile din bătătură, calmul verii, pustietatea înfiorătoare a ernii și ceva depărtat, nevăzut și, în același timp, familiar — Marea.

Înțelege că-s străină și de departe și, în ochii ei nesiguri ca apa, trec curiozități și neliniști care nu găsesc scăpare prin cuvinte. În traiul ei restrîns n'a învățat nici timiditatea, nici frica. E sălbatică, neștiutoare și apropiată. Cu liniște apasă un deget pe brațul meu, pe stofa cu desenuri multicolore, armonizate și ciudate, ca ale unui covor aziatic, și a probă.

— Frumos, asta !

Cercetează apoi tot ce strălucește : inelul, ceasul de la mîină, acul de la piept. Incuetoarea genții trebuie pusă în funcțiune. Caterina vrea să știe cum se închide, cum se deschide și apoi trebuie să încerce și cu mîina ei. Banii dinăuntru sînt lucru prețuit chiar și de copilul acesta așa de depărtat de lume. Își primește cu mulțumire cumpătată partea și îndată după asta o ia spre sat. M'a părăsit cu multă liniște. A înțeles, se vede, că a dobîndit tot ce putea să aibă de la mine.

Singură acum, privesc vreme uitată „balta“. Apa tulbure, plină de soare, are altă făptură decît apa noastră cea zilnică, ușoară și docilă. Pare un metal greu, care s'a topit în adîncuri și,—răcit în urmă—curge încă cu putere domoală, dar care nu cunoaște împotrivire.

Caterina s'a întors. A ajuns nesimțit lîngă mine și mi-a adus o raritate—o ramură de liliac. Și acum, cînt toate preliminariile s'au împlinit, zilele se vor urma—de sigur — asemenea celei de azi, ducînd mai departe prietinia noastră. Așa simte nelămurit Caterina și are grijă să-mi spue că mine dimineață va avea de lucru pe lîngă casă, dar după amiază mă va găsi tot aici, pe banca pusă de strajă la marginea apelor.

Mă uit lung la ea și nu-i răspund nimic.

Năsipurile Vilcovului, delta cu ape mature pline de mîl, aerul moale pe care-l respir, Caterina cea mică, străină mie prin sînge și grai, toate mă izolează de lume și mă înfășoară dulce, ca o ceață caldă, impalpabilă. Un val de irealitate mă inundă; totuși un gînd e lămurit: plec în sara asta...

Am trăit în singurătățile Vilcovului clipe cu a-dîncimi și rezonanțe stranii. Una cîte una au murit și pe rînd s'au desprins din șiragul de mărgăritare și pietriș. Apa vremii—neînduplecată—le așteaptă, le îneacă și le duce în grozavă tăcere pe drumul fără oprire și fără întoarcere.

Lucia Mantu

Jules Gilliéron și geografia linguistică¹

Imi propun să vă vorbesc despre Jules Gilliéron și geografia linguistică, o disciplină nouă care a stîrnit multă vîlvă acum cîțiva ani.

Știți cit de greu cineva care e obișnuit să calce pe căi umblate, se hotărăște să-și schimbe itinerarul. Invățătul care și-a format metoda de lucru în tinerețe, e deci dispus să primească inovațiile cu puțină voie bună. Încă din primele momente, cîțiva dintre romaniștii cei mai de seamă au căutat să arunce discreditul asupra geografiei lingvistice. S'a spus, de pildă, că între metoda geografiei lingvistice și metoda tradițională a romanismului ar fi o vădită opoziție. Gilliéron și elevii săi au fost acuzați de eresie și învinuiți că au pus la cale dărîmarea edificiului venerabil al romanismului, ridicat cu atîta trudă.

I

Să examinăm lucrurile de mai aproape.

Pentru aceasta, dați-mi voie, mai întăiu, să vă dau cîteva date biografice, pentru a plasa pe Gilliéron în epoca sa. Voiu schița, apoi, care era starea romanismului, în momentul ivirii primelor lucrări de geografie linguistică. Analiza metodei geografiei lingvistice și examenul cîtorva exemple caracteristice ne va duce, pe urmă, în mod firesc, la enumerarea achizițiunilor datorite noiei discipline.

Jules Louis Gilliéron s'a născut la Neuveville, cantonul Berna, în Elveția, la 21 Decembre 1854; ascendenții săi, după

¹ Lecție de deschidere a cursului de „fonetică generală” ținută la Facultatea de litere din București în ziua de 16 novembre 1928.

tată, originari din Dauphiné, se refugiase la Geneva la sfârșitul secolului al 18-lea, din cauza persecuțiilor religioase. Și-a făcut studiile la Neuchâtel și la Bâle. De tânăr, întovărășea pe tatăl său, geologul Jean-Victor Gilliéron, în excursiile sale geologice. Faptul că-și dăduse seama, încă de pe atunci, de importanța punctului de vedere cartografic, nu e indiferent pentru înțelegerea activității sale posterioare. La Bâle, avusese prilejul să profite de sfaturile lui Jules Cornu, profesor de filologie romanică, un bun dialectolog, cunoscător de aproape al graiului popular. Venit la Paris în 1876, devine unul din elevii favoriți ai lui Gaston Paris. În 1883 e numit profesor de dialectologie la școala de Înalte Studii din Paris (École des Hautes Études) ¹, unde a profesat timp de 43 de ani; moare în Elveția, la Cernaux-sur-Gléresse (lingă Neuveville), la 26 april 1926.

II

Activitatea lui Gilliéron poate fi împărțită în două părți: înainte și după elaborarea *Atlasului*, adică înainte și după 1895. Prima parte a activității sale a fost o epocă de pregătire: Gilliéron percurge Franța în toate sensurile și adună material; acest material, dintr'un scrupul pe care astăzi îl putem deplora, n'a fost niciodată publicat ²; dar, în basa lui, Gilliéron își formează ideile particulare asupra alcătuirii graiurilor populare și activității lor; aceste observații, acumulate, i-au servit mai târziu pentru interpretarea hărților *Atlasului*.

În 1888 Gaston Paris adresează cunoscutu-i apel către toți aceia care ar fi fost dispuși să înceapă adunarea tezaurului lexical al limbii franceze vorbite ³. Gilliéron se puse pe lucru și începu să pregătească o anchetă vastă, care trebuia să cuprindă tot teritoriul de limbă franceză. În 1897, își pune planul în execuție, sprijinit și încurajat de Gaston Paris: găsise în E. Edmont, un dialectolog amator, dotat cu o ureche de o finețe și de o

¹ Catedra de „dialectologie a Galiei romanice“.

² J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbales*, I, p. 45: „C'est à ce gage de sincérité, que, de notre part, nous avons sacrifié les nombreux matériaux que nous avons recueillis autrefois dans tout le nord de la France, en Normandie, en Bretagne, en Suisse, en Savoie, en Dauphiné. Il n'en a rien été publié—ou si peu que rien—et il n'en sera plus rien publié, parce qu'ils ne nous inspirent plus qu'une confiance très relative“.

³ G. Paris, *Les parlers de la France* (lecture faite à la réunion des Sociétés savantes, le samedi 26 mai 1888), în *Mélanges linguistiques*, publ. par M. Roques, Paris, 1907, p. 440 și 448: „Il faudrait que chaque commune d'un côté, chaque son, chaque forme, chaque mot de l'autre, eût sa monographie, purement descriptive, faite de première main, et tracée avec toute la rigueur d'observation qu'exigent les sciences naturelles..... Que tous les travailleurs de bonne volonté se mettent à l'oeuvre; que chacun se fasse un devoir et un honneur d'apporter au grenier commun, bien drue et bien botelée, la gerbe qu'a produite son petit champ“.

precisiune rară, colaboratorul dorit ¹. Gilliéron elaborează un chestionar lingvistic cuprinzând cuvinte izolate și fraze scurte usuale, în număr de aproape 2.000. Aceste întrebări, redactate în limba franceză comună, urmau să fie traduse în graiul local de indizivii interogați.

Edmont pleacă la drum cu misiunea de a culege răspunsurile la chestionar în 639 localități din Franța. El trimitea treptat lui Gilliéron caetele cu răspunsuri; acesta stabilea hărțile și transcria răspunsurile pe hartă, în dreptul fiecărei localități. *Atlasul lingvistic al Franței* cuprinde 1920 de hărți; fiecare cuvânt își are harta proprie. Astfel, mulțumită *Atlasului*, romanistul avea dintr-o dată supt ochi repartitia actuală, în toată Franța, a cutărui termen.

Atlasul începe să apară în 1902; toți romanistii recunosc caracterul monumental al operei; dar puțini au deslușit fagăduelile de învoire pe care le aducea opera lui Gilliéron și Edmont. O dare de seamă nefericită, și — putem s'o spunem astăzi — superficială, a d-lui Antoine Thomas, provacă un răspuns aspru, dar justificat, din partea lui Gilliéron ².

III

Dela stabilirea hărților *Atlasului*, Gilliéron întrevăzuse inovațiile capitale pe care le aducea ancheta cu ajutorul chestionarului. În răspunsul la darea de seamă amintită (1904), el spune că „condițiunile geografice în care se prezintă faptele lingvistice sint prin ele înșile demonstrative de alte fapte“ ³. Vom vedea

¹ Edmond Edmont era un mic comerciant din Saint-Pol (dep. Pas de Calais), care, ca atîția alți amatori, așa cum se găsesc în orașele de provincie franceze, se interesa de istoria, obiceiurile și limba locală. Gilliéron l-a cunoscut în 1885: „C'est... en 1885 que j'eus la bonne fortune de faire la connaissance de M. Edmont, à l'occasion d'une enquête que je faisais alors ayant pour but de me procurer tous les articles de revues et de journaux écrits en patois ou en contenant“ (*Rev. des patois gallo-romans*, 1887, p. 49). După ce intră în corespondență cu Edmont, îi publică mai tirziu, în *Revue des patois gallo-romans*, pe care o dirija dimpreună cu Rousselot, glosarul graiului din Saint-Pol (*Lexique Saint-Polois*, 1887-1892). Edmont acceptă, la vîrsta de 50 de ani, să facă ancheta pentru *Atlas*; se știe că fondurile de care dispunea Gilliéron au fost de abia suficiente pentru a acoperi cheltuielile anchetei. Moare la Saint-Pol, în vîrstă de 78 de ani, cu puțin înainte de Gilliéron (22 ianuar 1926).

² [J. Gilliéron], *Atlas linguistique de la France. Compte rendu de M. Thomas*, Paris, 1904. Cf. M. Roques, *Romania*, 52, 1926, p. 220: „Que ceux dont Gilliéron a parlé parfois avec rudesse fassent aujourd'hui effort pour imaginer cette lutte intime de son esprit contre les vieilles idoles linguistiques, son éblouissement devant la vérité entrevue: ils comprendront mieux la réelle souffrance qu'il éprouvait à constater que des hommes, capables selon lui de voir à leur tour, persistaient, s'ingéniaient à tenir clos les voiles qu'il avait conscience d'avoir déchirés“.

³ *Op. cit.*, p. 8.

cum reflexiunile asupra configurației ariilor ocupate de anumite cuvinte l-au dus la concluzii de cea mai mare importanță, atât pentru istoria limbii franceze, cât și pentru lingvistica generală.

Gilliéron a pornit la drum fără idei apriorice. Venit la romanism prin 1875, a „reconstruit” și el prototipuri latine vulgare¹. Dar constatările de mai târziu l-au dus, în mod firesc, pe alte drumuri. S'a spus, și am relevat această invinuire, că metoda lui Gilliéron e în contradicție cu metoda tradițională a romanismului². Această opoziție există între metoda romanismului reconstructor și metoda geografiei lingvistice, dar nu între metoda lui Fr. Diez, părintele lingvisticii romanice, și între metoda lui Gilliéron. Dacă ne suim la izvoare, constatăm, în adevăr, că metoda preconizată de Diez e identică cu metoda lui Gilliéron. Diez, plecând de la latina populară, a reunit în gramatică sa mai multe gramatici paralele ale limbilor romanice³. Așa dar, scopul său era de a pune în lumină trăsăturile caracteristice și, deci, diferite, ale limbilor derivate din latină. Același scop îl urmărește și gramatica comparativă a limbilor indo-europene: ea n'are de scop de a reconstitui limba comună indo-europeeană, ci de a pune în lumină, în fiecare din limbile atestate, elementele care provin din limba comună și elementele care sînt originale⁴. Istoria cuvintelor care desemnează „albina” în Franța ne va arăta mai bine gradul în care Gilliéron a urmat metoda preconizată de Diez.

1 J. Gilliéron, *Patois de la commune de Vionnaz (Bas-Valais)*, Paris, Vieweg, 1880 (Bibl. de l'École des Hautes Études, sciences philologiques et historiques, fasc. 40).

2 V. G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes. Problèmes et méthodes*, Montpellier-Paris, 1923, p. 1 urm. și răspunsul lui A. Terracher, *Géographie linguistique, histoire et philologie*, *Bulletin de la Soc. de linguistique de Paris*, XXIV, 1925, p. 337 urm.

3 Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vol., Bonn, 1836—1842; ed. 2-a, 1856—1860; ed. 3-a, 1870. Traducerea franceză (*Grammaire des langues romanes*) a apărut în 1874—1876. Cf. Terracher, *op. cit.*, p. 338—339.

4 V. A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ed. 5-a, Paris, 1922, p. VIII: „La grammaire comparée n'a pas pour but de reconstruire l'indo-européen, mais, grâce à la détermination des éléments communs indiqués par les concordances, de mettre en évidence ce qui, dans chacun des idiomes historiquement attestés, est la continuation d'une forme ancienne de la langue, et ce qui est dû à un développement propre et original”. Cu privire la romanismul reconstructor, cf. A. Meillet (în darea de seamă asupra manualului lui P. E. Guarnerio, *Fonologia romanza*, Milano, 1918), *Bulletin de la Soc. de linguistique de Paris*, XXI, 1918, p. 228 și 230: „M. Guarnerio..., comme M. Meyer-Lübke..., s'est trouvé dans une situation fautive. Son objet n'était pas de restituer le „roman commun” qu'on est convenu d'appeler „latin vulgaire”; c'était de montrer comment du latin vulgaire on est passé aux langues romanes... Les romanistes imitent trop souvent la grammaire comparée des langues indo-européennes par ses mauvais côtés: en matière d'indo-européen, on est obligé de juxtaposer des études sur toutes les langues du groupe, parce que c'est le seul moyen qu'on ait de restituer en quelque mesure la langue ini-

IV

În nordul Franței, cuvîntul care desemnează „albină“ este astăzi *abeille*. Dar *b* din această formă nu se poate explica prin fonetica locală (ar trebui să avem un *v*, adică *aveille*). S'a crezut, așa dar, că *apicula* a trecut la *aveille* și că, pe urmă, supt influența formei provansale *abeille*, *v* a fost înlocuit cu *b*.

În realitate, lucrurile s'au petrecut altfel. Harta „albină“ a Atlasului se înlățește în modul următor: termenul *mouche à miel* e răspîndit în tot nordul Franței iar *abeille* în sud; intercalați în aceste două arii coerente, în patru arii izolate, și anume în Artois (nord), Guernesey (nord-vest), Médoc (sud-vest) și în Elveția (est), găsim reprezentanți ai lat. *apis*: *es*, *ef*, *ap*, *av* (*af*), *as*, *a*, separați prin *mouche à miei* și *abeille*. Vestul cunoaște forma *avette*, iar estul *mouchette* ¹.

Cum se explică această repartitie pe teren? Este oare de crezut că toți acești termeni au fost aduși în Galia în timpul romanizării, și împrăstiați la întîmplare? Sau, a existat, pe vremuri, o arie coerentă *apis*, în nordul Franței, și din motive care trebuiesc determinate, cuvîntul a fost apoi înlocuit cu un altul?

Acestea sînt, pe scurt, problemele care se înfățișau lui Gillieron. Pentru ca să le rezolve, a plecat la drum cu admirabila pregătire pe care o căpătase studiind mecanismul vorbirii populare.

Este evident că, în nordul și în sud-vestul Franței, ariile separate ale reprezentanților lui *apis* sînt ultima mărturie a unei arii omogene *apis*. Dar de ce *apis* a dispărut din localitățile celelalte? Din cauza scurtimii cuvîntului și din cauza omonimiei. În nord, *apem* a fost redus la *ef*, iar *apes* la *ês*; din pluralul *ês* s'a format un singular *é*. Dar, supt această formă monosilabică, *é* sau *es* s'a întîlnit cu termenii omonimi care desemnau „viespea“ și „pasărea“ (reprezentanți ai lat. *VESPA* și *AUCELLUM*). În Picardia și în Valonia, unde se observă alternanța între *wé* și *é* (*wé*: *é*), „viespe“ se zicea *wês* iar „albină“ *ês*. Iată o omonimie jenantă. Pe de altă parte, în aceeași regiune, „păsări“ se zicea *ézé(s)* și *wézé(s)* (< *AUCELLUM*). Așa dar, „le vol d'ézé(s)“ însemna în acelaș timp „sborul păsărilor“ (*le vol d'ézés*) și „sborul albinelor“ (*le vol dez ês*). Pentru a evita această omonimie, unul din termeni a dispărut: s'a întrebuintat, pentru a desemna păsările, termeni ca *jeune*, *alouette*, *oiselet*, *moineau*. Pentru a nu pierde pe *é*, prea redus, graiul din Ile de France a împrumutat

tiale; mais du moins, on s'occupe seulement des formes les plus anciennes de chaque groupe, et on laisse tout le développement ultérieur à la grammaire comparée des divers groupes de la famille. Les romanistes, qui ont toutes sortes de données pour poser le roman commun, se sont exercés à mettre sous une même couverture des renseignements se rapportant à des développements distincts“.

1. J. Gillieron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*, p. 19 urm.

pe *ep* din Picardia, de unde *é-ep*, *ês-ep* și *mouche-ep* care au devenit *essette* și *mouchette* (așa dar, nici *essette*, nici *mouchette*, nu sint diminutivi).

După cum vedeți, realitatea linguistică e mult mai complicată de cum ne-am fi închipuit. Vederei simpliste a romanistilor reconstitutori, care ne-ar fi spus că *avette* derivă dintr'un **APITTA* neatestat sau că *mouche à miel* reprezintă un **MUSCA AD MEL*, Gilliéron îi substitue tabloul complicat, dar veridic, al istoriei lui *apem*, din veacul al 9-lea până în zilele noastre. Comparatismului reconstitutor și ascendent, Gilliéron îi opune comparatismul care diferențiază, coborîndu-se dela forma latină pînă în zilele noastre; *ef* din Nordul Franței reprezintă pe *apem*, ne-ar spune cei dintâi, mulțumindu-se cu această constatare. Nu, ne spune Gilliéron, ci și *apem* a devenit aci *ef*, acolo *avette*, dincolo *mouchette*, etc.

Pentru regiunea parisiană, putem, așa dar, să stabilim următoarea filiațiune: 1. *ef*, pl. *es*; 2. *es*; 3. *ep*; 4. *é-ep*; 5. *mouche-ep*; 6. *mouchette*; 7. *mouche à miel*; 8. *mouche-abeille*; 9. *abeille* 1.

V

Cum vedeți, Gilliéron nu face decît să aplice metodele romanismului tradițional: dar, pe cînd romanistii reconstitutori se încăpățîneau să aplice cadrele dezvoltării limbii latine tuturor limbilor romanice, Gilliéron și elevii săi caută să explice fonetica limbilor romanice independent de latină. Cu alte cuvinte, după cum observă cu dreptate D. Terracher, ne este indiferent dacă *i* francez derivă din *e* lat. + *î* (*lit*), din *k* + *e* (*cire*) sau din *î* (*vif*) 2; ceea ce ne importă, este de a ști care era stadiul limbii franceze la o epocă anumită. Cățile care tratează despre fonetica istorică a limbilor romanice nu pun în lumină tendințele proprii ale limbilor studiate; și este un non-sens de a face diferența între consoanele inițiale și consoanele intervocalice ale unei limbi romanice, odată ce tratamentul a fost același în ambele situații. Cînd Diez a creat gramatica limbilor romanice, era firesc ca s'o alcătuiască după planul gramaticii comparative a limbilor indo-europene, care i-a servit de model. Dar astăzi sîntem în drept să cerem altceva dela o gramatică istorică a unei limbi romanice.

Pe de altă parte, geografia linguistică, prin precisiunile de datare și de localizare, a adus un important ajutor etimologistului: a vorbi de un cuvînt vechiu francez, vechiu italian, sau vechiu provansal este ceva foarte vag; dar a vorbi de cutare cuvînt, atestat la cutare dată în cutare localitate, aceasta e cu totul altceva: dintr'odată, sîntem transportați pe un teren solid și real 3.

1 *Op. cit.*, p. 16.

2 A. Terracher, *Autour de l'Atlas lingüistic de Catalunya*, *Rev. de linguistique romane*, I, 1925, p. 443-444.

3 Terracher, *op. cit.*, p. 454. Cf. M. Roques, *Méthodes étymologiques*, *Journal des savants*, 1905, p. 419-433.

Gilliéron a pus în lumină rolul *etimologiei populare* și a insistat cu dreptate asupra importanței elementului psihologic în dezvoltarea limbilor. Iau ca exemplu cuvintele *mouchette* (*mouchatte, mouchotte*) și *essette* din estul Franței și din Elveția, care desemnează „albina”. Aci n'avem de-a face cu termeni diminutivi (din *mouche* sau *es* + sufixul *-ette*) și, prin urmare, aceste cuvinte nu trebuiesc traduse prin „petite mouche”¹. În adevăr, am văzut mai sus că *mouchette* și *essette* nu sînt decît *mouche-ep* și *es-ep*, care, ne avînd niciun sens, au fost imediat transformați de popor în *mouchette, essette*.

Unele din explicațiile lui Gilliéron sînt basate pe conflictele produse de *omonimie*; acei care au ridicat această explicație la gradul de principiu au comis însă o eroare, pentru că Gilliéron a făcut apel la omonimie numai în cazuri bine determinate, cînd ambianța geografică îi arăta clar că omonimia s'a produs în adevăr². Un exemplu curios se găsește în sudul Franței, unde GALLUM „cocoș” a dispărut și a fost înlocuit cu *faisan* și *vicaire*; în această regiune, *-tt-* corespunde lat. *-ll-*: **gat*, numele cocoșului, se confundă, deci, cu *gat*, numele pisicei (< GATTUM, cf. it. *gatto*); de aci, dispariția unuia din termeni³.

Și acum, înțelegeți de ce *abeille* din nordul Franței nu are nimic de-a face cu lat. *apicula* și de ce raportul *abeille* < *apicula* nu exprimă o realitate decît în sudul Franței. Pricepeți, în același timp, cît de îndepărtată de realitatea faptelor este părerea lui Gaston Paris, care credea că graiul fiecărei localități din Franța reprezintă tradiția latină neîntreruptă⁴. Contrarul, după cum am văzut, este adevărat: mulțumită lui Gilliéron, știm astăzi că cuvintele latine importate în Galia n'au „prins” la fel în toate localitățile; o localitate a împrumutat, în anumite condițiuni.

1 J. Gilliéron, *Atlas linguistique de la France. Compte rendu de M. Thomas*, p. 10; Id., *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*, p. 290: „*Essette*” „petite abeille”? Mais il n'y a pas de „petites abeilles” et de „grandes abeilles”, de „petites *es*” et de „grandes *es*”.

2 Conflictul omonimic nu se produce atunci cînd unul din cuvinte (de ex. un cuvînt care desemnează „albina” și „roiul albinelor”) e întrebuințat rar în sensul al doilea sau cînd cuvintele sînt de gen diferit: fr. *la livre* și *le livre*, *la moule* și *le moule*, v. J. Gilliéron, *op. cit.*, p. 45 și 58: „Le rôle destructeur de l'homonymie n'apparaît que lorsque le parler a pleine conscience du caractère intolérable des conflits, on n'essaye d'y remédier qu'après expérience d'une gêne intolérable”. Importanța omonimiei, ca principiu de explicație, fusese văzută de Diez: „La nouvelle langue [latina populară care a dat naștere limbilor romanice] ne paraît plus admettre aussi aisément que l'ancienne des mots homonymes ou ayant une grande ressemblance, car elle avait perdu deux puissants moyens de les distinguer... Beaucoup de mots de cette classe, surtout s'ils étaient du même genre, doivent donc être sacrifiés à la clarté” (Fr. Diez, *Introduction à la grammaire des langues romanes*, tr. G. Paris, Paris, 1863, p. 63).

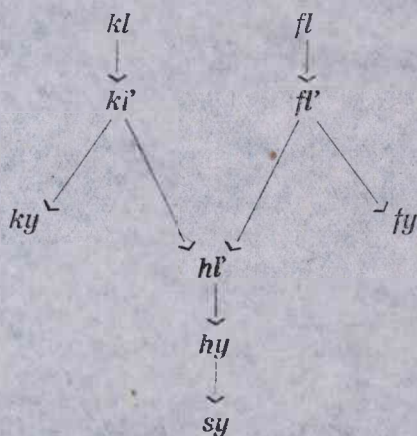
3 Gilliéron-Roques, *Études de géographie linguistique*, p. 121 urm.

4 G. Paris, *Mélanges linguistiques*, p. 437 și 443: „Nous parlons latin... Les parlers vulgaires sont... le résultat de l'évolution spontanée, variée suivant les lieux, du latin importé en Gaule par la conquête romaine”.

cuvîntul dela altă localitate. Nimeni nu poate afirma astăzi că *cutare* cuvînt auzit în *cutare* localitate este autohton acolo, și reprezintă, printr'o continuitate neîntreruptă, *cutare* cuvînt latin ¹. Cum vedeți, importanța operei lui Gilliéron este de a fi pus în lumină marele rol ce l-a jucat *împrumutul* în istoria limbilor. *Împrumuturile* lexicale pot provoca *false regresii*: în unele localități găsim cuvinte care au suferit tratamente fonetice neexplicabile prin jocul natural al legilor fonetice. Un bun exemplu ne este oferit de termenul care desemnează *unealta* cu care se bate griul, fr. *fléau*. În unele localități din Franța, cuvîntul apare cu un tratament neobișnuit al grupului inițial: *kyoe*, *kyo*, *kl'a* (trecerea lui *fl* la *kl* e imposibilă). Acest tratament se poate explica în două feluri:

1. sau cuvîntul care desemnează *unealta* cu care se bate griul a fost împrumutat altei localități sub forma *kl'o*, de ex., și intrînd în seria cuvintelor cu *kl* inițial original, a suferit, în urmă, tratamentul acestei serii (de ex. *kyo*).

2. sau, într'o localitate anumită, *kl-* și *fl-* au ajuns la o etapă comună *hl'* și, sub influența limbei franceze comune, *hl'* inițial din toate cuvintele a fost înlocuit cu *kl* (vezi filiera) ²:

Gilliéron a dat multe exemple, în studiile sale, de „contaminări” lingvistice: individul dintr'o localitate așezată la limita dintre două pronunțări diferite ale aceluiași cuvînt, combină amîndouă formele fonetice pe care le aude și dă naștere unei forme de compromis. Astfel, într'o localitate din Franța, Edmont a cules forma *urlo* „oală” (< OLLA); ea se explică prin prezența formelor *uro* și *ulo* în localitățile vecine ³.

¹ Gilliéron-Mongin, *Scier dans la Gaule romane du sud et de l'est*, p. 24—25.

² Gilliéron-Mongin, *ibid.*, p. 26. Gilliéron-Roques, *op. cit.*, p. 49 urm.

³ J. Gilliéron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*, p. 13.

În cursul studiilor sale, Gilliéron a avut prilejul să puie în lumină acțiunile reciproce ale cuvintelor unul asupra celuilalt, în înlanțuirea vorbirii. În Picardia și în Valonia, lat. *aurea merula* desemna odinioară „grangurul”. Dar, din cauza omonimiei, *merula* dispare și *oire mele* denumește „mierla”; cuvîntul a fost transformat apoi, prin jocul legilor fonetice, în *wermel* (alternanța *we* : *e* < *oi*) : amîndoi termenii sînt reușiți într'unul singur ¹. Dar transformarea nu se oprește aci : *une oire mele* devine *u(ne) wermel*, potrivit aceleiași tendințe, și, prin etimologie populară, trece în urmă la *une nivermer*, în care recunoaștem cuvintele „noire” și „mère” (= pasăre) ².

Să vedem care sînt celelalte achizițiuni nouă ale geografiei lingvistice. Geografia lingvistică a adus o soluțiune definitivă chestiunii „dialectului” și a „granițelor” dintre dialecte, probleme care au provocat o literatură abundentă. În adevăr, se știe acum că nu există limite dialectale precise, ci numai limite de fapte dialectale : fiecare fapt lingvistic își are limitele proprii, și aria lui de răspîndire nu corespunde cu aria de răspîndire a altui fapt dialectal. Așa dar, a defini un dialect luînd în considerație o singură caracteristică, este arbitrar. Dar, între două dialecte, se poate delimita o zonă în care se întîlnesc mai multe limite de fapte izolate. Pe de altă parte, geografia lingvistică a adus o vie lumină asupra perioadei dintre limba comună și limbile ulterioare. Dela 1905 încolo, au apărut o serie de lucrări de mare importanță, izvorîte din școala lui Gilliéron : mulțumită studiilor și Atlaselor d-lor Oscar Bloch, Ch. Bruneau, Millardet și Terracher ³, știm astăzi mai bine care sînt trăsăturile originale ale limbei franceze. Gilliéron și elevii săi au pus în lumină felul în care s'a petrecut și se mai petrece încă supt ochii noștri lupta dintre limba franceză comună și graiurile locale : constatările care au fost făcute cu acest prilej sînt de cea mai mare însemnătate pentru lingvistica generală.

Importanța „lucrului” pentru determinarea istoriei unui cuvînt a fost expusă de Gilliéron într'o lucrare celebră, consacrată verbului *scier* în Franța ⁴. Chestiunea legilor fonetice, care au

¹ Cf. fr. *lierre* < *le* — v. fr. *iere* (< HEDERA) și *loriot* < *le* — v. fr. *oriol* (< AUREOLUM), Nyrop, *Gr. hist. de la langue française*, I, § 489.

² J. Gilliéron, *op. cit.*, p. 298—299.

³ Oscar Bloch, *Atlas linguistique des Vosges méridionales; Lexique français-patois des Vosges méridionales; Les parlers des Vosges méridionales; La pénétration du français dans les parlers des Vosges méridionales*, Paris, Champion, 1914—1921. Ch. Bruneau, *Etude phonétique des patois d'Ardenne; Enquête linguistique sur les patois d'Ardenne*, 2 vol., Paris, Champion, 1913—1926. G. Millardet, *Petit atlas linguistique d'une région des Landes; Études de dialectologie landaise*, Toulouse, Privat, 1910. A. L. Terracher, *Les aires morphologiques dans les parlers populaires du Nord-Ouest de l'Angoumois (1800—1900); Atlas*, Paris, Champion, 1914.

⁴ Gilliéron-Mongin, *Scier dans la Gaule romane du sud et de l'est*, Paris, 1905.

suscitat lungi discuțiuni, a căpătat de asemenea o nouă înfățișare multumită geografiei lingvistice: în loc de a considera serii fonetice (de ex. $k + a$), Gilliéron ia în considerație cuvîntul izolat (*chant, champ*) ¹. Faptul că fiecare cuvînt își are istoria proprie, justifică acest procedeu, care are drept urmare faptul că fiecare cuvînt își are legea proprie. Gilliéron n'a trăit ca să-și precizeze ideile asupra acestei chestiuni: se pare, însă, că se oprise la concluzia că legile fonetice pleacă dela un cuvînt și sînt generalizate, în urmă, asupra tuturor cuvintelor care conțin fonemul modificat și care sînt susceptibile de a suferi modificarea ².

În rezumat, Gilliéron a arătat cît de complexă e viața unei limbi și a aruncat o vie lumină asupra acțiunilor și reacțiunilor care s'au petrecut în limba franceză vorbită, în cursul veacurilor. Acțiunea conștientă a individului asupra limbii vorbite a avut un rol covârșitor în desăvîrșirea acestui proces: meritul lui Gilliéron este de a fi pus în lumină importanța acestui factor.

VI

Acestea sînt, expuse foarte pe scurt, inovațiunile aduse de geografia lingvistică. Importanța lor este atît de mare, perspectivele care se deschid înaintea noastră atît de vaste și bogate în făgăduinți, încît veți înțelege de ce, pentru toți linguiștii care judecă în deplină libertate de vederi, numele lui Gilliéron figurează alături de acela al lui Fr. Diez. În adevăr, atît prin noul instrument de muncă pe care ni l-a dăruit Gilliéron cît și prin studiile magistrale în care a arătat care sînt concluziile care pot fi trase din examinarea noului material, știința romanisticii și lingvistica generală au făcut un mare pas înainte. Pretutindeni, în țările romanice, s'au alcătuit sau se alcătuiesc *Atlase linguistique* ³; fie ca și la noi, îndemnul marelui dispărut să dea roadele dorite și să putem aduce în curînd modestul nostru tribut științei generale.

Dați-mi voie, înainte de a termina, să evoc, în cîteva cuvinte, figura lui J. Gilliéron, așa cum l-am cunoscut la École des Hautes Études, în 1921 și în anii următori. Puțini, mai mult decît dînsul, au suferit patimile omului de știință, în căutarea adevărului. Gilliéron cerea elevilor săi un efort apreciabil pentru a se desbăra de vechile metode, lucru nu tocmai ușor. L-am auzit de nenumărate ori sfătuiindu-și auditorii să părăsească gramaticile, dicționarele și lexicurile, și să iasă la aer liber. Este incontestabil că realitatea lingvistică ți se înfățișează într'un fel

¹ V. Terracher, *Géographie linguistique, histoire et philologie*, p. 312-313.

² J. Gilliéron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*, p. 199, n.

³ V. S. Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*, Paris, 1927, passim.

între patru ziduri și într'alt fel la umbra unui pom. Gilliëron a biruit rutina după o luptă aprigă. Numai acei care l-au urmat pe căile larg deschise de dînsul, pot aprecia la dreapta ei valoarea importanța operei sale, care sporește în fiecare zi: înălțimea munților se judecă din depărtare.

Las să urmeze cîteva indicații bibliografice, pentru acei care ar dori să urmărească mai de aproape problemele puse de geografia lingvistică. Am omis din înșirarea lucrărilor consacrate geografiei lingvistice, tot ceea ce am crezut că nu merită să fie consultat; așa dar, nemenționarea numelui unor autori nu e datorită scăpării din vedere, ci răspunde unei preocupări critice.

I. BIOGRAFIA ȘI BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR LUI J. GILLIËRON.

Bibliografia care urmează nu cuprinde lucrările anterioare publicării *Atlasului*, care nu interesează doctrina geografiei lingvistice. Datele biografice și bibliografia completă se găsesc în Mario Roques, *Jules Gilliëron, 1854—1926. Notes biographiques et bibliographie*, Paris, 1926 [cu portretul lui Gilliëron] (extras din *Annuaire de l'Ecole pratique des Hautes Etudes, section des sciences historiques et philologiques*, 1926—1927); 8°, 22 pag. (cf. înțîmpinarea lui L. Spitzer, *Literaturblatt für germ. und roman. Philologie*, 48, 1927, col. 111—112). Se pot consulta și următoarele notițe necrologice [n'am putut consulta la București articolele lui Clédat și Spitzer, indicate aci după *Romania*, 52, 1926, p. 544]:

L. Clédat, *Rev. de philologie française et de littérature*, 38, 1926, p. 87—88.

Iorgu Iordan, *Arhiva*, 33, Iași, 1926, p. 223—225.

S. Pop, *Dacoromania*, IV, 1927, p. 1531—1537.

M. Roques, *Romania*, 52, 1926, p. 218—219.

L. Spitzer, *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, 48, 1926, p. 506—511.

A. Terracher, *Rev. de linguistique romane*, II, 1926, p. 1.

B. A. Terracini, *Archivio glottologico italiano*, sezione neolatina, XX, 1926, p. 150—164.

Alte notițe necrologice, apărute în ziarele sau revistele elvețiene, sînt indicate în *Romania*, 52, p. 220.

1. *Atlas linguistique de la France. Notice servant à l'intelligence des cartes*; Paris, Champion, 1902; 8°, 55 pag.

2. *Atlas linguistique de la France* publicé par J. G. et E. Edmont; Paris, Champion, 1902—1910; folio, 1920 hărți.

3. *Atlas linguistique de la France. Compte rendu de M. Thomas*; Paris, Champion, 1904; 8°, 23 pag.

4. *Etude de géographie linguistique. Scier dans la Gaule romane du sud et de l'est*, par J. G. et J. Mongin; Paris, Champion, 1905; 8°, 30 pag. și 5 hărți.

5. *Table de l'Atlas linguistique de la France*, par J. G. et E. Edmont; Paris, Champion, 1912; 8°, VII—519 pag.

6. *Etude de géographie linguistique. L'aire clavellus d'après l'Atlas linguistique de la France*; résumé de conférences faites à l'Ecole pratique des Hautes Etudes en 1922; Neuveville, Canton de Berne (Suisse), Beerstecher, 1912; 8°, 27 pag. cu 7 hărți sau tablouri.

7. *Etudes de géographie linguistique d'après l'Atlas linguistique de la France*, par J. G. et Mario Roques; Paris, Champion, 1912; 8°, X—155 pag. cu 17 hărți sau tablouri.

8. *Atlas linguistique de la France* publicé par J. G. et E. Edmont: *Corse*; Paris, Champion, 1914; folio, 399 hărți.

9. *Etude de géographie linguistique. Pathologie et thérapeutique verbales: I. Chair et viande; la neutralisation de l'article défini; à propos de clavellus*; résumé de conférences faites à l'Ecole pratique des Hautes Etudes; Neuveville, Beerstecher, 1915; 8°, 56 pag. și 3 hărți.

10. *Étude de géographie linguistique. Pathologie et thérapeutique verbales: II. Mirages étymologiques*; résumé de conférences faites à l'École pratique des Hautes Études; Neuveville, Beerstecher, 1915; 8°, 51 pag. și 4 hărți sau tablouri.

11. *Généalogie des mots qui désignent l'abeille d'après l'Atlas linguistique de la France*; Paris, Champion, 1918; 8°, 360 pag. și o hartă (Bibliothèque de l'École pratique des Hautes Études, sciences hist. et philologiques, fasc. 225).

12. *Étude sur la défektivité des verbes. La faillite de l'étymologie phonétique*; résumé de conférences faites à l'École pratique des Hautes Études; Neuveville, Beerstecher, 1919; 8°, 135 pag.

13. J. G. et E. Edmont, *Atlas linguistique de la France; Suppléments*, tome I, Paris, Champion, 1920; 8°, 308 pag.

14. *Étude de géographie linguistique. Pathologie et thérapeutique verbales: III...*; résumé de conférences faites à l'École pratique des Hautes Études; Paris, Champion, 1921; 8°, 111 pag.

15. *Pathologie et thérapeutique verbales*; Paris, Champion, 1921; 8°, 202 pag. (Collection linguistique publiée par la Soc. de linguistique de Paris, XI).

16. *Les conséquences d'une collision lexicale et la latinisation des mots français*; Cinquantenaire de l'École pratique des Hautes Études, pag. 55—74; Paris, Champion, 1921 (Bibl. de l'École pratique des Hautes Études, sciences hist. et philologiques, fasc. 230).

17. *Les étymologies des étymologistes et celles du peuple*; Paris, Champion, 1922; 8°, 67 pag.

18. *Ménagiana du XX-e siècle*; Paris, Champion, 1922; 8°, 23 pag.

19. *Thaumaturgie linguistique*; Paris, Champion, 1922; 8°, 159 pag. (Collection linguistique publiée par la Soc. de linguistique de Paris, XIII).

II. GEOGRAFIA LINGUISTICĂ.

A. Meillet, J. Gilliéron et l'influence des parlers locaux sur le développement du romanisme, in *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Champion, 1921, p. 305 urm.; Id., *La géographie linguistique*, in *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris-Oslo, 1925, p. 60 urm.; L. Spitzer, J. Gilliéron, *La faillite de l'étymologie phonétique* (darc de seamă), *Literaturblatt für germ. und roman. Philologie*, 41, 1920, col. 380—397; Iorgu Iordan, *Der heutige Stand der romanischen Sprachwissenschaft*, in *Festschrift für W. Streitberg*, Heidelberg, C. Winter, 1924, p. 596—608; A. Terracher, *A propos de la Généalogie des mots qui ont désigné l'abeille* și darea de seamă asupra lui J. Gilliéron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*, *Bulletin de la Soc. de linguistique de Paris*, XXI, 1918, p. 147 urm. și 231 urm.; Id., *Géographie linguistique, histoire et philologie* (cu prilejul apariției cărții lui G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes*, Montpellier-Paris, 1923), *ibid.*, XXIV, 1925, p. 259 urm.; Id., *Autour de l'Atlas linguistique de Catalunya*, *Revue de linguistique romane*, I, 1925, p. 440 urm.; S. Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*, Paris, J. Gamber, 1927 (extras din *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1926); Id., Jules Gilliéron, *Dacoromania*, IV, 1927, p. 1531—1537; B. A. Terracini, *In morte di Jules Gilliéron*, *Archivio glottologico italiano*, sezione neolatina, XX, 1926, p. 150—164.

III. GILLÉRONIANA.

Am reunit aci, supt diferite rubrici, câteva pasagii caracteristice din opera lui Gilliéron. Acelor care doresc să abordeze direct lectura studiilor lui Gilliéron, li se recomandă să înceapă cu n-le 3, 4 și 7 (cifrele trimet la n-le de ordine ale bibliografiei dată aici mai sus), după care vor putea trece la celelalte opere, „genealogia albinei” rămânând să fie consultată cea din urmă.

1. **Legile fonetice.** „On voit.... combien... il faut peu de chose pour faire naître une loi qui, prenant naissance en un ou deux mots, se répercute

sur toute la masse linguistique phonétiquement congénère. Ne serait-ce pas là l'origine même de bien des lois phonétiques qui commenceraient par un mot, et finiraient par s'appliquer à tous ceux qui ont le caractère modifiable de la modification apportée à ce mot?" (11, p. 199, n.). „Implacable régime de la phonétique et des nécessités où s'est trouvée la langue pour obvier aux collisions d'homonymes intolérables engendrées par l'application régulière des lois phonétiques... Ce que serait notre langue nationale si l'évolution phonétique du latin avec ses rigueurs sémantiquement perturbatrices n'avait pas été contrebalancée par des facteurs d'ordre psychologique, dont la nature thérapeutique a été généralement méconnue. Tel est principalement la reprise de contact avec le latin. Celle-ci s'est produite en tout temps et dès l'origine de la langue, mais elle s'est produite surtout à l'époque de la Renaissance, époque où les parlers populaires, réduits à l'état de patois, ne reçoivent plus l'afflux du latin que par l'intermédiaire de la langue littéraire. Cette reprise de contact avec le latin a permis au français littéraire d'échapper à l'action dissolvante de la phonétique, de revivifier momentanément par ses prêts lexicaux les parlers populaires : ceux-ci étaient en proie à une anarchie qui résultait de leur condition d'illétrés soumis à un régime phonétique confondant les mots les uns avec les autres, et contre lequel, désunis et sans direction régionale stable, ils réagissent d'une façon le plus souvent inefficace, au plus haut degré perturbatrice, et produisant de nouvelles équivoques imprévues" (11, p. 14). „Sur la constitution des parlers en dialects, à l'éclaircissement de laquelle la dissection phonétique n'a qu'une part critique la plupart du temps chronologiquement incontrôlable, partant indifférente, puisque l'état phonétique n'est qu'un vêtement continuellement rapiécé et rafistolé au cours des âges, et auquel il ne reste souvent, de son état primitif, qu'une misérable pièce, et encore!" (12, p. 95-96).

2. Condițiunile în care se prezintă cuvintele în răspunsurile la chestionarul lingvistic. „La production du mot à l'état isolé implique de la part du sujet un choix entre les multiples formes du mot en travail dans la phrase, c'est à dire dans son seul état de véritable vie" (3, p. 21). „L'Atlas fait par Edmont est à l'Atlas tel que nous l'aurions fait nous-même ce qu'est un manuscrit comparé à une édition critique, soit disant définitive, d'un vieux texte" (11, p. 13).

3. Inovațiile aduse de geografia lingvistică. „On m'a reproché (à propos de ma brochure *Pathologie et thérapeutique verbales*) de conduire les jeunes linguistes dans une salle d'hôpital. Qui dit mort, dit maladie; qui dit transformation, dit guérison; qui dit vie, dit nécessité de vivre! Où devais-je donc les conduire? Au bal masqué, où tourbillonnent les mots, et où des maîtres de danse, à chaque entrée et à chaque départ, enregistrent des noms sans autre formalité d'enquête sur les causes de départ et d'arrivée pas plus d'ailleurs que sur celles qui font changer de masques aux premiers participants?" (14, p. 35). „Ce qu'il fallait, c'était oublier ce que nous savions, puisque nous n'étions pas en mesure de discerner ce que nous savions de ce que nous croyions savoir, et nous aurions fait de même s'il s'était agi de l'exploration de notre parler, ne sachant y distinguer ce qui nous aurait été propre de ce qui pouvait être commun aux autres". (11, p. 12). „M. Thomas semble n'avoir pas vu que les conditions géographiques dans lesquelles les faits linguistiques se présentent sont par elles seules démonstratives d'autres faits et constituent une source d'information historique dont l'exploitation ouvrira une nouvelle ère à l'étude du langage" (3, p. 8).

4. Omonimia. „On a tenté soit de nier, soit de mettre en doute, soit de restreindre le rôle délétère de la phonétique en tant que créatrice de produits homonymes qui obligent le parler à rémanier son patrimoine lexical, le contraint constamment à un travail de réparation. Nous croyons pouvoir prétendre qu'il n'est aucune loi phonétique qui, dans le long cours d'un parler, s'effectue sans causer des dommages nécessitant une oeuvre de réparation et des modifications de tout ordre, que la phonétique est responsable de la disparition d'une grande partie des mots du patrimoine latin, qu'une

foule des disparus sont des déchets de l'usure phonétique, que'une foule de mots nouveaux sont des compensations, plus ou moins heureuses, à ces déchets" (9, p. 14). „Le rôle destructeur de l'homonymie n'apparaît que lorsque le parler a pleine conscience du caractère intolérable des conflits, on n'essaye d'y remédier qu'après expérience d'une gêne intolérable" (11, p. 58).

5. **Rolul limbei comune.** „L'impuissance des patois à sortir des embarras lexicaux où les mettaient leurs lois de transformation et la nécessité où ils se sont trouvés de recourir au français littéraire ont préludé à la révolution qui devait les faire disparaître et centraliser linguistiquement la France" (11, p. 59).

6. **Geologia linguitică.** „Le têt d'une moule ramassé dans une rue de Paris n'a pas la même importance quand il s'agit de rechercher l'origine et l'histoire de son espèce que celui qu'on a recueilli dans un des terrains, ou secondaires ou tertiaires, qui recouvrent notre globe. Il en est de même pour les mots. Rien de plus imprudent que de spéculer sur un mot isolé : nous voulons dire placé dans l'isolement artificiel du lexique et comme arraché à son milieu naturel. Un mot a ses conditions géographiques précises qu'il importe avant tout de déterminer. Un fait géographique est souvent la clef de son histoire. De par les conditions géographiques, une étymologie, possible ailleurs, est impossible là. Si des couches de mots coexistent actuellement sur le sol, il y a lieu de montrer que l'une est par rapport à l'autre un sous-sol et ainsi de suite : nous devons réaliser d'abord une géographie ou géologie du langage qui nous permettra de situer les mots chronologiquement, de définir leurs rapports, de reconstituer leur genèse. C'est l'étude des cartes de l'*Atlas linguistique* qui a fait ressortir à nos yeux l'importance primordiale de ce point de vue négligé jusqu'ici : la distribution géographique du mot" (4, p. 3). „Là où la science phonétique abandonnée à ses ressources n'atteint qu'un sol et croit avoir touché le sol latin, la géologie linguistique retrouve deux sous-sols latins... Elle met en pleine lumière le danger couru par l'étymologiste appuyé sur la phonétique pure : celui d'interpréter comme le produit d'une évolution autochtone régulière et en partant du latin, une forme qui ne s'est implantée sur un point qu'au milieu du XIX-e siècle peut-être, une forme d'une romanité tertiaire ou quaternaire, immatriculée par les patois et revêtue par eux d'un aspect auquel les variations de leur vitalité phonétique nous défendent d'accorder la moindre confiance" (4, p. 24).

7. **Aspectele romanisărei în Galia.** „Quelle conception intolérable que d'admettre dans la Gaule romane à l'époque de sa latinisation une réceptivité égale, ou à peu près égale, sur tous les points, alors que cette réceptivité était subordonnée à la diversité infinie des besoins, des états sociaux, des mille manières de sentir et d'agir ? Tous les individus du lexique latin devaient-ils rencontrer partout un droit égal, et un droit également durable à la vie ? Autant admettre qu'une pluie qui tomberait avec la même abondance sur toute la France pénétrerait le sol à une profondeur égale, *quelle que soit la nature du sol*. Un mot latin pouvait ne *prendre* que sur un point qui seul avait la chose ou l'idée, et c'est ce point qui l'a fourni aux autres quand ils ont eu la chose ou l'idée. Folie encore de croire que le matériel latin, à travers toutes les pérpéties que peut endurer pendant plus de quinze cents ans la vie d'une commune de France, s'y soit conservé à peu près constant. La vie étant toute l'activité économique et morale de l'homme, il n'y a pas un mot qui ne puisse être atteint, il n'y a pas un mot qui ne puisse se ranger parmi les *Culturwörter*,—qui ne soit, qui n'ait été, en acte ou en puissance, un mot voyageur... Il est clair que l'uniformité lexicale présente d'une aire [donnée]... est un aboutissant, qu'elle est non pas *unité* mais *unification*" (4, p. 25). „La réflexion et les faits s'accordent pour détruire cette fausse unité linguistique dénommée patois, cette conception d'une commune ou même d'un groupe qui serait resté le dépositaire fidèle d'un patrimoine latin. Si le hasard avait voulu qu'un patois échappât à toutes les vicissitudes que nous venons de décrire et répondît à cette définition, le fait serait absolument indémontrable" (4, p. 27). „La phonétique originaire, celle qui affecte seule les mots qui lui sont soumis depuis l'époque latine et dont

le nombre, déjà restreint actuellement, diminuera à chaque étude sérieuse qui sera faite d'un mot roman" (11, p. 52).

8. Imprumutuli. „Quand on étudie de près un patois, on s'aperçoit très vite que la plupart des mots du vocabulaire courant sont d'origine exotique, notamment française. Un noyau lexical représentant une tradition phonétique s'assimile les apports de tous les âges avec un sentiment des équivalences qui varie naturellement à l'infini selon les patois et le moment de ces patois. L'oeuvre de l'assimilation se fait par des étapes, des intermédiaires qui la facilitent, lui ôtent tout ce qui semblerait appeler un effort trop conscient du patois. Le patois *x* reçoit le mot, non de Paris, mais de Limoges, et dès lors il peut l'incorporer au moyen d'une retouche phonétique légère et qui est à peine sensible pour lui. Ce travail produit des résultats plus ou moins hereux, c'est à dire plus ou moins conformes à ce qu'on a considéré comme la phonétique locale, ou régionale" (4, p. 25-26).

9. Etimologia populară. „L'étymologie populaire est un des facteurs les plus importants dans la formation de la langue, et sa connaissance imparfaite a induit en erreur les phonéticiens qui ne voient guère dans la constitution de la langue que l'élément mécanique et ne se sont pas suffisamment préoccupés de l'autre élément, de l'élément psychologique, qui ont classé les mots selon leur manière de se comporter à l'égard des lois phonétiques qu'ils établissaient et ont établi des catégories où se marient des mots foncièrement disparates mais unis par un commun respect des lois et d'où sont exclus des mots plus apparentés pour avoir, inspirés par des raisons supérieures, enfreint les mêmes lois. De là la division arbitraire en mots savants et mot populaires... C'est à toutes les époques de la langue que se manifeste l'étymologie populaire, et qu'elle soustrait aux lois phonétiques des mots qu'elles auraient broyés et la plupart du temps condamnés à produire des équivoques, et par conséquent à provoquer et à activer l'emprunt à des langues étrangères, notamment au latin classique (11, p. 223-225). „Je veux chercher à convaincre que *La faillite de l'étymologie phonétique* n'est pas un titre de réclame, mais qu'il renferme l'expression exacte de ma pensée, que je résume ainsi: l'étymologie primaire n'a souvent qu'une valeur fugitive: une fois embarqué, le mot français vogue où le pousse le français, obéit à l'étymologie populaire, devient papillon, de chrysalide qu'il était et à l'état de quoi il reste selon les lexicographes" (14, p. 19). „Nous nous permettons, néanmoins, d'adresser aux jeunes gens un avertissement: vous travaillez à l'étymologie, mais souvenez-vous que le peuple y a travaillé avant vous. Souvenez-vous que les étymologies que vous présentent vos professeurs ne sont que le point de départ d'un mot français, qu'une fois détaché de sa souche, le mot est un oiseau qui a pris sa volée et suit les chemins que lui dictent les conditions atmosphériques de l'espace aérien et les rencontres qu'il peut y faire... Observez, comme si, à la base des évolutions, il n'y avait aucun mystère physiologique, mais simplement une oeuvre de réflexion, plus ou moins consciente, à laquelle votre raison peut atteindre" (12, p. 132-133).

Al. Rosetti

G A M E

Fiul risipitor

PARTEA I

III

Noaptea sosea mai curînd și întîrzia mai mult în odaia lui Marc. Creștetele copacilor purtau frunzișuri boțite, decolorate și fără viață, ca niște peruci. Trecuse vara.

La școala de comerț începeau să vie răspunsuri la apelul directorului. Nimeni nu primea cu simpatie propunerile de construcție. Instituțiile refuzau orice sprijin, sub cuvînt că le lipsesc fondurile. Din unele părți răspunsul era simplu și brutal. Cîteva adrese conțineau o proză pe patru pagini, cu fraze bombastice. La sfîrșit însă aflai același lucru: „imposibilitatea momentană de a se acorda sprijinul material cerut“. Directorul cetea și recetea pasagiile în care găsea ecouri din sentimentele lui. Pasiunea îl făcea să împrumute oricărui limbuz fățarnic, dragoste pentru realizarea unei opere de bine obștesc. Invătasese pe dinafară două dintre adresele cele mai mișcătoare, și le cita în orice împrejurare cu entuziasm. Marc, dimpotrivă, pierduse nădejtile dela început. Chiar din primele răspunsuri, văzu că inițiativa directorului are aceeași soartă în afară ca și înăuntrul școlii. Nepăsarea, neîncrederea și bănuelile profesorilor se ceteau și printre rîndurile trimise de bănci, instituții, autorități. Orbirea directorului avea ceva copilăresc, ceva care îi amintea de tatăl său. Dragomir și Aristid Lecuja erau din aceeași generație. Orizontul lor măsoara cam aceeași lungime de rază, cu mult prea scurtă și prea slabă, după judecata lui Marc.

Directorul socoti necesar să facă un al doilea rînd de adrese, mai amănunțite și în termeni cît se poate de energici. Secretarul se așeză la lucru, fără să-și mărlurisească îndoelile. Scria de zeci de ori același conținut.

— Mina s'a obișnuit să meargă singură, supusă și fără greșală, spunea el directorului, glumind. Dacă încerc să scriu altceva e zadarnic: după primul rînd bag de seamă că l-am compus cu ideile dumitale. Am vrut să fac un bilet de dragoste, dar n'am

izbutit să-l sfîrșesc decît cu formula: „Astfel, după patruzeci de ani de funcționare, ne vedem în trista pozițiune...”

Mustețile directorului se mișcau peste un surîs naiv.

— Rizi, rizi, zicea Dragomir amenințîndu-l cu degetul, ca pe un școlar, dar am să văd ce-ai să mai spui cînd vom avea palatul nostru, cu o cancelarie luminoasă, și cu trei mașini de scris...

Cu cît trecea vremea, problemele amîinate mereu cereau lui Marc o soluție. Ghetele nu mai suportau a cincea vizită la cîrpaciu. Prin forma, prin culoarea și prin eroismul lor de stindard ciuruit, pantalonii pledau pentru o grabnică schimbare. Filip, căruia îi împrumutase micile lui rezerve, îl vestise că primește leafa ne-regulat și că greutăți de tot soiul îl silesc să întîrzie cu plata datoriei. De-acasă Marc n'ar fi cerut ajutor pentru nimic în lume. Mai degrabă l-ar fi rugat pe director să-i dea un scont.

Marc trecea prin piața Unirii, printre oameni bine îmbrăcați. Călca trăgînd piciorul foarte aproape de pămînt. Astfel nădăjduia că nimeni nu va vedea absența aproape totală a tălpilor. „Gorki spune că trebuie să te primești pe tine așa cum ești. Filosofie foarte potrivită pentru vagabondul fără legături, sărac dar liber și stăpîn pe el. Eu ce vreau să fiu? Un om liber, stăpîn pe mine. Pe deasupra, mi-a căzut pe umeri sărăcia, hlamidă nedorită, dar onorabilă. Sînt deci un tovarăș de drum de-al lui Gorki. Numai înțelepciunea lui îmi lipsește. E vanitate și chiar necinste să vrei numaidecît să pari altceva decît ceiace ești...” Marc își luă iar mersul firesc și ridică ochii, retezînd cu privirea capul trecătorilor. Un tînăr cu înfățișare îngrijită cobora scările hotelului Traian. La vederea lui, Marc părăsi atitudinea pe care o încerca de cîteva momente și începu să alerge fără nici o poză. Odată cu prietînul se regăsisse pe sine, și bucuria lui era îndoită.

— Alecule! strigă, întinzîndu-i amîndouă minile. Bine-ai venit! Ai isprăvit lecțiile la prinții tăi?

— Nu încă, răspunse Alecu Damian, surîzînd stingherit. Fața i se înegrise de soare. Marc regăsi expresia dulce a ochilor lui albaștri-verzi, nasul mare, veșnic roș, gura cu buza de jos groasă, răsfrîntă într'un fel de grimasă disprețuitoare. Cînd rîdea, arăta dinți mici și toată figura căpăta o drăgălășie copilărească. Alcătuit din contraste, Alecu avea farmecul inexplicabil al aventurierilor.

— Nu mi-ai scris, cum ai făgăduit, îl mustră blind Marc.

— Adevărat, nu ți-am scris... Alecu își privi prietînul în ochi și zîmbi.

— Stai la hotel? Ești cu elevul tău?

— Nu, am descins aici deocamdată, până îmi găsesc cameră în oraș.

— Poți să stai la mine.

Alecu nu răspunse. Ochii lui căutau prin mulțime.

— Tot acolo locuiești? vorbi el într'un tîrziu.

— Da.

— Am să vin pe la tine. Acuma te rog să mă erți. Trebuie să îmi fac pe cineva.

Alecu rîse, strînse febril amîndouă mîinile lui Marc și se depărtă brusc de el. Lumea se da deoparte din calea pasului său sigur.

Marc întîrzia pe loc. Nu-și putea desface privirea de silueta prietinelui.

Il văzu cum se oprește, ia o poziție militară și salută adînc. Spre Alecu venea un efeb cu rochie de sport. Plete foarte negre și lucitoare îi coborau peste urechi; gîtul era subțire, cu ceafa rasă. Fața cu linii sigure, aproape bărbătești, surîdea cu un aer mulțumit și protector în același timp.

— Prințesa! zise Marc închipuind într-o clipă un roman de dragoste. Era foarte potrivită aventura pentru firea lui Alecu. Totdeauna l-au hipnotizat pe el perspectivele de strălucire și mărire. Fiul părintelui Damian știa să-și aleagă prietiniile și să cultive legăturile încă de cînd era în gimnaziu.

Marc mai privi odată spre locul unde se întîlniseră cei doi tineri. Acum mergeau unul lîngă altul. Alecu vorbea mult, nu-și economisea gesturile. Prințesa se întorcea spre el cîteodată și izbucnea în rîs.

„Rîs plin de inconștientă cruzime“, hotărî Marc, care avea idei romantice despre prințese. „Alecu e prea grăbit. Nu se fac salturile așa de ușor. Dela conacul princiar până la cerdacul popei Damian e drum lung...”

Marc porni să ia masa la madam Arhip. Acum se întreba dacă prezicerile acestea răuvoitoare n’au izvorît cumva dintr’o comparație umilitoare pentru el.

* * *

Vacanța se sfîrșise. Mariana a mai scris odată din Tulucești, dar fratele ei îi răspunse, cași întăia dată, că „îl rețin ocupațiile“ în Iași.

Pe la mijlocul lui August, Marc primi o scrisoare dela tatăl lui.

Iubitul meu Marc-Aureliu,

Îți spun numele întreg, pentru că vreau să-ți amintesc înțelepciunea marelui împărat și strămoș, de care mi se pare că tu te-ai depărtat cam mult în vremea din urmă. Mîndria e foarte bună. Îți va folosi în societate. Dar nu se cuvine să te slujești de ea ca o armă împotriva familiei din sînul căreia ai eșit și în care vei rămîne toată viața.

Mie n’am să-mi pun în socoteală nici o greșală. Intotdeauna am urmat sfatul lui Marc-Aureliu (ți-l traduc, știind că nu ești prea bun prietin cu greceasca și latineasca): „în orice ceas din zi, la orice prilej, gîndește-te să te porți ca un adevărat Roman, ca un om demn de acest nume, fără nepăsare, fără să faci caz

de gravitate, cu dragoste pentru semenii tăi, cu libertate, cu dreptate".

Cred că tu greșești cînd judeci cu asprime pe alții. Nu s'a văzut să i se întîmple unui om o nenorocire pentru că n'a spionat ce se petrece în sufletul altor oameni. În schimb cel care nu știe ce este în adîncul inimii lui, acela nu va putea să înlătore nefericirea din cale-i.

Mariana mi-a spus că ai o slujbă și că îți cîștigi singur existența. E foarte frumos și eu voi fi ultimul să te împiedic de ați cuceri independența. Dar nu poți obține un concediu de zece zile? Tradiția casei noastre a fost ca în vacanță să ne adunăm cu toții sub același acoperiș. Aici la Tulucești e destul de bine. Sora ta ți-a scris desigur că ți-am pregătit demult odaia, unde ai să fii stăpîn absolut. Pe urmă, mai este un lucru principal: sănătatea. Cunosc din experiență ce înseamnă viața în străini, masa la birturi și locante. O lună de trai bun, cu bucate gătite de Paraschiva, te-ar întrema. Gîndește-te că tu n'ai avut niciodată o constituție prea robustă.

Uitam să-ți scriu că Mariana și-a adus aminte de o veche datorie pe care o are către tine. Ți-a trimis banii eri sau astăzi. Te îmbrățișă tatăl tău,

Aristid Lecuja

Cînd ceti întăia oară scrisul apăsător, drept, cu litere rotunde al părintelui său, Marc se înduioșă, simți lacrimi în ochi și dacă ar fi fost acolo, în fața lui, l-ar fi sărutat pe obrazul aspru și i-ar fi cerut ertare. Bătrînul știa așa dar că îl judecă. Poate bănuia chiar că nu e de loc cruțător. Altfel n'ar fi vorbit despre oamenii care spionează sufletul altora. Fineța aceasta de observație îl surprinse pe Marc și-l făcu să roșească. „Tata cetește în sufletul meu mai bine decît mine“, își zise el, și se hotărî să plece la Tulucești. Dar a doua zi, reluînd scrisoarea, descoperi cu totul alte lucruri. „Întăiu cere să vin numai zece zile; pe urmă uită și vorbește de o lună întreagă. N'a putut să-și ascundă tendința lui autoritară și acaparatoare“. „Datoria Mariane“, delicată născocire a lui Aristid Lecuja, îl supără pe Marc până la furie. „Nici de astădată n'a renunțat la obiceiul lui de-a mă umili. Imi aduce aminte că nu știu latinește. Ei și? Asta nu-i nimic. În defenitiv foarte bine că se mîndrește cu știința lui. Dar e odios să faci glume pe socoteala nevoilor mele cele mai urîte și mai înjositoare"... Casa părintească, colonie de corali în adîncul sufletului, fu din nou acoperită de ape tulburi. „Am spus că nu mă voiu întoarce la el decît învingător. Acum ași părea mai degrabă un cerșetor. Marc Lecuja trebue să-și țină făgăduiala“. O săptămînă întreagă scrise tatălui său, dar nu trimise nimic la Tulucești. Răspunsurile erau sau prea insolente, sau prea lipsite de bărbăție. Cel din urma proiect de scrisoare i se păru bun.

Dragă tată,

Îți mulțumesc mult pentru invitația pe care ai ținut să mi-o faci singur, sacrificînd timp și trecînd peste unele susceptibilități foarte explicabile. Fiul tău—din punctul de vedere părintesc—e un ingrat. Dar și părintele—din punctul meu de vedere—e nedrept, rigid, neînțelegător. Le spun acestea pentru a explica întimplări mai de mult. Acum îți mărturisesc foarte sincer că am devenit un copil ideal: țin din toată inima la tatăl meu, și nu-i impun nici un sacrificiu, de nici un fel. Pentru a păstra aceste frumoase calități însă, sînt silit să-mi amîn venirea acasă pe mult mai tîrziu. Patronul meu onomastic și sfătuitorul tău înțelept, decretează: „Să fii blind și totuși neîndurat asupra hotărîrilor luate după o matură gîndire”. (Marc cita în grecește). Așa fac eu în momentul acesta. Sînt convins că rămînînd aici și lucrînd fără întrerupere („Să iubești munca și să fii asiduu”) îmi fac datoria și mă pregătesc pentru viață, care nu-i așa de ușoară ca atunci cînd dumneata aveai vîrsta mea. Crede-mă tată, nu înțelegi de loc vremea noastră; eu o văd limpede. Nimic nu-mi împiedică vederea: sînt din ultima generație. Pe cînd între privirile dumitale și viață, stăm noi copiii, care am devenit pentru părinți un scop unic, am acoperit restul, ne-am substituit universului întreg.

Dar poate cuvintele mele nu sînt de ajuns ca să te convingă. Invoc din nou pe Marc-Aureliu care în a șasea carte scrie: „Cînd îți faci datoria nu te întreba dacă ți-i cald sau frig, dacă ai sau n'ai nevoie să dormi, dacă ești blamat sau aplaudat, dacă vei muri sau vei întîlni vre-o primejdie”. Renunț cu stoicism la marea bucurie de-a sta împreună, renunț la odihnă, la plimbări, la bucatele Paraschivei. Mai drept ar fi să spun că amîn toate aceste plăceri pentru vremea cînd le voi merita.

Mariana are o memorie foarte defectuoasă. Datoria mi-a plătit-o de mult. I-am înapoiat banii și i-am făcut o lecție de finanțe, dovedindu-i că metoda de a plăti de două ori aceeași datorie duce la faliment.

Fiul tău, cu dreaptă și bărbătească dragoste

Marc

Niciodată n'a avut Marc mai mare nevoie de bani ca atunci cînd i-a venit mandatul dela sora lui. Cuprins de o exaltare eroică, încue suma într'un saltar. Alergă la director, făcu un împrumut din leafa de pe lunile viitoare și merse drept la un bijutier. Alese o brățară: lanț subțire țesut cu argint și boabe rare de mărgăritar. Negustorul se uita cu neîncredere la îmbrăcămintea clientului, și făcea semne misterioase lui Solomon băiatul din prăvălie.

Spre mirarea lor însă, Marc plăti brățara, adăugînd un supliment pentru a fi trimeasă pe adresa Marianeî, la Tulucești.

Dela bijutier, Marc alergă acasă, luă banii din saltar și fugi la poștă, unde îi trimise cu mandat, tot Marianeî. După amiaza întregă, Marc pluti pe culmile orgoliului. Se învinsese pe sine.

Un vîrtej îl ridica sus, tot mai sus, deasupra tuturor slăbiciunilor lumești, și simțea amețea beătă a triumfului desăvîrșit.

Spre seară, obosit, înfometat de exercițiul atîtor virtuți înalte, stomacul îi aminti că din punct de vedere fiziologic, e construit ca toți muritorii. Primul gînd al mîndrului erou fu să corupă impertinența epigastrului, oferindu-i un prînz copios. Însă, din motive economice, suprimase masa de seară la madam Arhip. Într'un restaurant nu putea să intre, nici într'un consum, nici chiar într'o fructărie. Se hotări deci să pedepsească întregul sistem digestiv pentru lipsa lui de demnitate și materialismul fără orizont, cumpărîndu-i drept hrană până a doua zi, un modest covrig fără susan. „Dealtfel, își zise Marc, acesta e un bun început pentru antrenarea generală a organismului spre o sobrietate potrivită cu reducerea bugetului“.

Scrisoarea către Aristid Lecuja, în loc s'o pue la cutie, o ascunse într'o carte. Pe cînd îi copia cuprinsul pe curat, simțise cum ochii tatălui său îl privesc dojenitori. Niciodată nu le văzuse așa de deslușit izvorul de lumină obosită, luptînd din ce în ce mai greu cu ghiarele care se strîngeau pe tîmple, cu prăvălirea grea a pleoapelor umflate și roșii de nopți fără somn. Lui Marc îi fu rușine de toate răspunsurile proiectate până atunci, și amină din nou scrisoarea datorită tatălui său.

În lipsa stăpînului, odaia lui Marc primi un oaspete. Venise îndată după amiază. Nedelcu, care sta de vorbă cu nevasta portarului, îl cunoscuse și se grăbi să-i deschidă ușa cu o cheie potrivită în grabă. Vînzătorul de ziare avea respect deosebit pentru domnul care-l privea de sus și care totuși părea foarte cumsecade, sta bucuros de vorbă și chiar îi da sfaturi. Marc da bacșiș pentru cel mai mic serviciu, dar numai atît. Era prea puțin comunicativ, și Nedelcu îl bănuia că „n'are inimă“.

— Poftiți, coane Damian, zise el, îndoindu-și spinarea într'un fel de ploconeli care semănau mai repede a mătănii. Apoi desfăcu brațele, le încrucișă, le desfăcu iarăși ca niște foarfeci uriașe.

— La ordinul matală, toată odaia.

— Bine, băete! glăsui energic oaspetele.

— Să trăiți! răspunse Nedelcu salutînd militărește cu mîna la frunte. Și nodul enorm dela gît descrise o mișcare, un fel de mică plecăciune, plină de mulțumire.

Alecu Damian făcu înconjurul încăperii; privi o clipă pe fereastră, se opri mai mult în fața oglinzii, își pipăi obrazul slăbit, și oftă. Se mută în fața mesei de lucru, luă o carte, îi ceti titlul în mod mecanic, și-i dădu drumul ca și cum mîinile n'o mai puteau ține. Oftă iarăși. Aprinse o țigară, dar o asvîrli după cîteva fumuri. Oftă din nou, se așeză pe-un scaun, desfăcu un jurnal. Întoarse foaia pe toate fețele, fără să se oprească la nimic. Me-

dită un lung moment, cu brațele încrucișate. Apoi se sculă hotărât luă o bucată de hîrtie pe care scrisese :

Nu mă trezi. Am insomnie.

Se întinse pe pat, își așează inscripția pe piept și rămase nemîșcat, cu ochii deschiși țintiți în tavan. Cîte un oftat îi întrerupea din vreme în vreme înlemnirea. Pleoapele începură să cadă tot mai des până se închiseră deplin. Alecu dormea...

La ora unsprezece noaptea Marc sui scările spre culcușul lui. Rătăcise pe străzi fără nici un gînd; aștepta să treacă ceasurile mai repede și să se culce. N'avea gust de lucru. Noaptea, mai cu seamă, nu găsea destulă putere să înfrîngă singurătatea, care acum îi aducea închipuiri rele și ispite. Regimul sobru, cu o singură masă pe zi, îi oferea în schimb amintiri de petreceri la sărbători, născocea banchete și orgii care-l făceau pe Marc să-și admire imaginația, dar în același timp să vadă „stricăciunea care zăcea într'însul“. Pentru a zădărnici asaltul tentațiilor, adoptase un nou program: se întorcea acasă tîrziu și se culca imediat.

Cînd deschise ușa, mirosul de tutun îi trezi nădejdea unei tovarășii plăcute. Bucuria lui crescuse, descoperind pe Alecu. Într-o clipă de veselie, era să-l strige tare. Dar foaia de pe piept îi puse subț ochi rugămintea :

Nu mă trezi...

și Marc începu să umble în vîrfurile picioarelor. Își așternu pe canapea și stinse lampa.

— Cum a putut Filip să doarmă aici atîta vreme, își zise Marc care găsi cu greu un loc bun, după ce mai adăugase două scaune la picioare și la coaste.

Somnul însă veni mai repede ca de obicei : Marc avea lîngă el un tovarăș care, deocamdată, îl ajuta să treacă ușor în lumea neființei.

O moleșală din ce în ce mai mare cuprinsese pe Alecu Damian zilele următoare. Nu-și mai dădea osteneala nici să coboare până în stradă. Mîncarea îi era indiferentă. Trebuia să-l silească Marc să guste ceva din modestele lui pachetele cu provizii. Fuma tot timpul cît era treaz și dormea aproape fără întrerupere. Se scula numai să facă un fel de pauze și să bea apă. Turna pe gît cîni întregi de lichid cași cum în timpul somnului, izbucneau îndărătnice incendii lăuntrice. Obrazul lui neras se acoperea cu o barbă roșcovană.

— Parcă ești un pirat, îi spunea Marc. Alecu nu se ostenea să răspundă. Făcea numai un semn de nepăsare cu mîna.

Cauzele acestei boale ciudate le înțelese imediat Marc, care văzuse pe „Prințesa cu rîsul plin de cruzime inconștientă“. Prietinelui lui fusese lovit în cel mai puternic fascicol de sentimente, în scheletul personalității lui alcătuită din încredere nemărginită, din ambiție, din sensibilitate ușor iritabilă.

Marc vedea scena finală cînd, cu rîsul ei obișnuit, Prințesa i-a spus :

— A fost un joc agreabil, nu-i așa ? Am să mă plictisesc de moarte la Londra.

— Pleci ?

— Chiar în astăseară...

Prințesa a plecat, cu adevărat, dar nu cum își închipuia Marc, ci plîngînd înăbușit pe umărul fratelui ei. Acasă aruncase pe fereastră tot ce avea mai scump în odaie. Neînduplecată împotriva lui Alecu Damian fusese numai bătrîna prințesă.

— Eu nu pot înțelege o astfel de iubire, spunea ea. Ce jeune homme, qui est intelligent et ambitieux, ne pourra jamais dire ce qu'il aime en vous, parce qu'il vous a connue étant précepteur dans notre maison...

Peste barba roșietică a lui Alecu Damian, soarele de Septembrie, despletit, începu să-și plimbe dimineața, lumina blondă, caldă, voluptoasă. Dar nici mîngierea aceasta nu-l scotea din amorțire. Marc îngrijorat, consultase pe medicinistul dela madam Arhip.

— După simptome, pare a fi melancolie.

— Atunci nu-i nimic grav.

— Dimpotrivă, e primul și cel mai sigur pas spre nebunie. Nouăzeci-și-cinci la sută din cazuri sfîrșesc la ospiciu.

Perspectivele acestea negre îl alarmară pe Marc așa de mult, încît începu să se întrebe dacă nu cumva se molipsise și el de teribila infirmitate. Într-o zi însă, piratul se făcu nevăzut. Cînd veni din oraș, Marc fu întîmpinat de Alecu Damian, ras proaspăt, zîmbitor, cu privirea lui dulce din vremurile bune.

Marc clipea neîncrezător.

— Eu sînt, scumpul meu amic, fii pe pace. Dacă vrei, poți să mă atingi, ca Toma Necredinciosul. Pune mîna pe locul unde până acum un ceas creștea barba mea arămie și incultă.

Era prietinel lui, fără îndoială : îl recunoștea după vorba în stil arhaizant și prețios, tribut de admirație pentru Anatole France, fără restricții autocritice. Alecu își îmbrăca foarte des discursurile în costumul acesta de gală.

— Adevăr zic ție, urmă el, am zăcut tare. Am avut grea vătămătură, dar nu m'am lăsat. Ca moș Lăstun, paracliserul preacuviosului preot și tatălui meu, m'am lecuیت numai cu somn și cu apă de izvor. Trebuie să admirăm înțelepciunea instinctului care ne dă consultații gratuite și eficace...

* * *

Frigurile acțiunii cuprinseseră îndată pe Alecu Damian. Voi să schimbe totul. Dacă ar fi fost în stare, ar fi transformat fața lumii, așa ca nimic să nu-i amintească de umilirea lui dureroasă și exasperantă. Deocamdată începu ofensiva asupra lucrurilor din

jur, singurele asupra cărora putea să-și dea iluzia de zeu și stăpînitor de destine. Mută patul în locul lavoarului, trase masa în mijlocul odăii, scoase de pe pereți cromolitografiile proprietarului și le puse după sobă, ele fiind „o insultă pentru ochi“.

Marc îi dovedi că insulta este în ochii lui, nu în modestele vopsele de pe cartoane, lipsite de viața insolentă pe care o poate da numai artistul. Pozele simple sînt o camva pentru imaginație, o comoară pentru amintiri. În copilărie a dormit într'un pat alb de fier. Tăbliile erau împodobite cu tablouri din cele patru anotimpuri. Pe fiecare față a tăbliei erau zugrăvite bucuriile și muncile unei singure părți a anului. Cîte întîmplări minunate n'a trăit el printre copacii portocalii și lăcuți ai „Toamnei“; ce basme nu i-au spus brazii cu zăpadă albastră sub care sta, roș și zimbitor, un moș Crăciun. Iar primăvara venea la el deodată, cu cîmpii smălțate, cu izvoare ca oțelul, cu copii purtînd coroane de trandafiri, în cea dintăiu dimineață cînd o rază veselă se oprea deasupra pernei și învia lumea de abzychbilder.

Alecu răspunse că toate acestea erau născocite din „spiritul de contradicție“ al prietinelui său. Un lucru urît e un lucru urît și nu poate fi transformat cu ajutorul paradoxelor. Marc nu mai urmă discuția. Ar fi eșit cu siguranță biruitor, dar l-ar fi supărat pe Alecu Damian, al cărui spirit, lipsit de articulații, suferea teribil cînd era îndoit în cerc, așa fel ca un capăt să atingă pe celalt. Ceiace îi lega era tocmai contrastul de linie sufletească. Alecu admira, cași Filip, inteligența „grecească“ a lui Marc, ideile lui, care aveau elasticitate și ductibilitate: cuprindeau întinderi vaste, sau se subțiau ca sîrma de argint și pătrundeau în cele mai fine crăpături ale unui edificiu logic, pentruca acolo să facă explozie. Subtilitate care inspira un fel de teamă, dar avea atîta farmec și atîta putere, încît, deși cel mai nehotărît, mai sfios și mai puțin robust, Marc fusese în mod firesc centrul prietniei celor trei.

Alecu Damian iubea linia dreaptă. Cînd prindea un raționament îl ducea până la ultimele concluzii. Cetea puțin, citeva cărți pe an, dar nu le lăsa din mînă până cînd nu le storcea tot suctul. Păstrase metoda înaintașilor care săpau, prășeau, secerau, trearau recolta de pe o bucată mică de pămînt, dar lucrau cu atîta trageră de inimă și cu atîta pricepere încît au ajuns să strîngă stare frumoasă. Marc prețuia metoda aceasta tare și căuta uneori s'o imite, presimțind într'însa un mijloc mai simplu pentru cucerirea fericirii. Dar singur Alecu Damian se folosea de ea în chip firesc și cu roade bune.

— Nu mai trebuie să primim viața asta mediocră: se revoltă într'o zi Alecu, pe cînd eșea împreună cu Marc dela madam Arhip.

— Ce vrei să facem?

— Să ne liberăm din sclavia acestei grații rurale cu breton lipit pe fruntea de două degete. Mîncările ei sînt lipsite de caracter: nu-s nici patriarhale, nici orășenești. Și pe deasupra are o cri-

minerală predilecție pentru uleiul mineral, de uns locomotivele. Îl pune și în compotul ei „melaj“.

— Abia izbutim să ne plătim—pe datorie—un dejun pe zi aici...

— Am un plan.

— Tu ai totdeauna nu unul singur, ci o sută de planuri.

— Am un plan și-l voi realiza.

— Să vedem.

— Cheltuelile noastre cele mari sînt casa și masa...

Fără să vrea, Marc zîmbi. „Cheltuelile noastre“ erau numai cheltuelile lui. Alecu își dase la hotel și restaurant, în scurta lui aventură, tot ce primise dela lecții și dela părintele Damian.

— Odaia ta de-acum e prea scumpă, urmă Alecu, și este destul de rea: te spînzură la al treilea etaj. Prefer una prinsă de pămîntul cald și binefăcător. Am să caut o locuință bună cu a zecea parte din chiria pe care o plătești. Cît despre masă...

— Vom adopta postul negru.

— Nu. Vom fi ca acasă. Adică ne vom găti singuri.

Marc se opri pe loc alarmat:

— Asta-i catastrofă, nu-i plan.

— Ai să vezi.

— Cine spală vasele?

— M'am gîndit la tot: și la tirguiala din piață și la făcutul focului. Am scris mamei. Zilele acestea trebuie să ne sosească provizii multe și un ajutor.

— Ce fel de ajutor?

— Vei vedea. Eu nu pot filosofa la infinit, ca tine. Am organizat rezistența și voiu pregăti pe urmă triumful.

— Asupra cui?

— Asupra lumii întregi. Tu ești singur și ai tainele tale; eu sînt singur și am tainele mele. Împreună însă vom fi o putere. Taienele vor slăbi tare de tot iar noi ne vom întări așa de mult, încît nu le vom mai ascunde.

Marc îi întinse mîna. Alecu i-o strînse tare și amîndoi porniră la braț, ca doi îndrăgostiți pentru care toate problemele vieții s'au rezolvat. Dela primii pași însă, se ivi o neînțelegere.

— Vezi, asta e prietinia, dragă Marc,—zise Alecu umflîndu-și pieptul.

— Asta-i tovărășia, răspunse Marc.

— Atunci prietinia nu există?

— Ba există. Dar ea este în afară de interese și nu le servește decît incidental, fără nici o legătură cu sentimentul prieteniei în sine.

— Marc, iar ești paradoxal.

— De astădată nu-s de loc. Gîndește-te: prietinia este armonizarea a două inteligențe, complectarea a două caractere. Tot ce stă în legătură cu interesele materiale se chiamă tovărășie și are un caracter de societate de ajutor mutual.

— Tu vrei să înjosești cele mai frumoase acte din viața noastră.

— Nu le înjosesc. Le deosebesc numai. Întreabă-l pe Nedelcu. El știe mai bine ca tine ce-i prietinia, pentrucă îi înțelege sensul de exercițiu pur moral. Nedelcu spune că nu poți avea prietini decît în spital, în oștire și la închisoare.

— De ce mă compari tu cu Nedelcu ?

— Asta e comparație ?

— Nu. E mai puțin și mai rău.

— Să nu disprețuești pilda numai pentrucă vine dela un vinzător de ziare. Tu însuși spuneai : „să admirăm înțelepciunea instinctului care ne dă consultații gratuite“.

— Incurci un lucru simplu cu sofisme. Eu mă consider prietinel tău și nu mă las dus într'o ceartă de cuvinte.

— Eu îți sînt prietin de foarte multă vreme, iar de cîteva săptămîni îți sînt și tovarăș.

— Pentru mine, prietinel e în mod logic, obligator, și tovarăș.

— Pentru mine nu. Tovărășia este o formă a instinctului de conservare. Canibalii, bandiții, lupii se întovărășesc. Oamenii civilizați, cu viață interioară bogată, pot deveni prietini. Nu-i posibilă prietinia între două făpturi care nu știu să discute, să se joace cu ideile, sau cel puțin să aibă atîta generozitate încît să-și smulgă sufletul tot, să-l așeze ca o piatră lingă alt suflet și să le lase să se încălzească amîndouă subț aceeași rază de soare.

— Tot ce spui tu e frumos, poate e și just. Prietinia noastră însă s'a născut mai din plin, pentrucă a avut și căptușala tovarășiei.

— Ești părtinitor...

— E purul adevăr, vorbi Alecu apăsător și buza lui de jos se răsfrînse sfidător.

Marc îl privi amuzat. Alecu avea o memorie foarte comodă : nu-și aducea aminte decît ceia ce îi trebuia într'un anumit moment. L-ar fi putut întreba dacă, atunci cînd trecea în trăsură împreună cu princiarul lui elev, din tovarășie se făcuse că nu-l vede. Mai putea să întrebe și despre alte lucruri în dezacord cu credințele de acum, dar lui Marc nu-i plăceau socotelile mărunte, care micșorează întâiu pe cel ce le cere.

* * *

Planul lui Alecu se îndeplini foarte repede, fără ajutorul său. Împrejurări din afară au silit pe cei doi studenți să-și schimbe felul de viață.

Lui Nedelcu îi mergea din ce în ce mai bine în odaia cîrpaciului dela subsol. Ochi plini de dragoste vegheau, mini harnice lucrau pentru fericirea lui. Nevasta portarului nu voia să mai fie vînzător de ziare. Ii dădu deci tot ce strînsese din buzunarele bărbatului cînd venea beat acasă, îndemnîndu-l să înceapă un mic negoț pe seama lui. Nedelcu, simțind o vocație deosebită spre mașini și mecanisme, își cumpără o roată de ascuțit cuțite. Dimi-

neața eșea la plimbare cu „mașina“. Făcea popasuri lungi la fiecare curte, chiar dacă nu i se da nimic de lucru. Sta de vorbă cu gospodarii, căra apă pentru doamnele fără slujnică, șoptea în taină cu bucătăresele. După amiază lucra acasă. Bătuse pe ușă două table scrise cu caligrafia lui particulară.

Pe prima se cetea :

La Omu deștept

iar pe a doua :

Atelier de ascuțit mecanic

Micul industriaș nu-și făcuse încă o clientelă prea mare și avea destulă vreme liberă pentru alte ocupații. Se ducea la cafe-nea, unde câștiga jucînd biliard, se amesteca și la vînzarea ziarelor, ca supraveghetor. În odaia portarului se oprea tot mai rar. Nevasta acestuia nu știa unde să-l descopere. Nici noaptea nu mai venea la culcare. După o vreme Nedelcu se cumiți. Bătea des la ușa vecinilor, sta de vorbă cu ei, aducea țigări și vin portarului, și „se făcea frate“ cu el în fiecare seară.

— Știi, zise într'o zi nevasta cătră portar, Nedelcu și-a adus o muere.

— Treaba lui. Ce-am să mă amestec eu în casa omului. Bine că s'o liniștit odată.

— Asta-i liniște ? Ai să vezi tu liniște.

Femeia se făcuse vinătă și ochii ei otrăveau. Portarul luă de-o mîină copilul care i se încurca printre picioare și eși „să se răcorească“.

În atelierul lui Nedelcu era sărbătoare. În sfîrșit Jănica—așa îi zicea el Ioanei—promise să se întoarcă și să trăiască din nou împreună. Tocila se învîrtea nebunește, iar Nedelcu apăsa cu tărie lama de oțel pe piatră. Jerbe mari de scînteii luminau odăița întunecoasă și ascuțitorul se întorcea cînd plin de mîndrie, cînd cu neliniște alarmată, să privească spre femeia cucerită cu atîta trudă.

Dar nevasta portarului se jurase să-l „arunce în stradă ca pe-o cîrpă murdară“. Și într'o zi, la ușa atelierului se arătă însuși proprietarul—un domn foarte sever—împreună cu un comisar.

— Dumneata stai fără contract. Te rog să evacuezi odaia.

— Cum n'am contract, cînd plătesc în fiecare lună ? răspunse Nedelcu luînd un satîr mare și scoțînd din el pe roată, cu necaz, un foc de artificiu.

— Dumneata trebuie să te muți, strigă proprietarul.

— Mai încet, domnule, vorbi ascuțitorul, gesticulînd cu satîrul în mîină : la mine n'a țipat nici generalul. Stau în casă și nu mă poî scoate afară decît cu judecată.

— Văd că ai atelier,—înterveni comisarul—unde ți-i patentă ?

— Ce patentă ? Eu sînt demobilizat, sînt om cinstit și am dreptul să-mi cîștig o pîne. Întrebați pe domnii studenți de sus cine sînt eu.

Intre timp, proprietarul venise cu portarul.

— Scoate-i lucrurile afară!

Portarul făcu un pas șovăelnic înainte.

— Măi frate, ce vrei să faci? vorbi Nedelcu, înghițind din greu cu nodul lui enorm.

În mină, satîrul începuse să aibă tresăriri.

— Ce stai ca vițelul la poarta nouă, blegule, țipă nevasta în dosul portarului. Dă-i afară pe amîndoi. Scoate vipera din casă.

Jănica, care așteptase nemișcată până atunci, dădu la o parte din ușa pe Nedelcu și răspunse ea, cu glas de două ori mai ascuțit.

Scandalul creștea, asurzitor. Toți chiriașii coborîseră în curte. Marc și Alecu luară apărarea lui Nedelcu. Pe cînd femeile se certau cu comisarul, ei luară deoparte pe proprietar și-i „dovediră“ ce mare nedreptate făcea. Protestul lor nu avu ecoul dorit. Domnul cu privirea severă îi măsură de sus până jos și spuse:

— Mi se pare cel puțin curios că luați partea unui asemenea specimen.

— El n'are dreptul să trăiască? Asta-i sălbătăcie! strigară tinerii amîndoi deodată.

— Mă rog, mai încet, vorbi proprietarul îndreptîndu-și cravata.

— Ba nu, mai tare, mai tare, domnule! urla Alecu, pe cînd Marc, roș la față și tremurînd se apropia amenințător.

— Cu oameni așa de surescitați eu nu stau de vorbă, articulară proprietarul, și se făcu nevăzut.

În fața atelierului era învălmășală. Nevasta portarului trăgea de točilă:

— E a mea, țipa ea.

— Fac moarte de om, repeta neconținut, cu glas uscat, Nedelcu.

Comisarul interveni și încheie un armistițiu până a doua zi, în care timp Nedelcu trebuia să-i aducă „toate actele“. Lumea se risipi cu încetul și curtea intră într'o adîncă liniște.

A doua zi de dimineață, nevasta portarului găsi ușa atelierului deschisă. Nedelcu plecase peste noapte cu femeia și mașina lui de ascuțit. Lăsase ca amintire numai firma

La omu deștept...

În aceeași noapte, Marc și Alecu, revoltați și umiliți că intervenția lor fusese disprețuită, luară hotărîri mari.

— Nu mai putem sta în casa unui sbir oribil, declară Alecu. Simțul meu de dreptate îmi poruncește să protestez din toate puterile. Nedelcu este un Crainquebille, o victimă a societății care rezervă justiția numai pentru cei sus puși.

— Eu l-am adus aici pe Nedelcu, urmă Marc. Cînd s'a hotărît să-l lădea afară, proprietarul a vrut desigur să ne insulte.

Deși i-am arătat destul că nu-și poate îngădui luxul acesta, cred că, dacă îl scoate pe Nedelcu trebuie să ne mutăm și noi imediat.

— Admirabil! strigă Alecu. A sosit momentul să ne punem în aplicare planul. Mîne pornim în căutarea unui nou amfitrion, iar după amiază Iarii și penajii noștri vor fi strămutați la alt capăt al cetății.

A doua zi, cei doi prietini constată dispariția ascuțitorului.

— Nedelcu e un Crainquebille autohton: n'are încredere în justiție, zise Marc zimbînd.

Alecu, în care din zi în zi creștea o revoltă generală, fără ținte precise, triumfă.

— Splendid gest! A plecat singur, ca un senior. Nici proprietarul, nici comisarul nu vor mai avea pe cine ghionți și umili.

Marc cunoștea mai bine trecutul protejatului său. El arăta spre tinicheaua bătută la ușă:

— Nedelcu conservă înțelepciunea neamului, care a obișnuit din veacuri ca în vremuri de grea cumpănă să se retragă în munți și să aștepte acolo trecerea furtunii...

* * *

Marc și Alecu pleacă în căutarea unei alte locuințe. Rechizițiile din vremea războiului rămăseseră în vigoare, distrugînd o-biceiul biletului „De închiriat”. Dispăruseră de asemeni și misiții. De altfel, chiar dacă existau, cei doi tovarăși nu puteau face luxul unei cheltuieli în plus. Ca aproape toți chiriașii de pe vremea aceia, ei porniră să colinde străzile, oprindu-se acolo unde li se părea, după aspectul casei sau după alte semne, că s'ar găsi camere mobilate de închiriat. Marc și Alecu făcură îndată din căutarea aceasta un joc plin de peripeții.

— Eu pun diagnosticul: hotărăsc care casă are predispoziții ospitaliere, zise Marc. Iar tu intri înăuntru și începi tratativele. Hainele tale sînt o recomandăție mult mai bună decît ghețele mele.

În primul ceas, Marc alese casele cele mai frumoase.

— Aici ar fi minunat pentru noi. Vezi, poate îți dă odaia cu geamurile spre grădină.

Alecu intra pășind sigur, căutînd cu privirea lui dulce, pe proprietăreasă. Marc se plimba pe trotuarul opus și făcea planuri. Cu cît întîrzia prietinel înăuntru, cu atît nădejdlile lui creșteau.

— Își alege odaia... se tocmește... mai stă de vorbă cu doamna, care este o femeie distinsă...

Alecu se întorcea încîntat:

— O cameră minunată, așa cum se cuvine pentru niște oameni subțiri ca noi: parchet, sobă de teracotă, un biou mental. Cît despre proprietăreasă, este foarte binevoitoare. A rămas să-i dau răspunsul după amiază.

— De ce n'ai închiriat odaia imediat? Să nu se dea până după amiază.

Fața lui Alecu se umbrea. Buza de jos se răsfrîngea, cu un aer înăcrit.

— Știi prețul ?

— Uitam...

Marc se întuneca și el.

— E fabulos pentru modestele noastre resurse, urma Alecu, pe care tristețea prietinelui îl înviora.—Să ne luăm rămas bun dela o iluzie frumoasă și să nu mai trecem niciodată pe strada asta.

La altă casă, solul întîrzie foarte puțin :

— Sun. Ese însuși domnul, morocănos ca un urs, speriat ca o bufniță. Se uită la mine de sus până jos. Vreau să spun cîteva cuvinte de introducere, dar el îmi ia înainte scurt : „N'am !” și fuge în casă.

— Și tu ?

— Am plecat. Ce mai puteam face. Inseamnă-ți strada și numărul. Dacă n'am găsit odaie, am descoperit în schimb adresa celui mai laconic om din univers.

Alecu și Marc porneau mai departe rîzînd. Alte experiențe neizbutite îi împinseră din inima orașului mai spre margini.

Alecu zise :

— Să ne îndreptăm pașii spre alt cerc al acestui infern în care chiriașul este supus la toate chinurile, începînd cu chinul lui Tantal. Insetați de odihnă, înfomețați...

— Pur și simplu...

— Voiam să-mi completez figura de stil ; să zicem înfomețați de bun traiu, ni se oferă cele mai frumoase camere și noi nu le putem lua. Le smulge din fața noastră o zeiță lipsită de fan-tezie. Inchipuește-ți ce-ar fi să căpătăm o scutire de sărăcie, pe un timp așa...

— Mai mare.

— Da. Știi ce-am face ? Am închiria o casă bună : fiecare să aibă camera lui.

— O cameră în plus pentru prietinii care vin din întîmplare...

— Și un hall la mijloc. La anumite ore din zi, fiecare iese din odaia lui, vine în sala comună, se așează pe un fotoliu și discuția începe...

— N'ar lipsi nici licoarea lui Noe care ajută inteligența și trezește spiritul.

— Am putea invita prietinitile noastre, femeile frumoase, fine.

— Mallarmeene, adăugă Marc, și gîndul lui cuprinse într'o mîngiere caldă pe imaginara Dalaylă.

— La urma urmei nu vîd de ce n'am organiza și o bucătărie. O femeie destoinică, pricepută. O sufragerie simplă, cu multă lumină, să poți privi vinul scînteind în cupe.

— Am avea invitații noștri, poate chiar invitate.

— Firește. De jur împrejurul încăperii, trebuie să așezăm divanuri propice siestelor intime.

— De toate lucrurile mărunte cine se îngrijește? Eu nu-mi iau nici o sarcină.

— Nici eu.

— Un om de încredere e absolut necesar.

— Ași vrea un tip flegmatic ca Tom din romanele englezești: „Yes, mylord“, „Not mylord“, „All right, mylord“...

— L-am putea lua pe Nedelcu.

— Admirabil. Figura lui are expresie. Dacă-și mai lasă niște favoriți, e ideal.

— Și în călătoriile noastre ne-ar fi de mare folos. El știe să iasă totdeauna din încurcătură. Cred că ești de acord: o călătorie pe an, în mod obligator.

— Mult mai bine și mai practic ar fi două: una în timpul iernii. Atunci, ne îndreptăm spre țările calde. Mergem în Alger, stăm o iarnă în Egipt. Ce zici Marc: piramidele, sfinxul...

— Crocodilii, scorpionii, hipopotamii...

— Ne îmbrăcăm în alb, cu cască de explorator. La urma urmelor, ne-am putea aventura până la ecuator.

Marc se opri în loc și începu să ridă cu hohote.

— Nedelcu în pădurile virgine! La întoarcere ar povesti cum se lupta cu leii și cum prindea gazelele de picior.

Alecu izbucni și el în ris:

— Sînt sigur că ar purta casca pe ceafă, ca să le arate Englezilor cine este el.

— Și vara?

— Fugim de călduri. Ne îndreptăm spre Pol.

— Suedia, Norvegia...

— Fiordurile...

Cei doi călători tăcură un răstimp. Se legănau pe ape de cristal, între țărături înalte de piatră sură peste care cerul stă ca pînza bombată de vînt a unei albastre năvi astrale.

— Am putea să ne luăm cîte o tovarășă, vorbi Alecu, privind un punct foarte depărtat.

— Nu, călătorii așa de lungi nu reușesc decît dacă ai minile și sufletul libere.

— Dimpotrivă, cînd știi că te privește o femeie, ești de o mie de ori mai îndrăzneț, treci prin foc și apă fără teamă.

— Ai dreptate. Dar în același timp femeia este prilej de molesală și dezbinare. Dacă de pildă, în drumul pe mare, eu mă îndrăgostesc de iubita ta?

— Ai face mișelia asta?

— Nu cred. Însă ar fi posibil. Marii navigatori nu iau cu ei balast așa de periculos. Ulise și tovarășii lui au putut ajunge cu bine în Itaca pentru că n'aveau pe corabie nici o preoteasă și nici o sclavă. În Odiseia numai pe insule, la depărtări mari...

— Acum s'au schimbat vremurile, îi tăie vorba Alecu, eu sînt pentru tovarășia femeilor!

— Eu contra!

Glasul celor doi aventurieri se ridicase. Se priveau dușmănos, gata de ceartă, când Alecu izbucni într'un ris sgomotos și imperținent.

— Ce rîzi așa ? întrebă Marc furios.

• Alecu era din ce în ce mai vesel.

— Ai uitat, zise el.

— Ce-am uitat ? strigă Marc, căutînd în jurul lui speriat.

— E numai o ipoteză !

Marc își privi prietinul serios o clipă, apoi începu și el să ridă.

Alecu se opri în dreptul unei căsuțe curate :

— Cu visurile noastre am mers în neștire. Cine știe cîte prieteni bune am pierdut. Să intrăm aici. Vino și tu, poate împreună avem mai mult noroc.

Traseră de un mîner și auziră, odată cu clopoțelul de colind din dosul ușii, alarma răgușită a unui cățel. Ieși să deschidă o doamnă fără vrîstă, cu zîmbet inocent de fecioară.

— Pofțiți, pofțiți vă rog...

Oaspeții fură duși în salonul de lîngă sălița de intrare unde aștepta o altă doamnă, tot fără vrîstă și cu același zîmbet nevînovat. Un aer de altădată plutea în toată casa. Scaunele de catifea roșă cu rame de lemn negru, masa cu cărți poștale dela expoziția universală din 1889, covorul din părete reprezentînd scena balconului din Romeo și Julietta stau în așteptare neclintită. Parcă de zeci de ani fuseseră părăsite de viața și veselia care circulă între mobilele unei case locuite de oameni. Lui Marc i se păru că se află într'un salon pentru fantome.

Alecu își dresese puțin glasul și începu :

— Doamnă,

— Domnișoară ! îl îndreptă un duet de voci argintate.

— Am vrea o cameră...

— O cameră ! se miră un glas.

— O cameră, înregistrează al doilea glas.

— Pentru noi amîndoi.

— Da, Domnule, vorbi primul glas, avem o cameră de închiriat, însă...

— Nu ne este permis... urmă al doilea glas.

— Cum se poate ? se revoltară amîndoi tinerii. Cine vă supără ?

— Nimeni. Dar...

— Ați făgăduit cuiva ?

— Nu. Altceva... zise prima soră zîbind îngerește.

— Sînteți tineri și înțelegeți, două domnișoare singure...

Automat patru pleoape căzură în jos.

— Atunci... vă rog să ne ertați, vorbi Alecu ridicîndu-se brusc.

— Mă rog, nu ne-ați supărat. Aglae, adu o dulceață pentru musafiri.

— Indată, Sofie...

Aglae se sculase, grăbită. Cei doi oaspeți însă protestară e-

nergic, își cerură ertare a doua oară și, ca să le împace puțin, se ploconiră și voiră să le sărute mina. Dar avîntul le fu reținut energic.

— Mă rog. Nu avem încă nepoți !...

La ușă, cățelul sări dintr'un colț întunecat și lătră cu ură. Clopoțelul de colind sună încăodată. Cei doi tineri erau în sfîrșit iarăși în stradă.

— Bine că am scăpat, zise Alecu, făcîndu-și vînt cu batista.

— A fost o adevărată excursie în lumea cealaltă. Nu lipsea nici cerberul dela intrare.

— Uite-aici, arată Alecu o casă din stînga, poate avem mai mult noroc.

— Du-te tu singur. Eu fac o mică pauză.

Marc rămase în partea cealaltă a străzii, unde era umbră. Incepu să facă pași rari. Pe trotoar, înaintea lui, dormeau cîteva petale de roză, solzi purpurii, prinși în pielea de elefant a asfaltului. Mirat, Marc ridică ochii spre cer, de unde vin toate minunile. Și văzu, ieșite prin fereastra etajului dela casa lingă care se afla, două brațe goale până la umăr. Erau brațe ideal rotunde și albe, purtînd la capătul lor palme mici, trandafirii, cu degete ca niște raze palide și flexibile. Brațele dansau în gol, se uneau, se desfăceau, se ridicau spre cer. Pentru Marc era un joc de aripi și o chemare. Fără să-și dea prea bine seama ce face, urcă scările în fugă și sună. Urmă o așteptare lungă, lungă. În sfîrșit, ușa se deschise puțin și lăsă să treacă prin spațiul liber, chipul unei băbuțe speriate.

— O cameră de închiriat... ași vrea, dacă se poate...

— Duduia n'are de dat odăi, sînt destui dumnealor în casă. răspunse bătrîna și fața îi dispăru, ca după o culisă. Ușa mai rămase un moment întredeschisă. În spatele lui Marc, care cobora, izbucniră risete cristaline.

— Credeam că ai fugit, zise Alecu.

— Ar fi trebuit să am aripi, răspunse Marc, și mai întoarse odată capul spre fereastra unde se petrecuse miracolul.

Alecu îl apucă de braț și-l trase mai departe.

— Să iușim pasul, altfel nu mai sfîrșim niciodată. Știi, la casa unde am intrat mai înainte, doamna mi-a spus că ne primește numai dacă avem soldat de ordonanță...

* * *

Spre seară, Marc și Alecu se apropiau încet de vechea locuință. În urma lor venea cotiugarul pentru bagaje.

Au cutreerat zadarnic tot orașul. Nicăeri n'au putut găsi odaia pe care o doreau, nici măcar una la fel cu cea de până atunci. Au trecut dintr'un cerc în altul al „infernului“, până au ajuns aproape de margine. S'au oprit, s'au sfătuit din nou, s'au revoltat și mai tare împotriva proprietarului sbir, și au hotărît să

se mute în prima odaie care le va eși în cale. Astfel au ajuns chiriașii unei bătrâne negustorese de var, într-o casă netencuită, pe malul Bahluiului. Aveau un întreg apartament alcătuit din două odăi : prima fără sobă, dar cu o masă și două paturi de-alungul pereților, iar a doua cu o plită enormă pentru bucătărie.

— Aici ne vom putea aduce la îndeplinire planul, zise Alecu, care avea o forță de adaptare mai mare ca Marc.

La gangul de intrare, lângă ușa portarului, cei doi prietini găsiră un pui de cioban, stînd pe o bucceluță și privind cu ochi rotunzi, negri de mirare și spaimă.

— Bravo, Todiriță ! strigă Alecu, ai venit la timp potrivit. Și întorcîndu-se către Marc, cu veselie declamatoare : Iată ajutorul de care-ți vorbeam. E Todiriță Lunganu, băiatul unui gospodar bun din satul nostru. Vreau să-l dau la carte ; va învăța sub protecția noastră. Și întorcîndu-se către băiețelul care învîrtea între degete elasticul unei pălării mari de paie, cu borurile răsfrînte în sus : „Ești gata de examen ?“

— ? ! ?

— Vorbește fără teamă, Todiriță.

Dar micul cioban începuse să caute în sîn cu mare luare aminte și n'avea timp să răspundă. Scoase înșfîrșit două hîrtii.

— Aiasta-i dela cucoana preteasă, și aiastalaltă dela stație.

Alecu luă repede plicul și se depărtă, cași cum ar fi vrut deodată să facă gol în jurul lui. Cînd se întoarse, strălucea de bucurie :

— Mama ne-a trimes o ladă cu provizii. Acum putem înfrunta necunoscutul fără frică. La drum, la drum.

În cîteva minute, Marc și Alecu își coborîră lucrurile jos și le așezară pe cotiugar.

— Tu să stai deasupra, zise Alecu lui Todiriță. Ia-ți buceaua și sboară sus, în căruță.

Convoiul se puse în mișcare. Coccoțat în vîrfurile piramidei de geamandane și legături, Todiriță își regăsise calmul și chiar începu să zîmbească.

Cei doi comandanți ai expediției rămaseră puțin mai în urmă. Cînd voia să treacă colțul străzii, Marc auzi îndărătul lui o suflare cunoscută. El tresări. Uitase pe doamna Săvescu, căreia îi făgăduise sprijin.

Se opri în loc și se întoarse : era însăși bătrîna pensionară.

— Vreau să-ți mulțumesc, Domnule Lecuja...

— O, tocmai acum cînd a plecat Nedelcu, și vă părăsim și noi...

— Nu-i nimic. Mă rog în fiecare dimineață și'n fiecare seară pentru dumneata, care ai înțeles și m'ai ajutat. Acum, iar are să înceapă portarul să înjure...

— De ce nu te muți, doamnă ? întrebă Alecu, care făcuse îndată un plan pentru salvarea bătrînei.

Dungile de pe chipul uscat al pensionarei se adînciră, creșturile se înegriră ca niște vinișoare :

— Să mă mut?... Nu pot. M'am obișnuit aici...

Cu un zîmbet ciudat, doamna Săvescu se întoarse spre odaia ei dela subsol.

Alecu ridică din umeri.

— S'a obișnuit cu martirajul, zise Marc. Poate a început chiar să iubească pe cei care o chinuesc. E o creștină adevărată...

— Să ne grăbim, vorbi Alecu și porni în fugă spre capatul străzii unde Todiriță se lupta cu pălăria care-i sărea de pe ureche pe altă ureche, făcînd astfel pentru întâia oară cunoștință cu caldarîmul bolnav al orașului.

Fiul risipitor

PARTEA II

IV

În casa netencuită, așezată pe cheiul fără nume al Bahluiului, Alecu și Marc nădăjduiau să înceapă o viață nouă.

Pentru a grăbi venirea epocii de aur, cei doi amici făceau mari concesii prezentului. Ei „ertau“ toate lipsurile apartamentului și îi descopereau în schimb un impresionant număr de calități.

— Avem spațiu, constata Alecu, plimbîndu-se cu minile în buzunare. La noi, ocolul încăperii nu-i un simplu exercițiu de filosofie literară, ci o adevărată călătorie.

— Pleci din locul unde trebuia să fie soba, îl ajuta Marc.

— Să începem metodic. Dis de dimineață cobori din pat, pe un povirniș abrupt și plin de pericole.

— Aici cuiele au oroare de scînduri: es din lemn și întind capete pline de ură. În orbirea lor răzбunătoare sgîrîie cele mai nevinovate țesuturi, animale și vegetale. Dacă vei cerceta anumite părți dorsale ale corpului meu, vei găsi urmele ghiarelor de fier...

— Exact același spectacol, și exact în același loc, vei avea la mine...

— Iar cămașa sfîșiată de sus până jos, a suferit o dure-roasă umilire, căci am făcut-o șorț. N'am avut răbdare. Am cusut doi nasturi, pe care de altfel nu îndrăznesc să-i închei; nu vreau să continui opera de zdrențuire. Tu știi să faci cheutori?

— Ce nevoe am de cheutoare? Eu nu complic lucrurile ca tine. Ca să-mi țin cămașa lîngă trup, mă încing în fiecare seară cu cureaua.

— N'am...

— Trebuie să ai. Pentru ascuțitul briciului o poți lua pe-a mea, dar pentru încins, nu-i nimic de făcut. Oricît de slabi am fi, nu încăpăm amîndoi într'o singură curea.

— Să continuăm călătoria. Te streкори cu pas împletit pe lîngă patul cu stînci și promontorii. Ași vrea să știi pentruce nu împingi până în fund lada de campanie. Totdeauna mă împiedic de un unghiu dur cînd trec pe lîngă patul tău.

— Te imit pe tine.
— Eu n'am ladă.
— Ai cufar, care e mult mai insolent : ajunge cîteodată până în mijlocul odăii.

— Tu îl scoți dela locul lui și te așezi pe el.

— Ba tu !

— Alecule !

Cei doi se uită un moment unul la altul, se încruntă cu intenția să se intimideze. Manevra nereușind, fețele se luminează dintr'odată și diferendul se sfîrșește cu un zîmbet.

— Mai departe ?... înoadă firul Alecu.

— Mai departe e preferabil să nu calci. Dacă mama ta ar fi bănuț ce întrebuițare nelegiuită dai borcanului cel mare din care ai golit magiunul într'o săptămînă, sint sigur că ți-ar fi trimis în loc cu totul altceva.

— În orice caz făptuesc o impietate mai mică decît a ta, care întrebuițezi sticla în care pe vremuri a dormit șampania generoasă.

O lungă controversă se încinge pe această temă. La urmă, neputînd ajunge la o înțelegere, ambii combatanți hotărăsc să primească situația așa cum este și să-și urmeze drumul.

— Ajungem la fereastră, unde în loc de flori în ghivece, găsim cutii cu conserve. Etichetele colorate, cu tomate ca bujorul, cu ardei verzi și pătlăgele vinete, cu caise ca niște mingi de football și pere de-o paloare interesantă, impresionează și instruesc ochiul.

— Privește mai bine pe fereastră...

— Văd mai întăiu pitice acoperișuri prăvălite. Sint cotețele vecinului.

— Mai bine ar fi niște stupi de albine.

— Ar muri de foame. Nu se zărește nicăeri o grădină, o livadă, un copac măcar. Deasupra caselor nu înflorește decît fumul, albastră floare, efemeră cași bucuriile oamenilor săraci din acest cartier.

— Mai sint lucruri frumoase...

— N'am uitat : cupolele verzi ale bisericii armenesti, clopoțele ei ciudate...

Marc și Alecu se pierd fiecare pe cărarea lui de gînduri.

— Să fugim de-aici, vorbește Alecu. Privirea lui dulce s'a umbrit și glasul are o mică notă plîngătoare, ca o lacrimă în colțul genelor. Fereastra este un loc periculos...

— Dacă te pleci prea mult...

— Poți să cazi în meditații profunde și melancolie, stări foarte periculoase pentru un om de acțiune. Hai!...

Alecu luă pe Marc de umeri și-l întoarse cu fața cătră colțul odăii unde cîteva sticle goale zăceau pe coaste, cu capul sprijinit de părete, lungite pe podele și în alte poziții intermediare.

— Iată cimitirul veseliei noastre artificiale, declamă Marc.

— Nu fii prea dramatic. Sticlele nu mă întristează niciodată.

Marc îi pipăi cu un deget nasul roșu :

— Se cunoaște !

— Erezie ! Nasul meu e roșu, pentru că așa m'am născut cu el. Imi place băutura, nu neg. Dar atît cît și ție.

— Eu beau vin, pe cînd tu bei țuică.

— Țuica de prune, cu care am crescut, e cel mai bun în-tăritor, nu-i vătămătoare. Altfel crezi că mi-ar fi trimes mama o picătură măcar ?

— Ți-a trimes-o de leac, și tu...

— Și noi, îl îndreptă Alecu.

Cei doi tovarăși se priviră cu înțeles.

Chiar în seara cînd s'au mutat, lada cea mare trimeasă de mama lui Alecu fu desfăcută și, fără să o cerceteze până la fund, își astîmpărară foamea cu bunătățile găsite mai întăiu : piept de curcan, pîne de casă cu lapte, mere. După ce furia stomacului se mai liniști, începură o cercetare amănunțită a comorii. La fund, descoperiră și sticlele cu țuică din livada popei Damian.

— Gustă, zise Alecu, să vezi cît parfum.

Pentru că n'aveau păhăruț, nici pahar, îi întinse clondirul. El luă altul, și amîndoi își dară capul pe spate și ridicară sticlele ca niște trompete.

— Minunat ! delicios ! exclamă Marc.

— Deschide pofta de mîncare.

— Dacă am mai gusta ceva ?

— E obligator !

Marc și Alecu atacă din nou proviziile cu atîta înversurare încît, după o jumătate de ceas se alarmară.

— Țuica pune în pericol sobrietatea noastră, zise Marc. Dacă bem din ea la fiecare masă, n'au să ne-ajungă niciodată bucatele.

— Ai dreptate. Trebuie s'o sfîrșim cît mai degrabă, aprobă Alecu, și duse clondirul sub nasul mare și roșu.

Marc făcu la fel, cu clondirul lui.

Limbile se deslegară, odăile goale răsunară ca niște „săli de castel“, apoi limbile se încheiară și casa intră în liniște de mormînt. Alecu și Marc adormiră cu coatele pe masă, cu lumina aprinsă între ei. Marc încercă s'o stingă, primi pe degete, pe piept și pe ghetă, o ploaie de ceară topită, dar nu izbuti. Atunci Alecu declară că Marc nu e în stare să facă nimic și se întinse el s'o stingă, reușind numai să-și prilească o sprînceană.

Tirziu, spre ziua, la cîntatul cocoșilor, Todiriță, care adormise cu gura căscată pe bucheaua lui, stinse lumina. Și văzînd că nimeni nu vrea să se folosească de paturi, se sui el și dormi cu sforăeli prelungi.

A doua seară fu distrus pericolul din alte două sticle. De astă dată, Marc și Alecu au cedat mult mai repede. Ziua urmă-

toare, comentînd evenimentul, Alecu susţinu că au fost răpuşi aşa de uşor, pentrucă au băut fără un motiv precis. Cînd bei trebuie să ai o ţintă, altfel ameţeşti, ca drumeţul care se învîrte în acelaşi loc.

— Călătorul, dacă merge spre un oraş să zicem...

— Poate spre un şant...

— Cum vrei tu, dar dacă merge drept înainte, poate face kilometri după kilometri, fără să ameţească. Pe cînd cel care stă şi vrea să-şi prindă coada, după douăzeci de ronduri, simte că pămîntul îi fuge de sub picioare.

— Teoria ta e confuză. Din tot ce-ai spus, am tras o singură concluzie : interpretezi în mod original pe Caragiale.

— Nu văd nici o legătură.

— Şi el vorbeşte despre jocul la kilometru.

— N'am ambiţii aşa de mari. Noi sîntem nişte epigoni, nu putem măsura băutura decît cu submultiplii kilometrului, şi chiar ai metrului.

— Să trecem mai departe, zise Marc, şi figura lui luă un aer plin de mister. Cum explici invazia celor două necunoscute ?

— Tu le-ai chemat ! îl acuză Alecu, sever.

— Îţi declar solemn, acum cînd am capul gol, adică fără ţuica părintelui Damian, că n'am aflat de existenţa lor decît în momentul cînd au apărut pe uşă, ţinîndu-se de mină.

— Ce decădere ! Alecu se încruntă.—Cum le cheamă ?

Marc ridică din umeri :

— Am ştiut, dar am uitat.

Două fete vopsite tare intraseră la ei în casă, cînd băutura, învingînd echilibrul normal, se ridica spre urechi şi cobora în genunchi.

Timide, necunoscutele explicară că erau vecine, că i-au văzut pe fereastră în timpul zilei şi că voiau să le facă cunoştinţa.

— Nu sînteţi vecine, protestă Alecu, care în momentele de exaltare se substituia complect lui Anatole France,—sînteţi salamandre.

Incurajate de acest substantiv, pe care-l luară drept o injură răută aleasă, cele două fete păşiră în odaie şi fără nici o introducere se azează pe genunchii băeţilor.

Alecu ţinea în braţe o salamandă scurtă, cu forme rotunde şi păr oxigenat. Marc avea lîngă el o umbră înaltă, un schelet îmbrăcat cu sgîrcenie într'o piele foarte palidă dar catifelată şi caldă.

Examinînd părul roşcat al salamandrei lui, Alecu îi găsi o infinitate de asemănări cu Jahel. O puse să jure că e nepoata bătrînului Mosaide, iar el căută să se identifice pe cît îi îngăduia paralizia alcoolică, cu discipolul abatelui Coignard.

Marc luase o poză nepăsătoare. Voia să „studieze“ ciudata fiinţă a cărei greutate nici n'o mai simţea apăsîndu-i genunchii. Ochii lui înregistrau imagini foarte interesante. Salamandra fuma cu mîni lungi, lungi. Falangele degetelor se desfăceau şi curgeau

ca crenguțe uscate pe torentul de fum cenușiu. Cînd se depărtau mult, gata să dispară în întuneric, un magnetism tiranic le trăgea înapoi. Mîinile se compuneau la loc, se sbăteau desnădăjduite în alt torent de fum și unghiile bombate erau fețe mici de fildeș, care rideau la el. Scheletul îl săruta, îi povestea lucruri așa de simple, încît nu le înțelegea. Cînd aprinse altă țigară, Marc se ridică în picioare, luă în brațe ușoara lui tovarășă, care fuma mereu, și începu să sară prin casă. Alături de el, scheletul făcea pași mari, trăgea tare din țigară, da drumul fumului, se ascundea în el și nu arăta decît un zîmbet blînd și trist. În cele din urmă îl așeză pe Marc în pat și stînsse lumina. Și lungile luni de ascetism dară lui Marc tăria să fie mulțumit în acea scurtă noapte.

În dimineața următoare, Alecu blestema: odată cu Jahel îi dispăruse ceasul. Spre marea lui indignare, seara se arată din nou salamandra-schelet. El vru s'o alunge, dar Marc îl opri. Făcură o mică anchetă asupra lui Jahel și aflară că a fugit din cartier. Salamandra-schelet n'o cunoștea decît de puțină vreme și plînsese de rușine cînd auzi ce făptuise o „colegă“. Mai spuse că ea se numește Lucia și că venise să-i vadă ce mai fac. Subt ochii încruntați ai lui Alecu, îl mîngîie pe Marc, îl sărută, îi spuse Micule și cași seara trecută, îl ajută cu zel să combată nervozitățile acumulate prin virtuți sublime.

Ziua următoare, Alecu își exprimă îngrijorarea pentru decăderea lui Marc. Pentru Lucia avea un dispreț nemăsurat.

— De astădată, eu am înțeles mai bine situația, vorbi Marc. Cred că este foarte potrivit pentru locuința noastră semi-lacustră, scheletul acesta inofensiv, foarte priceput în mîngîieri primitive.

Alecu își măsură tovarășul cu milă:

— Nu credeam că poți cădea așa de repede și atît de jos. Marc zîmbi:

— Ființa aceasta s'a legat deodată de casa noastră pentru că a simțit că-i putem fi și sprijinitori și tovarăși. E un semn că nu mai aparținem nici unei clase. În definitiv, sîntem înstrăinați și rătăciți cași ea. Îți mărturisesc că o milă profundă nu mă lasă să fiu brutal cu scheletul-ambulant, cum îi spui tu. N'am avut cruzimea s'o pun să-mi povestească trecutul, dar nu știu de ce, sînt convins că e numai o biată nenorocită; nu-i nici perversă, nici diabolică. Chiar dacă n'a avut cînd s'a născut, și-a adunat un suflet prin suferință. De unde știi, poate e și ea o Maslova?

— Bine, bine, murmură Alecu,—totuși cred că pentru Todiriță nu-i o pildă frumoasă.

— Todiriță e mic, nu înțelege. El stă pe lada lui din bucătărie și cum se înserează, se culcă.

Marc recunoscu în sine că asupra acestui punct Alecu are dreptate și hotărî să-i spună Luciei. Nu avu însă nevoie de nici o explicație: ea înțelese singură și îl căuta la orele cînd nu era decît el acasă. Pe urmă n'a mai venit de loc. Marc, absorbit de pregătirea examenelor, nici nu i-a băgat de seamă lipsa.

După ce sfîrșiră țuica dela părintele Damian, Marc și Alecu trimiseră pe Todiriță la crîșmarul din colț, cu cîte o sticlă goală subț fiecare braț. Incepură să bea vin, căci întunericul nopții îi neliniștea. Cu ajutorul alcoolului își creau o personalitate veselă, turbulentă, nepăsătoare deopotrivă în fața urîșeniilor vieții cași a frumuseților ei.

Alecu turna în stomac lichidul care anesteziază, dar nădejdea lui era că odată va ajunge la inimă.

Marc uitase să răspundă tatălui său. Cînd își dădu seama se întristă profund. Nu fu însă în stare să scrie explicații bătrînului Lecuja, și acum bea ca să uite că uitase.

Personalitatea aceasta obținută în chip artificial dura numai cîteva ceasuri. Pe urmă, adevăratul lor suflet se întorcea umilit, amărit, fără puteri.

Nevoia băuturii tindea să devină patimă. Alecu și Marc, care până atunci se fereau de crîșme ca de niște locuri murdare unde nu intră oamenii cu demnitate, găseau nenumărate prilejuri îndreptățite pentru a se opri la fiecare colț cu sticle verzi și albastre în fereastră.

— Casa noastră de pe malul Bahluiului are foarte multe calități, spunea Marc, dar e prea departe. Până la școala comercială fac trei sferturi de oră, iar până la Universitate n'am reușit să socotesc vremea exact, pentru că sînt nevoit să fac popasuri și să-mi reînoesc forțele.

— Dacă devenim bețivi, locuința asta roșie este de vină. Ca să intri în ea, trebuie să ai curaj, ca să ai curaj trebuie să ți-l faci și ca să ți-l faci trebuie să bei. La eșire este nevoie de aceeași operație de fortificare. Vrînd nevrînd, ajungi la „Petit Bercus“...

„Petit Bercus“ fusese botezată crîșma lui Bercușor din strada Palatului, unde se găsea un vin care avea darul să creeze în grabă o atmosferă de ironie zîmbitoare, ca la „Petit Bacchus“ din „La Rôtisserie de la reine Pédauque!“

Patronul era plin de respect pentru niște clienți așa de aleși. Ii poțtea în „odaia rezervată“, tot așa de murdară cași crîșma propriu zisă, dar mai dosnică. Acolo își adăposteau melancolia cîntătorii din armonică. Marc se împrietini repede cu doi dintre acești muzicanți de mahala și în schimbul unui pahar plin, obținea pentru o jumătate de ceas, instrumentul cu burduf. Sufletul lui fusese înghițit de literatura rusă, ca apa dulce a unui rîu, de imensa năvală amară și sărată a mării. Ducea admirația pentru romancierii slavi până la bigotism, și se certa neconținut cu Alecu, care nu putea să împărtășească decît în mică măsură aceste sentimente: zeul lui se afla la apus, ai lui Marc la răsărit. Of-tatul armonicei străbate printre foile oricărei cărți rusești, și Marc găsisese un mijloc să-și manifesteze dragostea pentru aceste cărți. Pe vremuri luase cîteva lecții de pian, așa că i-a fost ușor să se folosească de clapele ca niște nasturi de sidef.

Intr'o Sîmbătă seara, cînd vinul lui Petit Bercus era gustos

în deosebi și cei doi tineri se convingeau de aceasta cu ajutorul paharelor la fiecare cinci minute, intră pe lângă cîntăreții obișnuiți, un tînăr înalt, cu o clae de păr creț răsturnată pe frunte și o mandolină subț braț. Alături, în dreapta și'n stînga, avea două exemplare identice cu el, dar micșorate la scara $\frac{1}{4}$ și lipsite de instrument muzical.

Cînd dădu cu ochii de ei, Marc nu-i mai văzu, căci se prefăcură pe dată, în pete roșii, foarte iritante.

Cinci minute luptă Alecu să-l liniștească. Zadarnic.

— Afară! strigă Marc, și izbi cu pumnul în masa, care sună din toate paharele.

Mandolinistul se răsturnase pe-un scaun și gîdilea strunele, cu ochii în tavan. Sgomotul, nici strigătul nu-l supărară de loc. Dimpotrivă, începu o serenadă la modă, întovărășit cu vocea de suită :

Deșchide, deșchide ferea-a-stra...

Marc smulse armonica din fața unui „tovarăș” și începu s'o întindă și s'o strîngă cu convulsii bruște, scofînd fioroase mugete prelungi. Obosit, se opri să răsufle și să bea puțin, adică un pahar întreg. Cînd putu să asculte, constată spre consternarea lui că nu izbutise să înăbușe blîziitul nesuferit al mandolinei. Se ridică în picioare, făcu un pas cătră grupul celor trei și-i somă în termeni, care deși foarte scurți, nu pot fi redați aici.

Tînărul cu freza încrețită se uita mereu în tavan și urma cîntarea. Ceilalți doi, îl imitau flegmatici.

Atunci Marc se repezi și spintecă cu cuțitașul cele mai sensibile coarde din inima muzicală a delicatului instrument. Un urlet teribil ridică în picioare pe cei trei, care făcură cerc în jurul mandolinei, adăpostită instinctiv cu o mîină la spate de însuși stăpînul ei. Cu cealaltă mîină omul frezat căută nervos în buzunarul din față al hainei și scoase un brici de bărbier, cu atît mai impresionant cu cît lama lui ascuțită dealungul vremii devenise subțire și vibrantă ca o limbă de șarpe.

Dar Marc se baricadase după masă și începu să azvîrle cu lichide, ceiace irită pe adversari, foarte sensibili la demnitatea personală.

Urmă un bombardament cu proiectile variate. Marc primi în obraz o coajă de harbuz. Zeama roșă îi păru sînge în fierbințeala luptei, și-l făcu să spargă paharul în freza mandolinistului. Suita sări să-și răzbune șeful. Marc fu prins într'un colț; două scaune se ridicară în același timp asupra lui. Dar locul fiind strîmt, scaunele se loviră unul de altul, sfărîmîndu-se. Alecu interveni la timp cu un sifon. Figura lui era așa de hotărîtă, sifonul era așa de mare, încît agresorii înjurară și se traseră înapoi. Înarmați cu bucăți de lemn din scaunele rupte, cei doi amici începură un atac impetuos contra celor trei mandoliniști, care se stecurară pe ușă amenințînd.

Cîntăreții din armonică priviră lupta cu o imparțialitate per-

fectă. La urmă, își mărturisiră părerea de rău că s'a sfârșit așa de repede, numai cu un cap spart și două scaune rupte. Pe cînd unul tocmai începuse să povestească o bătălie celebră, pe ușa intrară din nou cei trei, fără mandolină, dar cu un gardist. Acesta, cum văzu pe cîntăreții din armonică se repezi la ei :

— La comisie, boerilor !

Pentru gardiști este suspect — din oficiu — orice individ care poartă un burduf cu nasturi de sidef. În zadar au protestat indivizii, în van degetul arătător al celor trei victime se îndrepta în altă direcție. Omul forței publice luase de guler pe cei doi „boeri“. Marc și Alecu interveniră, declarîndu-i „oameni nevinovați“. Agentul cu băț de cauciuc avea ideile lui la care ținea cu tărie, și refuză în mod brutal să dea ascultare vreunei intervenții. Marc și Alecu protestară vehement. Se născu al doilea scandal și lucrurile nu putură fi lămurite decît la comisie.

Spre ziuă, cînd se sfîrși instrucția sub-comisarului, Marc și Alecu se întorceau cu pași leneși spre casă.

Alecu era nemulțumit :

— Vezi unde ne-a dus patima ta oarbă pentru literatura rusă. Dacă nu mi-aduceam aminte la timp de discursul lui Anatole France la moartea lui Tolstoi, ași fi fost în stare să te las pradă mandoliniștilor.

— Nu știam că ai atîta respect pentru instrumentul acesta sentimental.

— Eu ? Nu pot să-l sufăr ! Cine cîntă din mandolină e o insectă care bizîie fără aripi, un berbec fără coarne, un vițelomalacocurcanogînsac.

— Deci am avut perfectă dreptate...

— Sigur...

— Atunci ?

— Mă revoltă mania ta de grec decăzut. Pentru ce politeismul acesta rusesc ? Ce găsești la niște zei barbari ? Eu cunosc perfect un mare scriitor apusean, și-mi ajunge...

— Asta e cu totul altă chestie. Vinul îți estropiază logica, destul de slabă și în timp normal. Totuși dacă vrei să discutăm, nu mă dau în lături...

Alecu și Marc urmau să se certe cu înflăcărare pănă adormeau lungiți pe pat, uitînd să se desbrace.

„Perioada desfriului“ cum o numiră cei doi în urmă, se sfîrși prin nenorocirea unui al treilea. Todiriță căzu la examenul de intrare în liceu.

Alecu și Marc avură adînci muștrări de conștiință.

— Ai adus aici pe Todiriță, și l-ai lăsat în părăsire. Trebuia să-l sfătuești, să-l îndrumezi. Pe el l-a speriat orașul și de aceia a uitat tot ce-ă învățat, zicea Marc.

Alecu răspundea :

— Sînt vinovat față de el, și am să-mi repar greșala. Ai să

vezi în curînd. Însă răspunderea cade și asupra ta, care prin desfrîu și beție ai turnat otrava descurajării într'un suflet de copil.

— Mi se pare că tu ai început, îndată ce-ai dat de sticlele și paralele trimise de părintele Damian. Eu chiar să fi vrut, nu puteam face asemenea cheltueli. Eu nu cer nimic dela ai mei, răspundea Marc, superb.

— Nu ceri nimic de-acasă, în schimb bei pe datorie la Bercușor, constata Alecu, răsfrîngîndu-și buza de jos.

Căderea lui Todiriță a fost o sguđuire care a adus aminte celor doi studenți de propriile lor examene. Ei erau hotărîți să isprăvească cu orice preț în toamna aceia și să-și ia licența. A-lungară de pe masă lucrurile de gospodărie, farfuriile, sticlele, periile de dinți, de cap, de haine și de ghete. Dădură cîte un genunchiu puternic lăzilor și cuferelor, trimețîndu-le în fundul subpatului. O zi întreagă le-a trebuit să facă ordine. Lucrurile netrebuitoare erau duse alături, în odaia lui Todiriță, care primi poruncă să le așeze frumos. Alecu scoase la iveală cursurile de chimie industrială, Marc cursurile de drept, și munca începu în tăcere. Numai din vreme în vreme, ridicau capul dintre foi și-l întorceau spre odaia de alături, de unde veneau sgomote bizare: cînd clinchetul unui pahar spart, cînd sgomotul înăbușit al prăbușirilor. Todiriță își împlinea datoria cu zel dar fără pricepere. Insuccesul lui școlar nu-l tulburase de loc. În seara cînd află dezastrul, își legă bucceluța și se pregăti de plecare. Era nerăbdător să se întoarcă în satul lui, unde începea culesul prunelor. Cînd află că va rămîne pe loc, oftă, se posomorî, iar cînd rămase singur pe lada lui în întineric, vărsă lacrimi amare.

Alecu și Marc voiau să-și spele greșala pe care credeau că o făcuseră față de micul cioban. Ei îl înscriseră ca elev în particular și începură să-i dea lecții. Impărțirea materiilor între cei doi profesori și metodele de predare au fost prilej pentru lungi conferințe. Chestia pedepsei corporale i-a pus în mare încurcătură. Amîndoi aveau idei pedagogice foarte înaintate și ar fi vrut să elimine complet bătaia din sistemul lor. Alecu susținu însă că trebuie adoptat un regim de tranziție. Acasă Todiriță a fost obișnuit să primească din belșug bețe pe spate și palme în cap. Acum va fi scutit de bețe și palme, însă cîte o urecheală din vreme în vreme e foarte sănătoasă. Marc se opuse cu indignare, își trată prietinel de canibal și obținu în principiu, suprimarea completă a oricărei mustrări cu violență. A doua zi, vecinul veni să reclame că Todiriță i-a spart un geam cu piatra. Alecu călcă hotărîrea și făcu pe Todiriță să simtă că e dureros să vînezi vrăbii la oraș. Marc asistă senin la execuție.

De altfel, însuși Todiriță aplica pedeapsa corporală celor mai slabi decît el. Deși îi fusese aspru interzis să iasă fără voe din curte, puilul de cioban se aventură pe malul Bahluiului, unde cunoscu pe băeții din mahala. Unul, în tricou vîrgat cu alb și albastru, își bătuse joc de pălăria lui cu gumilastic pe subt bărbie.

Todiriță îl apucă de piept, îl trînti jos și-i puse o cîrpă în gură ca să tacă. Pe altul îl băgă în apa murdară a riului, iar unui al treilea îi smulse un pumn de păr din cap. Părinții indignați veniră în corpore să protesteze, amenințînd pe Alecu și pe Marc că le vor face proces.

Todiriță privea încruntat la delegații care strigau și ridicau pumnul. Cînd plecară, cei doi profesori voiră să-l facă să-și recunoască greșala, dar toată truda a fost în zadar.

— De ce m'au înjurat? răspundea el. De ce mă apucă de cămașă? De ce rid de opincile mele? În glasul lui era credință în dreptatea lui, hotărîre, revoltă. Marc și Alecu îl mîngîiară și îl sfătuiră cu blîndeță să nu mai iasă singur pe poartă. Todiriță ieși chiar a doua zi, plimbîndu-se ca un dulău cu coama ridicată printre ceata de cotei din mahala. Nimeni nu mai îndrăzni să se atingă de el. Iși cucerise pentru totdeauna dreptul să se joace cum îi place pe maidanul obștesc.

Profesorii își împărțiră materiile astfel:

Religia: Alecu (ca fiu de preot)

Romîna: Marc

Franceza: Marc și Alecu (greutate dublă)

Științele Naturale: Alecu

Istoria: Marc

Matematici: Alecu

Muzica: Marc, pentru că cînta din armonică.

Desen: Alecu, pentru că făcea planuri.

Caligrafia: Marc și Alecu, cu schimbul.

Gimnastica: elevul e scutit, dînd dovezi de o îngrijitoare vigoare fizică.

Todiriță își cumpără cărți și începu să lucreze. Avea mintea deschisă, pricepea ușor, dar profesorii lui vorbeau o limbă plină de abstracțiuni, pe care uneori n'o înțelegea de loc. Fără să vrea, privirile îi lunecau pe fereastră sau se țintuiau în podele. Alecu și Marc erau nemulțumiți de elevul lor. Mai degrabă însă ar fi avut dreptate elevul să spună că profesorii lui au o predilecție nesuferită pentru limba păsărească.

Alecu își luă consăteanul să-i arate Iașul. Il purta cu el pretutindeni. Cămășile înflorite și privirea de pui de vultur a lui Todiriță stîrneau senzație. Alecu era foarte mîndru, spunea că ciobănașul de lingă dînsul era un nepot și nădăjduia că va ajunge foarte sus numai prin meritele lui. Plimbările acestea aveau în ochii lui Marc ceva ostentativ. Erau o sfidare pentru cei cu care Alecu juca tennis și se plimba în trăsură, două luni mai înainte.

Ajunul examenelor aduse pace deplină în casa de pe malul Bahluiului. Alecu studia amănunțit, cu răbdare și cu atenție. Cînd sfîrșea un curs, era stăpîn perfect pe materia cuprinsă în el. Putea cita pasagii întregi, cu ușorul pedantism care în timpuri obișnuite îl ajuta să reproducă discursurile lui Monsieur Bergeret.

Marc se încurca la fiecare pas. Căuta să generalizeze și să

facă legături cu idei din alte domenii. Nu-și lîpea cunoștințele pe placa de afișaj a memoriei, ci le ancora prin raționamente logice în locurile care i se păreau mai potrivite. Rezultatul era admirabil pentru gimnastica inteligenței și pentru formarea gîndirii originale. În schimb, bilele obținute la examen nu izbuteau niciodată să-și spele roșul mediocrității.

În prima zi cînd se așeză din nou între cărți, Marc își aminti de sfera lui de sticlă, o căută pretutindeni, dar n'o găsi. Curînd văzu că-i lipsește și carnetul în care își însemna observațiile. Nu voia să piardă acest registru de contabilitate interioară; cercetările mergeau greu însă, pentrucă le făcea în taină: nimeni nu trebuia să știe că el ținea un jurnal. La o lecție cu Todiriță, descoperi carnetul pierdut, în caetele lui de teme. Elevul îl îmbrăcase cu hîrtie albastră și începuse să scrie dela celalt capăt, notițe la istorie.

Marc avu mari îndoeli asupra utilității însemnărilor lui. După meditații profunde, scrisese următoarea placă comemorativă: „Acest carnet a fost regăsit, după căderea în barbarie, la sfîrșitul perioadei desfrîului. În interval, a fost luat și folosit ca rechizită școlară. Redîndu-l vechei lui întrebuintări, am făcut un lux care seamănă cu luxul restaurărilor de mîonumente istorice“.

O grijă neplăcută începu să strice armonia zilelor de muncă frenetică și arzătoare ca un marș războinic.

Proviziiile din ladă erau pe sfîrșite. Pentru a le mai cruța, cei doi tovarăși fură nevoiți să-și pregătească ei singuri o parte din prînz. Alecu se duse într'o dimineață în hală și se întoarse cu un coș de cartofi.

— Cartoful e leguma cea mai bună, se pregătește ușor, zise el, și privind dulce spre Marc: Azi ești tu de rînd la bucatărie. Cred că ar fi bine să faci o salată de cartofi, pe urmă cartofi prăjiți cu niște friptură la grătar; iar la sfîrșit desfacem o cutie cu compot de pere.

Marc nu putea să protesteze: era în adevăr rîndul lui la gospodărie. De altfel, lucrul i se părea simplu.

— Bine, zise el, n'ai nici o grijă.

— Știi cum se face salata? lei cartofii, îi pui în oală...

— Lasă că mă pricep, răspunse scurt Marc și urmă să cetească.

Pe la ora unsprezece, Alecu constată că Marc nu se dusesese încă la bucatărie.

— Ai uitat masa.

— De loc. Am tot timpul.

După o jumătate de ceas, Marc intră în acțiune.

— Todiriță, fă te rog focul. Până atunci eu curăț cartofii.

În cinci minute soba duduia. În schimb, Marc își contempla degetul cel mare dela mîna stîngă, în care cuțitul deschisese un izvor roșu și cald. Curățitul legumelor nu-i un lucru așa de ușor cum pare. Trebuie să știi nu numai cum, dar și cît să le tai. Bu-

cătarul improvizat alegea un cartof mare cît pumnul și începea să-i opereze umflăturile, nodurile, scobiturile, cu atîta conștiință, încît la sfîrșit obținea un ou de porumbel care-i fugea printre degete.

— Gata? întreba la dousprezece și jumătate Alecu.

— Indată! răspunse Marc, care sfîrșise de curățit patru kilograme și nu obținuse decît o jumătate de farfurie pentru prăjit.

Atunci își aminti că trebuia să facă și salată. Cum se face salata de cartofi? Uitase profund. Accident explicabil, de vreme ce nu știuse niciodată. Incidentul îl enervă.

— E unu! strigă cu înțeles Alecu, din cealaltă odaie.

— Așteaptă puțin!

De astădată, răspunsul lui Marc semăna mai mult cu o amenințare.

Pentru salată, cîțiva cartofi fură tăiați în felii, ca portocalele, și puși la fiert. Rezultatul fu un terciu gălbui, cu coji subțiri și roșcate prin el, ca vinele din marmură.

— E două! ridică tonul Alecu, exasperat.

— Am pus friptura pe grătar!

Chiar atunci izbucni la porțița sobei o flacără de un metru. Marc și Todiriță începură să sufle din toate puterile. Cînd stînsă incendiul, găsiră pe grătar un arhipelag alcătuit din cîteva insule cu o structură ciudată, de smoală, coajă de copac și ciupercă.

— A ars grăsimea și a rămas numai carnea. E mai sănătos pentru stomac, se consolă Marc.

Dar Alecu fu teribil cînd dădu cu ochii de bunătățile pentru care așteptase atîta. Nimic nu supără mai rău decît insulta nedreaptă a unui stomac flămînd.

Marc pusese salata la un loc cu cartofii prăjiți și cu friptura, nădăjduind să acopere calitatea prin cantitate.

— Ce-i mixtura asta imposibilă? se miră Alecu explorînd cu ochii farfuria. Apoi îndreptă spre prietin priviri pline de mînie.

Ca să se justifice, Marc ridică degetul legat cu o batistă:

— N'am putut lucra destul de bine, m'am tăiat.

— Te-ai răzbunat pe bieții cartofi, ai făcut din ei alune americane.

— Alecule, te rog să nu-ți bați joc! Eu am muncit și mi-am pus ființa în primejdie.

— Mulțumesc! vorbi Alecu ceremonios, și vru să renunțe la orice fel de hrană.

Atunci veni Todiriță și așeză pe masă o farfurie cu cartofi copti. Dimineata își pusese pentru el cîți-va, în rolă. Acum foloseau tuturor. Alecu lăudă cu entusiasm mîncarea pregătită de Todiriță. Marc, după ce încercă să guste din propria, lui operă, se grăbi să-și imite prietinel.

Ziua următoare, veni rîndul lui Alecu. Trebuia să despice niște lemne pentru foc.

— Unde-i Filip? întreabă el pe Marc, cu subită simpatie pentru prietinel care parcă nu existase până atunci.

— La Narotin, pe malul Nistrului. E judecător acolo.

— A făcut o mare greșală, se revoltă Alecu. Un talent ca el trebuia să rămînă aici, să lupte împreună cu noi.

— E vînjos, rise Marc, pentru forța lui ar fi o jucărie să tae în fiecare dimineată cîte un car de lemne.

— Nu mă gîndeam la asta, răspunse Alecu, privind în altă parte. Recunoaște că am dreptate. Eu cred că Filip este un adevărat poet.

— Un cîntăreț nou al pămîntului nostru, vorbi apăsător Marc.

— Trebuie să-l silim noi să scrie iar, strigă Alecu. Spune-i să vină. Va fi al treilea tovarăș, va lucra mai bine ca oriunde în iadul de aici.

— Filip se înmormîntează de bună voie la Narotin. Nimeni afară de el însuși nu-l va hotări să plece de-acolo.

Marc se gîndi la Lena. O mai întîlnise odată și avusese față de el unele cochetării neașteptate, ceiace îi lăsase impresia că joacă un rol nehotărît: cîteodată parcă voia să-l pedepsească pe Filip, altădată părea că se chinuște pe ea însăși. Marc era prea tînăr ca să înțeleagă ce ușor pot luneca în cabotinaj femeile, cînd simt că sînt iubite. Totuși Lena nu avea pentru sine admirații de actriță; mai degrabă suferea de misterul din sufletul ei complicat.

Marc trimise o scrisoare lui Filip. Umplu opt pagini cu meandre în jurul adevărului, pe care nu știa cum să-l găsească și să-l exprime.

Noaptea, după ce-și isprăveau „porția“ de lucru, Alecu și Marc simțeau o mare dorință să-și răsplătească virtutea cu un păhărel la *Petit Bercus*, dar rezistau. Îi oprea mai mult lipsa cumplită de bani, decît cumințenia. După clipa teribilă a ispitei, cei doi prietini erau așa de mulțumiți de izbînda lor, încît intonau imnuri, făceau box, ceteau și discutau multă vreme.

Apoi se culcau. În așternut, fiecare își aprindea cea mai tainică lumină lăuntrică și jocurile ei cu imagini umbrite ținea loc de rugăciune. Alecu își închipuia o lume în care el era atotputernic stăpîn. Ar fi putut să se răzbune pe cei care l-au umilit, l-au nedreptățit, l-au uitat. Dar se ridica mai sus și-i răsplătea regește, cu ertarea.

Marc își cerceta conștiința, cum își acordă violonistul strunele vioarei. Și cînta psalmi la denia pentru realizarea lui însuși.

Alături, Todiriță dormea strîngînd la piept o nuia, talisman prețios care-l ducea într-o clipă înapoi în satul lui.

Intr'o noapte ca acestea, Mariana veghea tîrziu până ce întinericul murea prefăcut în fantomă cenușie. Era din nou la Galați, între zidurile jupuite ale unei case străine, dușmănoase. Se întorsese dela Tulucești, unde se obișnuise să aibă orizont larg, lumină curată, coborîtă de-adreptul din cer în odăile albe, pe pa-

turile de brad acoperite cu velințe rustice, pe masa și pe scaunele fără istorie, noi, naive, prietinoase.

Întrînd în oraș, simțise o tristeță deprimantă, cași cum i-ar fi luat cineva hainele tinerești și i-ar fi pus pe umeri rochiile purtate de mama și bunica ei, cernite, cu lungi șiraguri decolorate deoparte și de alta a pieptului, de rîul neînterupt al lacrimilor. Devenise, alături de tatăl ei, o chiriașă nomadă, fără dragoste pentru străzile prin care trecea. Copilăria risipise flori pe uliți uitate din cinci orașe, dela un capăt la altul al țării. Din tot trecutul nu rămăsese decît mobilele vechi, încercate greu de mutări fără număr. Acum se mișca printre ele cu un straniu sentiment de anihilare. Nu se găsea pe sine nicăeri. Poate viața ei nu există. Sînt numai dulapurile, paturile, mesele. Mariana este și ea o mobilă pe care o plimbă prin odăi forțe din afară, ca mîinile care poartă un scaun din dormitor în sufragerie.

„Mariana... Mariana“... se chema ea în șoaptă. Din adîncul lăuntric abia venea răspunsul, într'un suspin:

„Mariana... Mariana“.. Își puse înaintea ogînda rotundă în care se pieptăna mama ei, și își oferî astfel, pe-o tablă de argint propriul chip, cu ovalul pronunțat și gura crestată, ca două minuscule ogive îngemănate deasupra unui craiu-nou subțire de email roșu. Subt iarba de mătase castanie, licăreau luminile cenușii ale ochilor. Cu un gest ușor ca o atingere de aripă, Mariana își ridică părul și-l ascunse după urechi. Fruntea apăru netedă, poiană de gînduri. Ce mult semăna la față cu mama ei. Dar mersul îi era bărbătesc; mîinile și picioarele aveau linii puțin masculinizate. Purta un cap de fecioară pe un trup de efeb. Și dualitatea aceasta se repeta, ca o fatalitate, în sufletul ei în care pornirile cele mai subtil-feminine, le ducea la îndeplinire o minte bărbătească. Era prea inteligentă ca să poată fi fericită ca o femeie, era prea femeie și nu folosea inteligența așa cum ar fi trebuit. Astfel, cu o personalitate neobișnuit de puternică, ea părea o fată nehotărîtă, sclavă a casei, pierdută în umbra de tiran ciudat și irezistibil prin slăbiciuni, a tatălui său.

Alături se auzeau suflări sgomotoase. Mariana ascultă un lung moment. Aristid Lecuja voia parcă și în somn să-și impună existența cu autoritate. Totul trebuia să i se subordoneze, să decurgă dela el ca dela o premisă generală a familiei. Ceilalți erau concluzii cărora nu li se îngăduia să existe fără el. Ce bine înțelegea revolta lui Marc! Și ea trebuie să-și caute singură drumul, un drum adevărat, numai al ei, pe care să meargă cîntînd nepăsătoare, fără să se mai uite înapoi. Ce fericire să te eliberezi dintre lucrurile care amintesc numai dezamăgiri, înfrîngeri, nenorociri. Să dai foc, să distrugi instrumentele de tortură, să lași lîngă cenușa lor pe cei care te chinuesc, și să pleci, să pleci numai cu sufletul tău...

De dincolo veni un sunet neobișnuit: bătrînul Lecuja oftase prin somn. Mariana se ridică deodată, se apropie pe vîrfurile picioarelor de ușa odăii unde dormea tatăl său și puse mîna pîl-

nie la ureche, cu fața îngrijorată. Alt oftat aduse lacrimi în ochii tinerei fete. „Nici el nu e fericit. Ce înseamnă suferința mea închipuită, pe lângă durerile lui adânci ca niște prăpăstii. Să fii lucid, să vrei să-ți privești în urmă viața, și să nu găsești nimic: totul s'a risipit ca fumul. Să simți cum te prinde bătrîneța și să trăiești în neconținută teamă de singurătate. Un copil a și plecat"... Aristid Lecuja nădăjduse toată vara că fiul său se va întoarce. După ce-i trimesese scrisoarea, aștepta în fiecare zi ora poștei. Dar totdeauna trecea fără să-i aducă vestea dorită. În orele următoare, bătrînul se întuneca și avea o înfățișare care te făcea să plîngi. De cînd și-a dat seama că Marc nu va veni, tristețea lui s'a înșeninat parcă. Dar a căzut grea în inimă și-l face să ofteze adînc, cu o disperare conținută care străbate ca un gemăt.

Mariana făcu cîțiva pași de pîslă spre scaunul ei. În drum întîlni masa lăcuită cu albastru, văzu locul gol al lui Marc. Un Marc-școlar, camarad bun, cu gînduri tainice pe care nu le înțelegea nici el, mai sălbatic și mai îndrăzneț decît îi îngăduiau legile casei, mai bun și mai delicat decît se aștepta dela un reprezentant al nesuferitului neam băețesc.

Pe Marc de acum însă nu și-l putea închipui bine. Era mulțumit? Se rupsese în adevăr cu totul de ai săi? Bani pe care îi înapoiase, darul atît de prețios față de micimea cîștigurilor, o făceau să creadă că Marc ține mai mult ca niciodată la tatăl și la sora lui, pe care de aceia vrea să-i umilească, să-i lovească, să se apropie de ei prin cruzime, cum înfășură biciul pe cel biciuit.

Dar poate Marc s'a schimbat. Ființe nouă au intrat în viața lui printre străini. Cine știe... Mariana se așeză la masă, luă cu mișcări automate o foaie albă, deschise călimara, duse ca de obicei condeiul în gropița din bărbie și rămase nemișcată, cu ochii pe jumătate închiși fixați asupra lămpii ascunsă sub abat-jour de mărgelate mici ca nisipul.

Apoi se aplecă să scrie, punîndu-și amîndouă coatele pe masă.

Iubita mea Gretti,

Iată a doua scrisoare dela mine, în aceeași săptămînă. Nu ți-am lăsat nici timpul necesar pentru a răspunde. De altfel, rîndurile pe care ți le-am trimis dela Tulucești nu cereau nimic. Erau un simplu dar, un mic buchet de gînduri, cules într-o seară cînd sufletul se simțea lucid, rece, îndrăzneț ca o oglindă, cald, nesigur, complex ca parfumul unei livezi. Cui puteam să trimet surplusul acela de viață interioară decît ție, scumpă Gretti, singura mea prietină în stare să primească cu dragoste chiar gesturile cele mai neînțelese. Te văd poleind cu un zîmbet de aur, divagațiile mele de prizonieră. S'ar putea să nu fi înțeles rostul lor—deși tu înțelegi aproape orice. Dacă vrei să le ghicești, închipue-ți că cineva te-ar condamna să nu-ți aparții, sau mai degrabă să nu aparții momentelor tale cele mai bune, să trăiești veșnic chinuită

de gânduri întrerupte, de idei părăsite, să nu poți să-ți urmezi voința, deși tot tu îi dai putere și impuls. Sigur că și tu ai căuta să evadezi într-o scrisoare, sau altfel. La școală găseai totdeauna ocupații ingenioase cu ajutorul cărora transformai închisoarea internatului în insulă-fericită. Iar acum cetești, lucrezi, cinți la piano cu o sirguință surizătoare, care seamănă uneori teribil cu resermonarea. Eu nu izbutesc întotdeauna să-mi acopăr așa de bine de grațios orele: Și atunci... trebuie să cetești tu fantezii lungi și obscure ca cea din urmă, care poartă stampila gării Tulucești.

Astăzi îți scriu altfel, mai serios. Mă aflu iar la Galați, unde am cu totul alte dispoziții ca pe malul bălților.

Îți mai amintești de fratele meu Marc? Îți vorbeam câteodată despre el când eram împreună la școală. Mi se pare că l-ai și cunoscut odată în parloir, când venise să-mi aducă un pachet. Află că acest frate a crescut și-a devenit om mare (chiar pe vremuri era mai mare ca noi). Acum se află în Iași, unde își dă licența în drept. Din cauza războiului a întârziat un an și vrea cu orice chip să-l câștige. De aceea nici n'a venit în vacanță acasă, face probabil eforturi mari, pentru că n'are timp nici să trimească o scrisoare tatei. I se pare că e destul de mare și că nu mai are dreptul să ceară nimic de acasă. El a găsit o mică slujbă și se susține singur. Nu cunosc felul lui de viață. Sunt așa de curioasă să știu ce face, încît dacă n'ași fi nevoită să stau aici cu tata, ași veni pentru câteva zile la Iași să-l văd. Un prilej minunat să stau cu tine, să ne mai găsească dimineața treze, ca la internat. Am să-ți spun nenumărate aventuri. Și tu mi-ai povestit frumos, limpede, cristalin. Te-ași asculta cum ascultam basmele când eram mică. Dar asemenea întâmplări s'ar putea numi fericire, și mie nu-mi este îngăduit să mă bucur de ea.

Iubita mea prietină, n'ai putea tu să mă înlocuești? Să fiu Marc, n'ași vrea altă soră decît o ființă asemeni blondei Gretti. La ea ași găsi zîmbetul din care să fac pînea cea de toate zilele a sufletului.

Dacă te hotărăști să te substitui mie, atunci te rog caută să-l întâlnești. Am să-ți dau o scrisoare să-i duci, ca să nu pară suspect. Vezi cam cum trăiește, dacă e mulțumit departe de-ai lui, dacă e supărat pe noi, sau numai foarte ocupat și foarte neglijent.

Știu că ceiace îți cer este un lucru greu. Unei alte cunoștințe mi-ar fi cu neputință să-i propun asemenea demersuri, cu aspecte polițiste. Dar ție, Gretti, cred că îți va fi ușor să transformi cercetarea aceasta penibilă, într-o excursie interesantă în lumea atît de ciudată și pe dos a oamenilor cu musteți.

Îți dau jos adresa lui Marc. Te rog încăodată să fii cu mare băgare de seamă. Dacă cumva fratele meu simte că ești un sol al casei părintești, totul e pierdut.

La revedere, în altă scrisoare.

A ta Mariana

* * *

În cancelaria școlii de comerț atmosfera devenea din zi în zi mai grea. Indiferența sceptică dela început a profesorilor pentru proiectul directorului, se transformase în pornire dușmănoasă. Dragomir îi nemulțumise aproape pe toți prin temperamentul inflexibil, prin mania lui pentru respectarea regulamentelor. Chiar cei care nu avuseseră nici un conflict cu directorul erau vexați că li se cerea o regularitate „de ceasornic“, la intrarea și la ieșirea din clasă. Sacrificarea „sfertului de oră academic“ fu declarată de majoritatea profesorilor un pedantism, o ipocrizie inutilă. Directorul își pierdea cu încetul și *prietinii* care îi fuseseră credincioși anul trecut. Mobilizarea spiritelor o făcuse profesorul de istorie, Clement Irescu, tânăr politician cu temperament, „viitor parlamentar“. Într-o convorbire secretă cu directorul îi ceruse în schimbul sprijinului său, să se oblige a cumpăra pentru noua clădire, locul unui „bun amic și om de inimă“, așezat aproape de bariera Păcurari. Dragomir răspunse că școala trebuie să fie numaidecît în centru, pentru că la parter va deschide magazine unde vor face experiența comercială a elevilor. Primăria avea un loc viran chiar în piață și pe acela nădăjduia să-l obțină. Îl rugă călduros și pe profesorul de istorie să-i sprijine petiția pe care o făcuse mai demult către consiliul comunal. Clement Irescu, posomorît și enervat, îi făgădui „tot concursul“.

— Dumneata ești idealist, zise el, strîmbîndu-și în sus colțul din dreapta al gurii, gest oratoric mult admirat de club.—Eu am tot respectul pentru astfel de oameni care astăzi, în vremurile noastre de criză morală, sînt din ce în ce mai rari. Sigur, locul pe care ți l-am propus nu prezintă toate avantajele ce se cer pentru crearea unei școli model așa cum am vrea să realizăm cu toții. Totuși cred că ți-am făcut un serviciu atrăgîndu-ți atenția asupra locului din strada Păcurari, pentru că chiar dacă nu e cel mai bun, nu e nici cel mai rău. Eu am să vorbesc cu primarul. Să vedem... Locul din piață, spui? Bine, foarte bine. Numai să fie posibil.

Stejar Ionescu

Judecători și judecăți de altădată .

(Urmare și sfârșit)

17. *Organizarea judecătorească în epoca fanariotă.*—Cu toate acestea, cu toate viciile și servilitatea administrației față de cei mari și abuzul față de cei mici, epoca fanariotă înseamnă un pas înainte în mersul organizației judecătorești. Chiar dacă venalitatea și arbitrariul erau legea, sau cel puțin legea față de cei opriți, Domnii așa ziși fanarioți cu o cultură incontestabil mai mare decât predecesorii lor, au început ordnind mersului justiției în țările române. Trebuie să observăm separația treptată care s'a făcut în atribuțiile celor doi ispravnici, unul rămânând cu administrația, iar celălalt cu partea judecătorească, de asemeni, constituie o etapă, importantă reforma lui Const. Mavrocordat care a înființat condițiile de hotărâri și pentru *ispisoacele* de moșii, ceiace constitui o primă reglementare în materie. Pe de altă parte, haosul legislativ și aplicarea unui obicei al pământului, adeseori în doelnic, dispozițiile prăvililor care se învechiau și care pe încetul nu-și mai găsisau aplicare, față de noile pricini de natură civilă, pe care interesele și multiplele transacții le scoteau la iveală, au făcut să se simtă nevoia unei codificări mai complete, îmbrățișând cât mai multe din noile aspecte juridice.

Ca un corolar al tuturor acestor lipsuri și ca o verigă din lanțul ordnirilor judecătorești din cursul timpului, vom cita câteva din desideratele boerilor moldoveni, adresate puternicii Caterina a II-a, în urma păcii dela Cuciuc-Cainargi (1774) când supremația Rusiei era asigurată asupra țărilor noastre. Astfel, între altele, cereau :

a) dintre cei 12 boeri ce vor constitui aristocrației țării, șase să fie autorizați cu *judecarea pricinilor*, iar din ispravnici, unul să strângă dările și altul să *judece*; iată dar o cerere pe care mai târziu o vom denumi: separațiunea puterilor în stat.

b) printre judecători să fie un «pravilar», ca să supravegheze aplicarea dreptății din prăvilă, a «legii», cum am zice azi.

c) să se *codifice* pravilele și obiceiul pământului, atît cît nu le excede, să se întărească de Împărăție și aceasta să fie noua lege aplicabilă¹.

Barem boerii munteni, subț imboldul Rusiei, cereau aplicarea în totul a legilor rusești și alte dispoziții echivalînd cu încorporarea acestui ținut, la marele imperiu. Pe noi însă, nu ne interesează chestiunea politică, pe noi ne interesează faptul că în a doua jumătate a sec. al XVII-lea se cerea separațiunea puterilor în stat și o codificare a noianului de legi, firmane, hațîșerifuri, opise sau deslegări ce se aplicau după voce, imprecinațiilor din cele două țări surori.

18. *Legiurile cele noi*.—Aceste desiderate s'au realizat curînd. Domnii luminați, cu o deosebită cultură, care s'au perindat pe cele două scaune domnești puse la mezat, pătrunși de această nevoie a codificării, au făcut legi nouă pentru cele două țări. Astfel, în Muntenia, Alexandru Ipsilante decretează *Pravilniceasca Condică* (1780–1817) avînd în vedere «vechile pravile, obiceiul pământului și poveștile Domnului», și apoi *Codul Caragea* (1817–1832) «spre a se metaherisi în pricinile de judecări ce se vor întîmpla», iar în Moldova, pe începuturile făcute de Toma Carra, se elaborează un cod, o «învățătură care învață pe om ce este dreptatea și ce este strîmbătața»², de cătră Andronache Donici, acel despre care o cronică spunea:

Dacă ai vre-o judecată
Mergi la Donici de te arată,
Căci el până și'n pilaf
Va găsi un paragraf.³

După aceasta și subț imboldul direct al lui Scarlat Calimah, tot în Moldova, juriconsultul uitat Flechtenmacher, a lucrat o legiuire nouă, inspirată din Bazilicale, din dreptul roman și din noile legiuri europene³, cunoscută și azi subț numele de *Codul Calimach* (1817–1832).

Aceste legiuri cuprind dispozițiuni atît de drept civil, cît și de drept penal sau procedură și reglementează pentru prima oară în amănunt, gradele de jurisdicție și formele procedurale⁴.

19. *Reforma lui Ipsilante*.—Adevărata reformă o începu Alexandru Ipsilante, om luminat și foarte cetit. Mai întăiu prin Hri-

1 Xenopol, op. cit. IX p. 136 ș. u.

2 Cap. I, Despre Pravile, § 1.

3 Andrei Rădulescu, *Pravilistul Flechtenmacher*, p. 5, 8, etc. Idem — *Izvoarele Codului Calimach* p. 3 ș. u. 22, etc.

2 Astfel *Pravilniceasca Condică* reglementează instanțele de judecată și căile de atac, alături de dispozițiunile de drept civil; barem *Codul Caragea* are la un loc cu asemenea dispozițiuni și paragrafe care tratează despre omor, tîlhari, mofluzi mincinoși, furi, plastografi, tăetori de bani, preacurvie, etc. Tot așa, în Moldova, atît *Codul lui Andronache Donici* cît și *Codul Calimach*, au dispozițiuni atît civile cît și procedurale.

sovul din 1775¹, apoi prin Pravilniceasca Condică, el orîndui de fiecare județ cîte un judecător «ca să judece pricinile locuitorilor și să le hotărască după dreptate, pentruca să nu fie siliți a veni pe aici²», adică pe la domnie. Judecătorul, cu o leafă de 40-70 taleri pe lună, după voia Domnului³ care îl și numia sau revoca, putea judeca împreună cu ispravnicul cînd acesta nu ar fi reținut de alte interese ale județului. Mai tîrziu, jurisdicția rămase în a tributul exclusiv al judecătorului, ispravnicilor interzicîndu-li-se formal «să nu se amestece la pricini de judecăți a judeca, fără de numai judecătorul... că pentru aceia am orînduit deosebit de ispravnici și judecători⁴». Competența judecătorilor se mărginea la cercetarea pretențiunilor bănești, urmînd ca pricinile mari, cum ar fi anumite afaceri penale și crimele, să nu le judece decît Înaltul Divan; unele localități, precum ar fi Cîmpulung și Ocnele-Mari, își păstrau privilegiul de a avea cîte un *județ* al orașului⁵, ispravnicii rămăsese numai cu executarea hotărîrilor⁶.

Cartea de judecată trebuia să fie scrisă, căci «hotărîrea ce se va face numai prin vorbă, și nu se va scrie și să se iscălească, este netrebnică și ca o nefăcută să socotește⁷» — și apoi se transcrie în condici, ca și diferitele sineturi sau titluri de proprietate ce se aflau în cercetarea pricinilor.

20. *Noi instanțe.* — În Capitală se înființă o instanță «*ot vel aga*» judecată pe care o făcea aga „pentru buna rînduială a tîrgului, pentru estîntătate și pentru a nu face vicleșuguri cei ce vînd⁸», și o altă instanță „*ot vel spătar*“, care cercetează pricinile polițienești din mahalale, căci aceasta este instituită «una, pentru lezuirea și odihna locuitorilor celor proști și al doilea, pentru mai bună petrecere și rînduială a mahalalelor».

Tot în Capitală se instituie trei judecătorii, avînd «judecători cu știință și cu praxis, care să aibă datoria a căuta judecățile cu strîguală și cu privighere, fiind bine încredințați că dintre dînșii cîți se vor arăta iscusii, și vrednici, și drepti, și fără preget la poruncile [Domnului] se vor cinsti și cu alte mai mari dregătorii și chiverniselii mai îndestulate⁹». Două din aceste *departamenturi* judecau afacerile civile, iar al treilea judeca «pricinile pușcării» sau penale, denumindu-se «departamentul vinovățiilor sau de criminalion¹⁰».

Ca instanță de apel — căci se prevedea ca «judecătorul să nu

1 Cf. V. A. Urechia, op. cit. I, p. 64 ș. u.

2 Pentru judecătorii de pe la județe, art. 1.

3 Cf. V. A. Urechia, op. cit., I, p. 254, 333 ș. u.

4 Carte de judecător orînduit la Județ, din 20 Nov. 1791 — V. A. Urechia, op. cit., II, p. 159; ibidem, I, p. 340; V. Supra, § 12.

5 Cf. V. A. Urechia, op. cit. II, p. 76 și 79, cărțile de județe din 8 Febr. 1792 și 12 Nov. 1791; op. cit. III, p. 28, Hrisovul din 23 Iunie 1786.

6 V. A. Urechia, op. cit. I, p. 340.

7 Pentru hotărîrile judecătorilor, art. 2.

8 Pentru judecătoria *ot vel aga*, art. 1.

9 Cod Ipsilante, Pentru a-doilea departamenturi, art. 1.

10 Hrisovul din 1775 al lui Ipsilante, supra citat.

injure, nici să zăticnească pe cel ce voește să facă apelație», — era *Divanul veliților boeri* (al celor de primul rang), și în fine, o a treia instanță de apel era *Divanul Domnesc*, care judeca «pricinile ce urmează a se judeca aici pentru întâia oară, datorită importanței lor sau obrazului părții ce se judecă», ba încă, după Codul Caragea, o hotărâre se putea apela până la trei Domni¹.

După documentele timpului se pare că în marea majoritate, judecătorii erau români, nume străine, ca: Vilara, Pashal, sînt foarte rare².

21. *Localuri și zile de judecată.* — Judecățile se dădeau la sediul acestor autorități, la *agie*, la «caștelarie», sau «în locul orînduit la Domneasca noastră curte», ba uneori «cînd se vor întîmpla judecăți mai multe», veliții boeri puteau «să se adune și după prînz la casele dumnealor să caute pricinile, ca să ia săvîrșire cu un ceas mai înainte³». În timpul epidemiei de ciumă, dela 1794, boerii unui departament închiriaseră cu 15 taleri pe lună, o casă în care nu ședea nimeni și unde judecau unele pricini⁴. Domnitorul Mavrogheni, spre a fi mai accesibil jebilor celor nevoiași, hotărî să i se facă *un foișor* în mijlocul trgului, unde să primească plîngerile⁵, iar în timpul bilciului, judecătorul cerceta pricinile ce se iscau, sub umbra unui umbrar dinadins făcut⁶.

Pentru a nu se stînjea bunul mers al agriculturii, nu se îngăduiau judecăți în săptămîna patimilor, în lunile Aprilie și Iulie și pe timpul culesului viilor (15 Septembrie — 15 Octombrie) cînd era vacanță⁸, măsuri similare s'au luat și cu prilejul epidemiei de ciumă din 1794⁹.

Judecățile aveau loc în toate zilele afară de Sîmbăta, Duminică și sărbătorile mari, iar Divanul Domnesc judeca numai Lunea și Miercurea, în cazuri de urgentă nevoie și Vinerea, iar Sîmbăta cerceta «pricinile vinovățești ale pușcăriei», și tot atunci trebuiau «să vie epîtropii să se arate pentru pricinile ce sînt rînduiți».

22. *Cum se judeca în acea vreme?* — Judecățile se începeau de dimineață, ca să poată fi cercetate cît mai multe pricini. Boerii divaniți veniau călări, după vechiul obicei și însoțiți

1 Cod Caragea VI, Cap. IV, Pentru Apelație, art. 7-10.

2 V. listele de divaniți în V. A. Urechia, op. cit. II, p. 158 ș. u. III, p. 27-28.

3 Hrisovul din 1775, v. supra No. 19.

4 Cod Ipsilante. Pentru judecata veliților boeri, art. 3. V. și *Hrisovul* citat.

5 Cf. Anafora din 19 Mart 1796 în V. A. Urechia — op. cit. IV, p. 418.

6 Cf. Pitacul din 9 Iunie 1786 în V. A. Urechia, op. cit. III, p. 35.

7 Cf. Jalba din 28 April 1793 către Domnie a Judecătorului Toma Deleanu, în V. A. Urechia, op. cit. IV, p. 401.

8 Cărțile domnești din 3 April și 22 Iunie 1783 ale lui N. Caragea și din 18 Martie 1784 a lui M. Șuțu (cf. V. A. Urechia, op. cit. I, p. 256-257 și 426) și cele din 10 April 1792, 20 Iunie 1792 și 15 Sept. 1791 ale lui M. Șuțu (ibidem II, p. 134-135), din 1 Sept. 1794 a lui Moruzi (ibidem IV, p. 412) etc., etc...

9 Cartea Domnească din 22 Nov. 1794 în V. A. Urechia; — op. cit. IV p. 740.

de două sau trei slugi¹, adunându-se la ceasul fixat. La ușa Divanului ședeau zapcii cei mici și paicii «ca să nu lase calabaltul cel de prisos a intra unde se face judecata, ci să lase numai pe cei ce se pricinuesc». Se cetea hotărîrea apelată sau jalba prezintată, apoi se asculta *pîrșul* sau *jăluitorul* și *piritul*, care trebuia să fie cuviincios, «să stea în picioare... și fără de ișlic, foarte cu cucernicie și supunere, grăind cu smerenie²»; apoi se ascultau pe rînd martorii și iar părțile și advocații lor³.

Sînt însă, de un deosebit interes recomandările date judecătorilor atît prin pravile, cit și prin *pitacuri* sau *țircularnice*, asupra felului lor de a judeca. Astfel, în primul rînd li se cerea «să-și păzească minile lor curate cătră Dumnezeu și cătră pravili, adică să fie cu frica lui Dumnezeu, drepti și să nu ia mituri⁴»; codul lui Donici, mai liberal—se pare—prevedea că «judecătorul să nu primească peșches, decît un puțin lucru care este spre mîncare sau spre băutură⁵». Legilor, să nu le facă «niscarevași tălmăciri rele (art. 1)» și «să nu se poartească nici odinioară la vre-o strîmbătate sau pentru prietșug, sau pentru rudenie, sau pentru frică (art. 6)». Ei trebuie să fie cu bunăvoință, «cu blîndețe⁶», sau «cu dulceață cătră cei ce se judecă, și fără de pizmă sau fătărnicie, fără de a căuta la obrazul cuiva (art. 2)», iar în divan «șederea să le fie cu sistolie și fără de ciubuce⁷»; să nu facă glume (Art. 5), dar «nici să înjure pe cinevași din cei ce se judecă (art. 2)», ci «să asculte foarte cu luare aminte, fără a li se supăra de îndelungatele zise celor ce se judecă, ori cum vor fi (art. 3)» și să hotărască «cu minte curată și liniștită (art. 5)».

23. *Judecata breslelor*.—Judecățile erau însă anevoioase, cereau cheltueli mari și forme, — minunata epocă formalistă căreia nici legile care au intervenit după aproape un veac și jumătate, nu au putut să-i pună capăt. Singure *breslele*, prin *starostii* lor, aveau pentru afacerile comerciale o justiție rapidă, bătrîneasă, fără prea multe paragrafe de aplicat, ci numai obiceiul, voia părților și judecata lui Dumnezeu. Astfel, trecînd la partea anecdotică, cităm cazul unei judecăți a lui Grigore Ghica.

1 Radu Rosetti. Amintiri I., p. 120.

2 Cod. Ipsilante. Pentru cei ce se judecă, art. 7.

3 Referindu-se la această breaslă, art. 22, Cod Donici, prevedea: «Judecătorii datori sînt ca să rînduiască a fi deopotrivă advocați pentru amîndouă părțile ce se judecă, adică să nu fie la o parte procopsiți și ispițiți în limbție, iar la cealaltă parte neprocopsiți, și de va cuteza cineva prin vicșug a face alcătuire între advocați spre împilarea dreptății, să se pedepsească».

4 Cod Ipsilante, Pentru Judecători, art. 7. Cf. Hrisovul din 1775 supra citat.

5 Cod Donici, Despre Judecători, § 4.

6 Ibidem § 3. În ceiace privește asemenea recomandări, a se vedea prea înțeleapta circulară din 21 Mai 1786 și Pitacul din 20 Mai 1786, ale lui N. Mavrogheni, în V. A. Ureche, op. cit. III, p. 31-34.

7 Pitacul din 23 Iunie 1787 al lui N. Mavrogheni, în V. A. Ureche, op. cit. III, p. 43.

Într-o zi, logofătul al doilea îi prezintă lui Vodă o anafora a Divanului, scrisă pe vre-o 3-4 coale de hîrtie, care se referea la neînțelegerile dintre doi negustori și se termina cu obișnuita formulă: «iar desăvîrșita hotărtre rămîne la înțelepciunea Măriei Tale».

— «Și ce hotărtre să dea înțelepciunea mea, zise Ghica, «cînd din toate zisele și deszisele lor, n'am înțeles nimic? La început are dreptate Stoica, la mijloc, Mihali, și la coadă și Stoica și Mihali. Aferim! Buni judecători am! Și de cîtă vreme se lănuștește pricina asta?»

— «De patru ani.

— «Patru ani! Și pentru ce n'a trimis-o în cercetarea starostilor de isnafuri, după cum e obiceiul între breslași?

— «Nu știu.

— «Buiurdiseste-o către starostii breslelor ca s'o cerceteze, «s'o pue la cale și să-mi facă de-a-dreptul mie anafora.

«Funcționarul făcu ce i se porunci.

«Peste două zile, logofătul al doilea îi înmînă o «o jumătate coală de hîrtie, în care erau următoarele: anafora pe
«Măria Ta!

«Am cercetat și am hotărtit...»

«Mihali, pentru care Stoica să plătească 500 lei lui
«Plecate slujbă!... am și băut adalmaș la cîrciuma lui Badaca.
«... Măriei Tale... (urmau iscăliturile).

«Mașalla! strigă Ghica Vodă smucind hîrtia din mîna logofătului și sărutînd-o. O! De s'ar sfîrși așa toate judecățile în domnia mea! Ascultă, Logofete! Scrie îndată aici, pe hîrtia asta că «întărim această hotărtre și poruncim să nu se strămute în veci.

«După ce-a scris Logofătul, Domnul iscăli, și Muhurdarul «puse pecetea¹».

24. *Regulamentul Organic. Organizarea judecătorească.*— Imprejurări istorice a căror examinare nu este aici locul să o facem, la 1831 au prilejuit elaborarea *Regulamentelor Organice*, cu foarte multe dispoziții de drept public, adevărate Constituții pentru cele două țări. În chestiunea ce ne interesează, ele cuprind o nouă organizare și anume:

O primă instanță și pe cît se pare, excepțională, fură judecătorii de impăciuire, prin sate, constituite din preot și trei jurați aleși anual de săteni, fiind competente a cerceta micile pricini rurale «spre a nu fi siliți locuitorii satelor a se duce la orașele scaunelor cîrmuirilor de prin județe, pentru jeluiri de prea puțin preț²».

În fiecare județ se creiază cîte o judecătorie de întăia cercetare pentru toate pricinile civile, corecționale sau de comerț, ce s'ar afla, înlocuindu-se ispravnicii cu atribuțiuni judecătorești, sau judecătorii de scaun. În București și Craiova, din cauza multelor afaceri, aceste judecătorii aveau mai multe secțiuni. Afacerile corec-

1 C. Negruzzi, Opere complete, ed. Minerva, I, p. 236, Scrisoarea XXVII.

2 Regulamentul Organic al Munteniei, art. 264.

ționale se cercetau de un *Tribunal de poliție îndreptătoare*¹ și un *Tribunal polițienesc*, contopind atribuțiile fostelor departamente al Spătăriei și Agiei din timpul fanarioșilor.

În fine, se instituie *Divanurile judecătorești sau apelative* care «sînt mai mari judecătorii care judecă apelațiile ce se dau împotriva hotărîrilor judecătorilor de întâia cercetare», — la București și Craiova², iar în Moldova, divanul de apelație din Țara de Jos și din Țara de Sus³, cărora li se atribuie județele țării într-o anumită ordine. Ele aveau secțiuni sau «despărțiri» și membrii sau «mădulare», cu cîte un președinte. Pentru afacerile comerciale erau *judecătorii de comerț* la București, Craiova și Galați, cu judecători aleși de negustori, ca să cerceteze apelurile făcute contra hotărîrilor judecătorilor de întâia cercetare.

Cea mai înaltă instanță era *Înaltul Divan*, cu mai mulți judecători, sub președinția Marelui Ban⁴, care «judecă desăvîrșit toate apelațiile ce se dau împotriva hotărîrilor divanurilor judecătorești», de comerț sau «criminalicești»⁵.

25. *Judecata cea nouă*.—Judecătorii erau aleși și întăriți de Domn, care, după trecerea unui anumit timp, le putea conferi înamovibilitatea⁷; ei erau responsabili de faptele lor ca orice alt particular.

Se pare că în primii ani, judecata mergea cam greoiu, cele mai obișnuite judecări — după arătările principelui Demidow cu prilejul călătoriei sale prin țările noastre⁸, — sînt privitoare la încălcările de pămînt, strămutări de hotare, vinzările părinților către unii din fii și tălhăriile. Advocații, a căror organizare era stabilită sumar de același Regulament Organic, aveau elemente minunate ca să producă îndoială în mințile «luminate» ale judecătorilor. Astfel, într-o scrisoare a lui Ion Ghica adresată d-lui I. Bianu, ni se arată cum se judeca la începutul funcționării Divanului apelativ din București:

«Doi vecini de moșie se certau pentru un petec de pămînt «și gilceava ajunsese la Divan. Sosesc amîndoi înpricinații, fiecare rezemat pe cîte doi-trei avocați ageri, cu ghiosdan și cu cărți la subțioară. Începe a vorbi unul din avocații reclamantului și explică așa de bine și de limpede dreptățile clientului său, încît a-duce pe Crețeanu să-și zică în sine:

1 În Muntenia se numea: *judecătoria poliției*.

2 În Muntenia se numea: *divan polițienesc*.

3 Regulam. Organic al Munteniei, art. 267.

4 Regulam. Organic al Moldovei, art. 320.

5 Regulam. Organic al Munteniei, art. 319.

6 La 1832 s'a înființat vremelnice o înaltă Curte de Revizie. Această instanță constituia un al 4-lea grad de jurisdicțiune și era compusă din președinții Divanurilor din București, din 2 supleanți și 6 „mădulari” pe cari îi numea Domnul dintr-o listă de 12 aleși ai obșteștii Adunări (V. Andrei Rădulescu — Logofătul Nestor p. 18).

7 Regulam. Organic al Munteniei, art. 215.

8 Anatol de Demidow, O călătorie în Principatele Române, ed. Alcala, p. 56.

— «Apoi ce mai caută să vorbească avocatul părții opuse?
«Dreptatea reclamantului este așa de învederată, încît nu mai în-
«cape vorbă.

«Președintele, după regulă, dă cuvîntul părții adverse și avo-
«catul defendorului începe a arăta de neîntemeiate și eronate toate
«arătările și argumentele confratelui și adversarului său, și vorbește
«cu atîta vervă și logică, încît aduce pe bietul Crețeanu să-și
«zică în sine :

— «Vezi, trate, ce era să pat ! Bine că vorbi și ăsta, că de
«nu lua și el cuvîntul să spue că două și cu două fac patru,
«cădeam în păcat ; dăm dreptate reclamantului.

«După aceea, președintele dînd replica părții celeilalte, începe
«alt avocat al reclamantului și răsfoind la cărți cetește mai multe
«articole din Codica lui Caragea, pasaje din Rogron, Beccaria și
«Bourlamaqui, interpretîndu-le frază cu frază și conchizînd cu
«cuvintele :

— «Apoi acestea, onorați magistrați nu vă spun ritos că toate
«dreptățile sînt ale clientului meu ?

«Explică așa de bine, încît Crețeanu își zise în sine :

— «Tot bietul demandor are dreptate. Și legea, și știința
«juridică sînt toate în favorul său.

«În fine, președintele dă iarăș cuvîntul defendorului, și atunci
«avocatul său scoase alte cărți și mai groase, deschide Regula-
«mentul Organic, Pandectele și Bazilicalele cu Faustin Hèlie, le
«combină articol cu articol, paragraf cu paragraf, alineat cu alineat
«le fierbe, le stoarce și după o exegeză adîncă și savantă, conchide
«cu cuvintele : *

— «Așa, onorate confrate ! Nu trebuie să citezi și să te în-
«temeiezi pe un singur articol. Pravila are multe. Trebuie să le
«contopești, să știi să combini dispozițiile Regulamentului Organic
«cu opiniile părinților științei, etc...

«Și vorbește așa de frumos, încît bietul Crețeanu nu mai
«știe cine are dreptate.

«După săvîrșirea pledoariilor, președintele dă pe împričinați
«afară și cheamă pe divaniți la chibzuială. Se adresează către Cre-
«țeanu, zicîndu-i :

— «Dă-ți părerea, boerule !

— «Dă-ți-o dumneata, îi răspunde Crețeanu, că ești Preșe-
«dinte, ai mai multă experiență, ești mai bătrîn.

— «Nu, boerule, nu, boerule, îi răspunde președintele, ar-
«ticolul Regulamentului zice ritos, curat și limpede că trebuie să-și
«dea mai întăiu părerea judecătorul cel mai tînăr și mai nou în
«slujbă.

— «Aman, Cucuane S... așa mă rog, opinează mai întăiu
«dumneata, dacă mă iubești.

— «Nu se poate, boerule, se calcă Regulamentul ! îi răspunde
«președintele.

— «Dacă este așa, lasă-mă să mă gîndesc nițel, îi zise «Crețeanu.

— «Poftim, boerule gîndește-te, nu mă opun, zise președintele «sculîndu-se și trecînd în cabinetul său.

— «În timpul celor zece minute ce ni s'a dat, spunea Crețeanu, zărînd într'un colț pe unul din colegii mei, cu ciubucul în gură, mă apropiu de dînsul și-l întreb: — Dumneata, Nene M... «ce zici de pricina asta, cine crezi că are dreptate?

«Colegul meu îmi răspunde:

— «De, sărut mîna, neiculiță, ce să zici? Și unu are dreptate și celalt are dreptate: cum ne-o lumina Dumnezeu!

«Mă apropiai de un alt coleg care sta la fereastră:

— «Cum ți se pare, Coccoane A..., pricina asta? Casa încurcată, nu e așa? El pune ochelarul în ochi și-mi răspunde:

— «Ia te uită ce frumușică este cea care trece! O cunosc «șade tocmai în Lucaci — ce-o fi căutînd ea tocmai pe aici?

«Văzînd că și de la acesta nu pot scoate nimica, mă îndreptai «cătră celalt coleg, care ședea pe gînduri, cu mîna la frunte, «și-l întrebai:

— «Ce zici tu, Gr... de pricina asta? Cam încurcată mi «se pare.

— «Apoi vino la babaca, să-ți spuie babaca. Ce gîndesc ei, «domnule, să înșele pe babaca, niște șireți, domnule! Da nu-i «știi eu?

«Îmi vorbi tot în sensul ăsta un sfert de ceas, fără să-mi spue «cine avea dreptate.

«Cînd mă întorsei la masa de chibzueli, hotărîrea stă redijată gata pe masă și iscălită de președinte, care și plecase și am is- «călit-o toți ceilalți cite-și patru, unul după altul, fără bătae «de cap¹».

26. *Concluzii asupra mersului Justiției în urma noilor legiuri.* — La început, se pare că în Justiție, corectitudinea nu era un principiu cardinal. Astfel, Michael Quin, preot anglican care a trecut prin Muntenia în 1835, arată că «în curțile de justiție domină forma, iar dreptatea nu; pentru a cîștiga un proces, trebuiau plătite bacșisuri mari²». Puțin mai tîrziu și referindu-se tot la Muntenia, principele Demidov constată însă că «administrația Justiției a cîștigat mult de la introducerea noului regim. Legea a mai păstrat cîteva din obiceiurile ei despotice, dar trebuie să recunoaștem că s'au făcut multe înbunătățiri în darea dreptății³», același, referindu-se la Moldova, de asemeni arată că «regulamentul a pres- cris niște forme de procedură despre care nici gînd nu era mai

1 I. Ghica, Opere complete, ed. Minerva, v. IV, p. 428.

2 O călătorie în apele romîne și prin Basarabia în 1835, în Bulet. Societ. Regale Romine de Geografie din 1922, p. 177.

3 Demidow, op. cit. p. 54.

înainte. Prin acest mijloc, tot atât de drept ca și repede, s'a pus puțină ordine și lumină în mulțimea proceselor fără de sfârșit, care părea că eternizează neglijarea guvernămintelor precedente¹.

Epoca noilor legiuri și a Regulamentelor Organice însemnează organizarea temeinică și după norme precise, a mersului justiției în țările române. Pe încetul, puterea judecătorească se separă de cea executivă, iar Domnitorul care legifera prin *ofisurile sale*, încetează amestecul său personal în împărțirea dreptății. De asemeni, se creează separate instanțe de comerț și corecțiune, instituindu-se pentru prima oară procurorii cu atribuțiuni de a «priveghea a se păzi cu scumpătate pravile și regulamentele, potrivit-se numai la întâmplările la care se aduc, a se săvârși întocmai hotărârile judecătorești și a îngriji pentru toate cîte privesc asupra pазii bunei rîndueli și a liniștirii obștei²».

27. *Reformele contemporane.* — Cu mult mai tîrziu, în continuarea noilor idei de reorganizare și legiferare, la 24 Ianuar 1861, se promulgă *legea pentru înființarea unei Curți de Casație*, peste trei ani *legea pentru admisibilitatea și înaintarea în funcțiunile judecătorești* și în anul următor, la 1865³, se promulgă *prima lege de organizare judecătorească*, care prevede ca organe de judecată: judecătoriile de plasă, tribunalele de județ cu cîte o secție⁴, și Curțile de Apel. În fine, urmau legile din 1890⁵, din 1909⁶, 1924 și 1925 cu ultimele modificări ale anului 1928, care desființează judecătorul unic⁷, legi bine cunoscute, a căror aplicare s'a făcut în zilele noastre și asupra căruia nu vom stărui. Vom arăta numai că a fost oarecare turburare cu prilejul stabilirii Curții de Casație în București⁸, întrucît ieșenii stăruiau să se instaleze în orașul lor și au mers într-alt cu manifestarea acestei dorințe, încît voiau să ardă în public portretele lui Cogălniceanu și Anton Pan, care își arătaseră părerea ca această instanță să fie stabilită în București⁹.

Judecătorilor li s'au dat pe încetul garanții, stabilitate și inamovibilitate, astfel că s'a asigurat pozițiunea lor și totodată s'au luat garanțiile unei bune judecăți prin independența ce li s'a recunoscut și condițiunile de selecțiune pretinse.

28. *Concluziuni.* — În cele expuse, am urmărit evoluția ideii de judecată și judecător în țările noastre, dela *moșul și judele* vailor ferite de năvălitori, la *Domnul* ce judeca sub imaginea lui

1 Demidon, op. cit. p. 119.

2 Regulam. Organic al Munteniei art. 217.

3 La 6 Decembre 1864.

4 La 9 Iulie 1865.

5 Făceau excepție: T. Ilfov cu 5 secții, T. Iași cu 4 secții, T. Dolj cu 3 secții, T. Covurlui și Prahova cu cîte 2 secții.

6 Legea de organizare judecătorească din 1 Sept. 1890.

7 Idem din 24 Martie 1909.

8 Idem din 25 Iunie 1924, 13 April 1925 și Februar 1928.

9 Se votase un credit de 60.000 lei vechi pentru închirierea și mobilarea localului, V. B. Katargi, Discursuri parlamentare, ed. Minerva p. 312.

10 B. Katargi, Discursuri parlamentare p. 312.

Crist, la slujbașul ocîrmuirii pe care îl impresionau *obrazele*, și până la *judecătorul* legilor din urmă, de cînd apare pe încetul independența și aplicarea unei legi scrise cunoscută tuturor, în ciuda obiceiului aplicabil după oameni și locuri. Departe de noi gîndul de a tăgădui orice valoare obiceiului pămîntului, dar nu este mai puțin adevărat că o lege scrisă apare incontestabil superioară unui obicei juridic, și un corp judecătoresc bine pregătit și selecționat, chiar dacă n'ar avea tradiția unor Lamoignon sau d'Ormesson din Franța evului modern, care își transmiteau calitatea din tată în fiu.

Urmărind pe judecătorii și judecățile de altădată, putem trage cîteva concluziuni de un interes științific general.

Astfel, evoluția ideii de împărțire a justiției în dreptul românesc, ascultă de aceleași legi sociale care au ocîrmuit toate popoarele.

După cum dreptul pretorian, creație a pretorilor, a înlocuit pe încetul legea celor XII table din dreptul roman, după cum interpretările *cadiului* luminează prin deducțiuni și savante aplicări, pasagiile obscure ale Coranului, după cum Parlamentele și judecătorii aplicau și fără de voe adăugau la *cutumele* Franței feudale, tot așa primii noștri judecători sînt și creatorii legii, sîntem în epoca judecătorului-legiuitor. Domnitorii care s'au succedat pe tronurile voevodatelor, edictau și judecau, voința lor era legea, voința lor era voința lui Dumnezeu!

Pe încetul, apar *Pravilele*, care se mențin cu toată încălceala «glavelor» ce cuprindeau și sînt aplicate de Domnitori. Cronicile sînt pline de sancțiuni date pe temeiul lor și care erau socotite pentru judecători a fi «așa dreptății după care judecă drept»¹.

Mult mai tîrziu, se interzise judecătorilor să judece altfel de cît după pravile «fără de a nu face la acestea niscarevași tălmăcirile, căci oricare va dovedi tălmăcind sau stricînd pravila, unul ca acela este să se pedepsească foarte greu»².

Din această evoluție, rezultă trecerea dela judecata de esență divină, supranaturală, religioasă sau despotică, la o judecată umană, după legi făcute în vederea oamenilor și ținîndu-se samă de interpretări evolutive ca și ideile sociale, ca și noile cerinți născute din împrejurări nouă. Judecata nu se mai dă de cătră «unsul lui Dumnezeu», ci de judecătorul care, după vorba lui Saint Simon, «ne tenait à rien qu'à l'honneur et à la justice».

Pe de altă parte, evoluția instituției de judecător în țările noastre, în strînsă legătură cu evoluția organizării țării surori, învederează separația puterilor în stat, care s'a săvîrșit pe încetul și anterior Marei Revoluții dela sfîrșitul sec. al XIII-lea. Am văzut cum, după Domnul care reprezenta legea, judecătorul și execuția, după boerii care reprezentau aceleași elemente mai atenuate, — ispravnicul cu atribuțiuni judecătorești judeca din cînd în cînd cu soțul său avînd atribuțiuni administrative, până a rămas

1 Cantemir, op. cit. Despre legile țării Moldovei.

2 Cod Ipsilante, Pentru judecători, art. 1.

singur și apoi a luat numele de «mădular» al vre-unui divan, de judecător. Totodată, arătam separarea jurisdicției comerciale de cea ordinară, datînd odată cu înființarea breslelor, chestiune care astăzi ar putea da naștere la înalte discuțiuni academice.

Asemenea cuceriri făcute într-o margine a Europei, unde se forma un popor la epoca în care Anglia recunoștea libertăți constituționale supușilor ei, denotă o înaltă cultură în pătura conducătoare și un hotărît pas spre progres.

Cu toate acestea, regretăm că magistratura noastră nu are tradiție. Organizarea judecătorească de azi este asemenea organizației Apusului latin, datorită unei imitații care confirmă odată mai mult teoriile imitațiunii emise de Tarde. Modestele noastre tribunale nu sînt instalate în construcții seculare, cu tradiții, cu ogive, sau cu vre-o marcă domnească pe pereți; ele cuprind însă judecători conștienți de înalta lor misiune, — «la plus belle fonction de l'humanité», după spusa lui Voltaire, «est celle de rendre la Justice» — uitați, furnici muncitoare și răbdătoare, care își poartă cu demnitate roba, din momentul cînd o îmbracă prima oară, plini cu speranțe, și până cînd o părăsesc ca pe o cruce a calvarului...

Radu Dimiu

Simbol de iarnă

I.

Trecătorule,

Eu nu=ți pot spune unde să mă duci,

N'am casă, n'am prietini, sînt ateu.

Dela 'nceput stau singur la răscruci

Și nu=mi știu drumul meu.

S'a dărîmat și casa din părinți

Și nu mai am nimica pe pămînt.

Du=mă unde știi

Spune=mi unde sînt,

Dă=mi mîinile tale ferbinți.

Eu n=am puterea să plec în vre=o parte

Că merg demult și toate=mi sînt departe,

Cu mine port în jur aceeași zare

Și toate 's ca 'ntr'o vagă aiurare.

Nu mai pot singur să-mi aleg un drum,
La capăt toate s'au perdut în fum,
Prin care joacă straniu o nălucă.
Orice destin azi poate să mă ducă.

II.

De-a seară fulgii-au început să cadă
Și tot ce-a fost e-acuma subț zăpadă,
Nu-s drumuri vechi, nu's căi pe care-am fost,
Nimic din ce 'nvățasem pe de rost.

Așa, pe 'ntinsul straniu și vlrgin
Să 'ncepem drumuri noi spre nou destin,
Să mergem prin troene ca prin cer
Cu ochii plini de haos și mister.

Ajunși pe culmi să ne uităm în urmă
Cum vine omenirea ca o turmă,
Amestec de 'ntunec și nămol
Prin pașii noștri însemnați în gol.

Să 'ncrucim în geometrii abstracte
A noastre urme grele și compacte
Cu constelații argintii de fiare
Care-au trecut ast' noapte pe ogoare.

Să nu purtăm în urmă lanțul greu
A tot ce am umblat și tu și eu,
Și prin zăpezi adânci fără ecou
Să 'ncepem dela început drum nou.

Să mergem fără nici un scop anume
Și să *descoperim* tot ce-i pe lume.
Să ne conducă, poate, pe=amîndoi
Acel de=al treilea, nevăzut, cu noi.

Să ne mirăm de ce 'ntîlnim, de toate,
Să mergem duși cu soarele din spate.
Prin înserarea ce va fi albastră
Să meargă umbrele 'naintea noastră
Ca doi satanici, negri zei păgîni
Ce=ar merge orbi, ducîndu=ne de mîni.

Demostene Botez

Modernism

Este deja arbitrară clasificarea literaturilor în moderne și clasice. În această clasificare, modernă e literatura care nu corespunde unui așa zis ideal clasic, realizat de antici și de secolul lui Ludovic al patrusprezecelea. Arbitrarul acestei distincții face parte din arsenalul învechit al criticii didactice, al cărei ultim reprezentant celebru a fost Brunetiere. General omenesc, rațiune, obiectivitate și precizie—atribute, după cum se știe, exclusiv clasice—sînt calități pe care le poți întîlni și în literatura modernă. Departate de a constitui un ideal, ele nu posedă o preeminență calitativă. Lirismul și individualul (oamenii nu Omul) sînt cel puțin tot așa de indispensabile unei bune literaturi ca și calitățile așa zise clasice. Clasic e o valoare umană din toate timpurile. Modern nu reprezintă decît un termen de cronologie. A opune calitativ clasicul modernului este o formulă fără sens. Ea vegetează numai cu solemnitate, împreună cu alte platitudini decente, în paginile istoriilor literare.

Nu e la fel cu modernismul, care e o chestie de actualitate. Modernismul a fost fabricat din noțiunea de modern, deja destul de săracă în semnificație sufletească. Modernismul—cu înțeles de școală literară—apare cam pe vremea lui Baudelaire, ca să devie la modă cu simbolismul și foarte frecvent dela războiu încoace. Au fost până acum vre-o trei sau patru modernisme (până și la noi au fost două: modernismul lui Minulescu și modernismul actual care, zice-se, pornește dela Arghezi). E de notat că toate aceste modernisme se disprețuiesc unele pe altele. Modernismul cel mai tînăr în dată disprețuiește modernismul care l-a precedat. Suprarealistul de azi înjură pe dadaistul de ieri care înjură pe simbolistul de dăunăzi. În același timp toți au oarecare îngăduință pentru literaturile care pe vremea lor n'au fost moderniste. Modernistul român acceptă pe Creangă și nu înjură pe Eminescu. Suprarealistul francez de astăzi (sau poate de ieri: școlile moderniste

apar și dispar repede) îngăduie talent lui Victor Hugo dar nu vrea să audă de Verhaeren. Și așa mai departe.

Faptul acesta, deja, dă de bănuț. Ce este acest modernism care, ca pasărea Fenix, învie din propria-i cenușă sub altă formă și își disprețuește întruchiparea imediat anterioară? Actualitatea lui este, cum am văzut, destul de veche. Dar nicio dată fenomenul modernist nu s'a produs cu atita vehemență ca în anii din urmă. Au existat simultan două sau trei școli moderniste, fiecare din ele considerându-se drept cea ortodoxă. Bilanțul tuturor „isme-lor” care au zornăit agățate de coada cuvintelor, pe coperte de reviste și în fruntea manifestelor literare, în ultimii zece ani, ar arăta o cifră considerabilă. Futurism, cubism, expresionism, dadaism, constructivism, suprarealism, integralism, simultaneism—și n'am pomenit decît de cele care au avut oarecare durată și răsunet. Literatura modernistă e sperietoarea blajinului lector burghez, moara de vînt a don-Quihoților criticii oficiale și refugiu lipșiților de talent. Asvîrlit cu batjocură sau oferit laudativ, epitetul de *modernist* se plimbă prin toate revistele, prin coloanele ziarelor, însuflețește conversațiile saloarde și discuțiile literare de cafenea și colț de stradă. Ce însemnă nu știe nimeni lămurit. E unul din acele epitețe factotum care acopăr la timp potrivit deficitul de observație și lenea de-a înțelege:

Denn eben wo Begriffe fehlen
Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein!
(Faust)

De literatura modernistă vorbesc cu tot atîta patimă și adversarii și partizanii.

Să-i ascultăm pe cei dintăiu. Modernismul? Literatură incomprehensibilă, poezia vitezei, lipsă de punctuație (asta, într'adevăr, e grav), isgonirea majusculilor din text (puerilitate inutilă), transpunerea senzațiilor, metaforism excesiv, vers anarhic, abundență de nume geografice, literatură cu jazz, avioane, radio, mașinism poetic, dezechilibru, poezie bazată numai pe asociații fără nici-o cenzurare, mistificare, stil telegrafic...

Lista se poate încă lungi. Pentru amatorii de definiții toate acestea nu însemnă mare lucru. Și amatorii de definiții au dreptate. Atunci?

Modernism ar trebui să însemne înainte de toate expresia literară a felului modern de a simți. E un fel de definiție—ou al lui Columb. Dar e sigur că o revendică orice literatură modernistă. E foarte clară și cam vagă. Din ea rezultă în orice caz neapărat că a simți modern însemnă a simți *altfel* decît s'a simțit până în prezent. A iubi altfel, a urî altfel. Cum? Fără îndoială că nu etalînd toate ingredientele enumerate mai sus. Dacă ar fi numai atîta, simțirea modernă s'ar

reduce în cele din urmă la alungarea majusculilor și absența punctuației. Și ar fi ridicul. Trebuie găsit altă explicație.

Noutatea în literatură se poate manifesta în expresie sau în conținut. Negreșit că primenirea conținutului este cea mai grea. La punctul unde a ajuns lumea actuală, sufletul omenească a fost cutreerat și cercetat în amănunt. Aproape nu mai există Sahară nebănuită și harta sentimentelor omenești a fost ridicată de nenumărate ori. Mai precis, vreau să spun că e foarte greu să descoperi *date* sufletești noi. Desigur că nu toate datele cunoscute au fost literaricește întrebuințate; există încă sumedenie de raporturi posibile, între aceste date. Combinațiile lor sînt infinite. Scopul final al literaturii moderniste pare însă să fie altul. Noutatea pe care modernismul literar pretinde că vrea s'o reveleze nu stă în combinarea de raporturi nouă între datele sufletești cunoscute. Nici n'ar fi o noutate. Dela Choderlos de Laclos cu „Les liaisons dangereuses” și dela Stendhal la Dostoievski și Proust, literatura n'a încetat o clipă să se înoiască mereu în această direcție. Nu această latură îi interesează pe moderniști. Nu acesta este conținutul nou, în întregime nou, pe care îl caută și cred că-l găsesc moderniștii. Pretenția lor e de a descoperi date sufletești nouă. Ei sînt căutători de Atlantide și de Patagonii inexplorate. Adică—căutători de simțire nouă, simțire modernă, care e cu totul altceva decît simțirea epocilor precedente și a contemporanilor care nu sînt moderniști. Ar fi ca și cum de vre-o cincisprezece ani încoace sufletul omenească s'ar fi schimbat în întregime sau ar fi fost înlocuit cu *altceva*, care nu mai e suflet omenească cum toată lumea știe, ci o plasmă psihică nouă—adusă de unde? din Martie sau din petele solare. Un suflet cu altă floră și altă faună, o Americă nouă, mai multe Americi, sute de Australii cu canguri necunoscuți și arbori care cresc cu rădăcinile în sus și florile în pămînt.

Nu e o reducere la absurd. Este evidentă în atitudinea literaturii moderniste această concepție a noutății. Ce e adevărat din toate acestea? Prea puțin. Există, desigur, un suflet modern. Dar în alt înțeles decît cel modernist. Un suflet modern în sensul de suflet evoluat,—în sens de metal lucrat, de diamant cizelat. Un suflet, însă, cu rădăcinile în trecut. Tăierea acestor rădăcini echivalează cu neantul. Pentru că marile cadre sufletești rămîn aceleași. Visurile omului sînt aceleași de mii de ani. Doar expresia lor se schimbă și nuanțele lor se înmulțesc. Modernismul, dacă nesocotește aceste adevăruri simple, nu poate fi decît o monedă falsă care sună turbure cînd o încerci.

În literatură noutatea nu se capătă aștia prin întindere cît prin adîncire. Îmi vine a crede că literaturile moderniste nesocotesc și acest adevăr. Una din preocupările lor e spontaneitatea. O spontaneitate de procedeu, nu de rezultat. Modernismul nu vrea să dea impresia spontaneității ci vrea ca elaborarea și realizarea operei de artă să se efectueze spontan.

De aici impresia de neglijență, de descusut, pe care o lasă orice scriitor modernist cînd urmează cu fidelitate această rețetă. Metoda e foarte simplă, în realitate. S'ar putea formula așa: Te așezi la masă și scrii absolut tot ce-ți trece prin cap, fără nici-o cenzură, fără nici-un triaj, fără nici-o omisiune. Te oprești cînd ai obosit; poemul e gata; nu-l mai revezi. În acest chip lectorul va putea începe poemul de oriunde, dela început, dela mijloc, dela coadă. Absența punctuației și a majusculilor ușurează și mai mult operația. Nici-o ironie: ce am spus este aplicarea unui punct esențial din programul supraréalistilor. Program, dealfel, plin de filc. Este curios cum teoriile literaturilor moderniste sînt întotdeauna superioare realizărilor, ingenioase, bine scrise, pline de pătrundere și de sugestii utile. Un exemplu este și acest program supraréalist. Iată-i esența: Momentele vieții psihice sînt alcătuite din contribuția tuturor elementelor sufletului. Simț, sentiment, idee, sînt strîns legate și lucrează simultan. *Aud* un ceas care bate, în timp ce cetesc o scrisoare care *mă mîhnește, observînd* tot în aceeași clipă în scrisoare un lapsus calami pe care încerc, psihanalitic, să-l explic. Sarcina scriitorului e să caute să redea felii complete de viață sufletească, felii în care simultan să participe și să se exprime ceaice clipa conține ca senzație, afect, gînd, volițiune. O secțiune în clipa psihică, analoagă cu secțiunea anatomică a unui mușchiu. Simultaneitate și nu asociație. Ideia este interesantă și realizarea atrăgătoare. Dar e ușor de bănuît cît e de grea această realizare. Teoria (ca mai toate teoriile literare, de altfel) nu indică procedeul. Sîntem la marginea imposibilului. Și pe urmă teoria nu se prea impacă cu spontaneitatea și adaptarea imediată a conținutului la expresie. Aplicarea programului supraréalist ar cere parcă dimpotrivă reculegere și adîncire în amintire, reconstituire, „căutare a timpului pierdut“. Numele lui Proust, aici, se impune dela sine. Și să nu uităm că Proust a creat aproape mereu pe bază de asociație—nu de simultaneitate.

Lărgirea expresiei nu aduce niciodată lărgirea fondului. Modernismul pare în prezent să se îndrepte numai în această direcție. Aici cîmpul de investigație se întinde la infinit—tre-cînd prin incomprehensibil. Însă torturarea vorbelor și a frazei nu înseamnă nimic. Este doar un simplu joc și nu are decît valoarea unui joc. Platitudinea nu se poate acoperi cu expresii nouă după cum nu se poate scuza cînd aplică cu sîrguință rețeta clasică. Și cred că o mare platitudine de sentiment s'a abătut și planează asupra unei bune părți din literatura modernistă. O sărăcie de suflet care desnădăjduiește chiar pe cetitorul cel mai îngăduitor. O sărăcie sufletească pe care ai dori s'o știi voită, pentru a putea într-o măsură, să o justifici și să o scuzezi, dar pe care o simți organică, reală, fără leac. Cu astfel de modernism arta tinde să naufragieze

în detaliu, în preocupări puerile. Scufundarea în inconștient, fără luciditate, nu mai însemnă adîncire ci fărâmițare, pulverizare. Dealtfel modernismul trece deja printr'o criză. Marile talente se izolează din el, mai curînd sau mai tîrziu. Louis Aragon, șef suprarealist și modernist ca nimeni altul, ajunge la fraze de puritate — nemodernistă, scrie cu virgule și puncte și se încadrează în literatura mare din toate timpurile. Același lucru cu Drieu la Rochelle, alt răsvrît de ieri. Selecția se face cu precizie. Reacția se produce automat și inevitabil.

Considerațiile acestea, valabile pentru orice modernism, sufăr, aplicate la modernismul românesc, cîteva modificări. Moderniștii romîni au debutat prin a proclama pe Arghezi mare precursor. Mai mult dintr'o imitație decît din reală nevoie. În Franța moderniștii își au premergătorul profetic în Arthur Rimbaud. Moderniștii romîni nu puteau face altfel. Legătura între Arghezi și literatura de avangardă e destul de slabă. Arghezi este un izolat prin temperament și prin expresie. Poezia lui, răsărită în plin coșbucianism acum douăzeci de ani, a fost, într'adevăr, un fenomen literar inexplicabil, izbucnit deodată, vulcan, fără înaintași și fără urmași. Arghezi n'a făcut școală în poezie. A fost imitat, dar n'a creat un curent; nu există un arghezianism cum a existat un eminescianism odinioară. În proză Arghezi a adus, e drept, o mînieră nouă în scrisul românesc (și mă gîndesc la unele pagini din „Cronica“ și din „Inchisori“). Proza lui Arghezi a făcut pui. Dar numai în pamflet. Nu se scrie altfel dela Arghezi încoace. *Se înjură altfel*. Din Arghezi numai latura agresivă și socială a creat curent. A fost și cea mai ușor accesibilă. Marea poezie a lui Arghezi, prea personală, atît prin fond cît și prin expresie, nu putea fi nici n'a fost continuată.

Modernismul românesc este imitat, bucată cu bucată, după modernismul francez. Ultima rețetă este imediat aplicată cu stricteță, în așteptarea rețetei de mîine. Moderniștii noștri sînt, dealtfel, inofensivi. Nimeni nu-i ia în serios. Unii din ei dovedesc calități, spirit de observație, ingeniozitate. Dar din nefericire caracteristica modernismului românesc pare a fi o totală vulgaritate. Cineva care ar cunoaște din modernismuri, numai pe cel român, ar putea crede că vulgaritatea intră în programul modernismului de pretutindeni. S'ar înșela. Impresia asta de golănie nu o dă decît modernismul românesc. La urma urmei e păcat. Cu asemenea formulă chiar un talent adevărat, ca al lui Ilarie Voronca, de exemplu, riscă să se împotmolească pentru totdeauna. Poate că în această vulgaritate își închipue moderniștii romîni că stă înrudirea lor cu Arghezi. Ar fi o minciună, și o calomnie. Vigoarea expresiei și termenul propriu nu înseamnă vulgaritate. La Arghezi expresia tare este scuzată întotdeauna de imagine și imaginea susținută mereu de fond — indignare și revoltă în pamflet, sentiment puternic în poezie.

Modernismului român îi lipsește un mare talent care, trecând prin el, să-l depășească. O personalitate covârșitoare care să extragă din frământarea modernistă și din teoriile ei partea bună. Ar avea mai mult de lepădat decât de cules. Depășirea modernismului ar însemna poate o revenire. În orice caz experiența modernistă (pentru cine știe s-o poarte) nu poate fi nefolositoare—cu condiția să nu fie decât o experiență.

Modernismul actual de pretutindeni, așa cum poate fi fixat, de o judecată obiectivă, nu corespunde unei frământări profunde sufletești, așa cum s'a manifestat pe vremuri romantismul. Aspirațiile moderniste în literatură se reduc la foarte puțin lucru. Nimic esențial. Valorile noi literare pe care caută să le creeze sint, dacă nu iluzorii, destul de neînsemnate. În cel mai bun caz e doar o reînnoire de expresie sau o simplă ingeniozitate. Ingenios, în literatură, e o calitate foarte precară.

Modernismul dovedește o nevoie exasperată de noutate, dar în același timp și o sărăcie de conținut sufletelesc. Nevoia de noutate e legitimă atunci când e rezultatul unei reale epurări, când vine după o îndelungată adîncire a trecutului și a prezentului, când toate coardele au fost încercate și toate cîntecele cîntate. Deabia când izvoarele existente au secat, pornești mai departe în căutarea izvoarelor noi.

Nimeni n'a putut încă dovedi că au secat până în fund izvoarele existente. Prezența unei literaturi moderniste nu este o dovadă. Nevoia de noutate, când este sinceră, este și creatoare, pentru că e determinată de o lipsă, de un gol care trebuie umplut, de o cerință care trebuie împlinită. Ea este atunci îndreptățită de existența unui fond încă neexplorat, a unui material sufletelesc neexprimat și care își caută și trebuie să-și găsească expresia. Dar alături de această adîncă și demulteam tragică nevoie a noutății există simpla goană după noutate, mască cu strîmbături și clopoței a ignoranței, a lenei de a cunoaște, a incuriozității mediocre și a platitudinii sufletești. E cazul unei bune părți din modernism—și, cred, singura cauză și explicare (împreună cu imitația) a modernismului român.

Al. A. Philippide

Kant și estetica

„Mie mi-a fost scris să fiu îndrăgostit de metafizică”, a zis Kant odată ;— ce-i dreptul, înainte de a fi scris *Critica Rațiunii pure*. Cred că această incidentală mărturisire în formă glumeată rămâne valabilă serios pentru întreaga viață și gândire a acestui om. Nu toți interpreții lui, și mai ales nu Kantolatrii dela sfârșitul veacului trecut, admit aceasta. În jumătatea a doua a secolului XIX, prestigiul — mai drept : dictatura științelor exacte, și închinarea superstițioasă către dînsele, erau prea viguroase, pentru ca adoratorii lui Kant să nu caute a face din el un patriarh al pozitivismului. Însă toate concluziile lui Kant stau de față pentru a ne arăta dragostea sa fatală și statornică pentru metafizică. Cum a înțeles el însuși efectele acestei vocații adînci se vede dintr'o altă afirmare a lui, încă mai cunoscută decît cea pomenită la început : a trebuit, zice el, să suprim cunoștința pentru ca să fac loc credinței. Negreșit filosoful înțelege aici, să vorbească de cunoștința metafizică, adică despre o'pretinsă cunoaștere rațională a lucrurilor de dincolo de experiență. Această cunoaștere, credea el să o fi suprimat, pentru a face loc credinții ca unică atitudine justificabilă în domeniul transcendenței. Și totuși, atît de adevărat e, că era pur și simplu *îndrăgostit* de metafizică, încît nu poate să nu caute a aduce la locul chiar de unde o izgonise, metafizica despre care categoric ne asigură că ar fi suprimat-o.

Se poate spune scurt, că toată cugetarea lui Kant, oricît de fecundă a fost ea pentru teoria cunoștinței, este, în fond, un incunjur de o stranie rafinare, pentru a ajunge totdeauna la obiectul dragostei sale. Astfel, a fost pe deoparte ușor pentru urmașii lui cei mari, pentru Fichte, Schopenhauer și Hegel, să descopere inconsecvențele acestui geniu adînc și inocent, iar, pe de altă parte, le vine greu epigonilor și simplilor comentatori ortodocși să combine gândirea lui, cea în luptă cu ea însăși, într'o artificială armonie căreia se tot silesc ei să-i dea o aparență prestigioasă.

Adeseori se pomeniște vorba matematicienei Sophie Germain, că doctrinele filosofice sînt romanele gînditorilor. Ideia aceasta a fost repetată în formule variate, și astăzi, cum credem, nimeni nu mai pune la îndoială, că izvoarele sistemelor filosofice sînt profund personale. Poate că, în loc de romane, ar fi mai potrivit să vorbim de poeme lirice, pentru a arăta și mai tare, că originea unor astfel de sisteme se găsește în subiectivitatea totală a gînditorilor, și că sînt deci spovedanii, și nu doctrine științifice propriu zise. Constatarea aceasta nu are nimic umilitor—cel puțin în judecata actuală,—de oarece Poincaré ne asigură, că până și în creația matematică se trădează uneori particularități intelectuale ale omului, și el deosebește chiar hotărît tipuri, și prin urmare preferințe subiective, în invenția și în metoda acestei științe, desigur cea mai puțin subiectivă din toate.

Nu e nicidecum vorba să începem a trata istoria filosofiei exclusiv în chip biografic și psihologic. Succedarea și legătura problemelor filosofice pot fi expuse independent de persoana filosofilor, cașicum această persoană ar fi fost un element întîmplător în viața ideilor, în ele însele considerate. Procederea aceasta pare astăzi cu atît mai întemeiată, cu cît în zilele noastre oamenii competenți o aplică, cu bun rezultat, chiar în domenii unde legătura între creație și persoana creatoare pare mult mai strînsă decît în filosofie,—în istoria artelor așa cum, de exemplu, o tratează Wölfflin. Sigur, Hegel avea dreptate să vorbească de o așa numită automișcare a ideilor și a sistemelor în viața intelectuală, mișcare în afară și mai presus de indivizi, și reflecțiile lui în această privință sînt, dacă lăsăm la o parte excesele bine cunoscute, cîștig netăgăduit pentru metoda științelor istorice.

Însă interpretarea psihologică și biografică a gîndirii filosofice își găsește o deosebită justificare tocmai în faptul că ea a fost prea mult lăsată la o parte. A fost lăsată la o parte și pentru că filosofia s'a considerat tradițional ca faptă exclusiv științifică, prin excelență în afară de viața personală, și pentru că disciplina—pe care mai ales are a se întemeia explicarea biografică,—psihologia diferențelor individuale și a tipurilor intelectuale, este ea însăși începătoare.

Oricît de discretă ne apare persoana lui Kant în raport cu opera sa, oricît de puțin „lirică“ a fost ținuta lui în general, rămîne, în fond, și pentru dînsul valabilă vorba lui Fichte, că răspunsurile pe care le dă cineva întrebărilor filosofice depind de felul omului.

*

Kant era un om religios, disciplinat, adorator de ordine. Era pietist, protestant adică de cea mai curată observanță,—și a fost slujbaş prusian.

În foarte multe ocazii însemnătoare se întîlnește la Kant

cuvîntul respect,—*Achtung*. Cu deosebire în goana înverșunată pe care o duce pentru a purifica morala de orice necurățenie empirică, prin urmare și de orice sentiment, singur *respectul* printr'o inconștientă subtilă și inocentă, rămîne exceptat și rezervat ca element pur și demn. Și ca o complectare și explicare a acestei sfioase și pioase griji pentru *respect*, se găsește la dînsul, oriunde e vorba de a întemeia solid și absolut un principiu dearecare, expresia ca **nu cumva—damit nicht**—, ca nu cumva să se primejduiască adică vreunul din sistemele în care trăește spiritul uman — știința, religia și morala—, sisteme a căror știrbire cît de mică însemna pentru Kant o catastrofă de negîdit.

Gîndirea lui Kant este, în fond și cu toate încunjururile sale critice, timidă și religioasă. Rodul acestei gîndiri, în esența lui, este un moralism foarte complicat și foarte naiv totodată. Complicat, prin explorarea minuțioasă și profundă a problemelor teoriei cunoștinței; naiv, în încheerile lui surprinzătoare prin practicatul etic și religios cu care își aduce Kant gîndirea lui teoretică așa, încît să coincidă deplin cu credințele general și tradițional fixate, cu ideile simțului comun. La dînsul cași la alți alți filosofi, concluziile erau nestrămutat întemeiate înainte de orice discuție,—concluziile lui sînt adică postulate sentimentale care, drept vorbind, rămîneau totdeauna neatînse de argumentările critice. La Kant însă, discuția, adică încunjurul, este deosebit de complex și bogat, și aceasta face, în mare parte, farmecul specific al studiului acestei filosofii. Pentru a ne lămuri acestoa, să ne aducem aminte, înainte de toate, faptul fundamental că, lui nu i-a dat prin gînd să critice știința, după cum, strict vorbind, nu i-a dat prin gînd să critice morala sau religia; pentru el, acestea sînt valori date,—știința este fizica și mecanica cerească a lui Newton; morala și religia sînt morala și religia creștină protestantă. El se întreabă: cum sînt ele posibile, și prin aceasta Kant înțelege: în ce consistă ele, și nimic mai mult,—dar nicidecum nu pune la îndoială gradul lor de justificare, nici valoarea elementelor din care sînt construite. Și, de exemplu, distincția de care el face atîta caz, cum că știința este valabilă numai în cuprinsul experienței, nu constituie o critică a științei, ci este numai o simplă restrîngere a metafizicei. Kant nu se întreabă, întrucît și în ce fel este știința valabilă chiar în cuprinsul experienței, nici întrucît are ea dreptul să fie apodictică. Trebuie luat bine sama că în filosofia lui critică, știința nu este criticată, ci numai analizată; adică: se descrie structura științei, pentru a se arăta cum această structură este „posibilă“.—Critica științei a început-o Hume, și, mult mai tîrziu, au continuat-o Helmholtz, Riemann, și cu deosebire Poincaré. Pentru Kant știința nu-i problemă de discutat, ci ea este și rămîne o autoritate care cere respect; și numai ca atare ea e punct de plecare pentru a dovedi că metafizicei nu-i pot servi mijloacele științei. Și

aici chiar, după această dovadă condusă cu atîta lux de gîndire, Kant cade în inconștiența eclatantă, de atîtea ori semnalată, că totuși putem obține cunoștința metafizică prin mijloacele proprii științei și cunoașterii empirice în general.

Kant nu era dintre gînditorii acei a căror curiozitate este pură și radicală, căror nu le pasă de eventualele urmări practice—înțeleg: morale și religioase—ale reflecției lor; el nu face parte din grupul tipurilor ca Montaigne sau La Rochefoucauld, ca Hobbes, ori ca Hume, oameni reci din natură, care gîndesc despre ideile tradițional venerabile fără rezervă și fără milă. Kant avea legături puternice de sentiment cu anume credințe, și reflecția lui e totdeauna umbrită de acest intim devotament către dinsele. Și nu trebuie să ne supere, nici să ne înșele faptul că unii din acești oameni pe care îi compar cu filosoful imperativului categoric au înfățișare de diletanți literari, pe cită vreme stilul și metoda lui Kant se prezintă cu o extremă rigoare științifică: sigur rămîne că, în contra tuturor aparențelor, aceia au, prin impuls firesc, o strictă consecvență speculativă pe care Kant nu o are. Și nu trebuie să ne înșele nici vorba blajinului Moses Mendelssohn, care numește pe Kant „atotsfărîmătorul“—*der Allzer-malmmler*,—vorba mult, desși nesocotit citată în foiletoane filosofice: e o simplă vorbă de teolog mistic și sperios de pe vremuri. Pentru noi, cuvîntul acela nu mai are decît valoare istorică, anume să documenteze impresia pe care obiecțiile aduse de Kant teologiei oficiale au făcut-o asupra unui teolog de un liberalism destul de timid.

Dacă urmărim gîndirea și expunerea lui Kant cu specială luare aminte pentru această structură a minții și a sufletului său, vom afla, cu toate silințele lui de a păzi obiectivitate—și printre aceste silințe—preferințe sentimentale pentru anume elemente ale spiritului. Deosebirea între cunoașterea prin simțuri și cunoașterea pură, deosebire care la fiecare pas ne întîmpină în opera lui Kant, avea loc însemnat în filosofia lui Leibniz și a școlarului său Wolf. Această deosebire a două feluri de cunoașteri avea o lungă carieră în urma ei: ea venea, prin scolastici și prin Descartes, dela gîndirea antică, unde se vorbea de cunoștință *estetică* și cunoștință *noetică*; și este foarte însemnat lucru că, dela început încă, în gîndirea greacă, distingerea celor două feluri de a cunoaște nu-i o simplă constatare, ci implică o valorificare. Cunoștința prin simțuri e socotită inferioară; cea intelectuală, superioară. Ceiace ne dau simțurile e schimbător, deci nesigur și înșelător;—cunoștința adevărată, adică fixă și durabilă, ne-o dă intelectul. Această deosebire de valoare a primit, prin Socrate și Platon, o rezonanță hotărît moralistică și metafizică. Cunoașterea sensibilă este pămîntească și încărcată cu toate păcatele materialității; cea intelectuală e divină și **PURĂ**.

Cred că nici un om neprevenit nu va pune la îndoială că, în acest punct, reflecția teoretică aparentă asupra capacităților

noastre de cunoaștere, este purtată, în adînc, de concepții practice—morale adică și religioase. Iar aceste concepții practice, socratice și platonice, le-a luat ca element constitutiv creștinismul; așa ele au pătruns atît în filosofia cit și în gîndirea comună europeană, și au stat și stau încă la temelie sistemului de valori consacrate în toată societatea creștină. Cit despre Kant, cu toată critica pe care o face el lui Leibniz și școlarilor săi, cu toată afirmația repetată că elementele intelectului, fără date sensibile, sînt „goale”, iar cele sensibile fără cele intelectuale sînt „oarbe”, el se arată totuși prevenit în favoarea cunoștinței intelectuale, tradițional recunoscută ca superioară. Atitudinea aceasta de sentiment apare oriunde vine vorba—și vine la tot pasul—despre cunoașterea pe care el, cu semnificativă insistență, o numește *pură* sau *apriorică*. Oricare domeniu al spiritului cîștigă prestigiu, în măsura în care se găsesc în el elemente apriorice. Cu această preocupare obsedantă se introduce gîndirea lui Kant și în estetică

*

Kant a ajuns să se ocupe de estetică, nu din vre-un interes pentru artă, sau din deosebită dragoste pentru frumuseți ale naturii. Nu se pomenește că să fi dorit el vreodată să vadă tablouri sau să asculte muzică. Călătorii de dragul muzeelor sau al concertelor n'a întreprins, deși n'ar fi avut nevoie să le facă prea depărtate, în scopul acesta. De artiști și de artă nu vorbea cu prietînii, și se pare că n'a pomenit de numele lui Goethe niciodată. Avea o pronunțată atenție pentru frumusețea îmbrăcăminteii, dar mai ales pentru mîncare, și discuta cu multă stăruință rețete de bucătărie. O doamnă s'a necăjit chiar, cîndva, de insistențele lui asupra problemelor culinare. Iar cînd o altă doamnă i-a atras atenția asupra faptului, că femeile sînt în stare să cultive cu pricepere și alte materii, artă ori știință de exemplu, Kant a răspuns cu ton foarte puțin aprobator: da, în adevăr; dar atunci se și cunoaște că femeile s'au ocupat de asemenea lucruri.—Despre muzică este foarte probabil că-l supăra. În *Critica Judecării* se găsește o curioasă observație despre lipsa de „urbanitate” a acestei arte ce, din depărtare și nepoftită, vine să ne siluiască simțurile. Numai cătră sfîrșitul vieții avea obiceiul să lase ușile deschise, cînd trecea muzica militară pentru schimbarea gărzii.—Cu acestea se încheie experiența propriu zis estetică a filosofului.

Deci nu din bogăția unei experiențe personale în domeniul frumuseții a putut ajunge Kant să se ocupe de problemele estetice, ci numai pentru că a crezut că aceste probleme i se prezintă inevitabil în drumul său filosofic.

La început, cu mulți ani înainte de publicarea *Criticii Rațiunii pure*, gîndul său era să trateze, în o singură carte, critica cunoștinței, morala și, cum zice el pe atunci, „critica gustului”,

adică estetica. Din capul locului dar, estetica era prevăzută ca parte a filosofiei critice. Mai târziu, dela publicarea Criticei Rațiunii pure și până la un an înainte să apară Critica Judecății, Kant, în scrisorile lui, urmează a vorbi de „critica gustului”. Cartea apare însă cu titlul de Critica Judecății, și ea cuprinde nu numai problemele estetice, dar și discuția finalității în natură. Lucrul se precizase, prin urmare, în sensul că, în materie de gust, judecata formulată primează, ceiace dădea o mai deplină justificare exterioară simetriei la care tinde Kant din toate puterile în expunerea întregului sistem critic, fiindcă, anunțind o critică a judecății, el putea mai cu aparentă dreptate începe discuția cu întrebarea favorită: cum sînt posibile judecăți estetice apriori? De altă parte, punînd în legătură frumusețea cu finalitatea în natură, el își pregătește mai bine încheerea, ori, mai exact, prelungirea metafizică pe care avea hotărît să o dea problemei frumosului.

Toți urmașii lui Kant au avut a se plînge de inconsecvențele terminologiei sale, și Schopenhauer a stăruit în chip util asupra acestui izvor de neclaritate. Kant revine în diverse locuri asupra împărțirii facultăților intelectuale, și e simptomatic că, tocmai în introducerea la ultima sa carte fundamentală, Critica Judecății, el se prezintă iarăși cu o împărțire a acestora și cu explicație pe larg asupra lor, pentru a fixa locul „facultății de a judeca”—*Urteilskraft*,—cu care avea acum să se ocupe în special. Anume, între intelect, care cuprinde principiile a priori pentru cunoașterea naturii și rațiune, care cuprinde principiile a priori ale moralei și așa numitele „idei” și „idealuri” metafizice, se așează „puterea de judecată”, capacitatea adică de a *subsumare* datele experienței sub anumite reguli, de a determina concepte, a formula judecăți și concluzii. Kant spune și așa: că ceiace intitulează el „facultatea judecății” este ceiace de obicei se numește minte sănătoasă; lipsa facultății acesteia, în înțelesul dat aici, poartă obișnuit numele de prostie. Aceste trei facultăți: intelectul, rațiunea și judecata, corespund, cel întâiu trebuinții de a cunoaște, cea de a doua voinței și dorințelor, cea din urmă—judecării sentimentelor. Corespondența aceasta din urmă între facultatea judecății și sentiment este cu desăvîrșire neclară. De înțeles ar fi, ca judecata să se întindă peste tot domeniul conștiinței; coincidența aceasta specială cu sentimentele este obscură. Kant însuși spune, că e ceva „enigmatic” în această relație imediată a judecății cu sentimentele că ie o mare greutate la mijloc, o problemă pe care natura a încurcat-o așa, încît soluția ei, întru cît soluție este posibilă rămîne—zice Kant textual—„inevitabil obscură”. Este în adevăr o problemă, cum așa oamenii aplică judecata la sentimente, cu ce drept își îmbracă ei sentimentele în forme logice. În practică, aceasta nu se întîmplă numai cu sentimentele estetice, ci cu sentimente ori care. Totuși Kant nu se ocupă să critice această uzanță generală, ci pare foarte mulțumit de a fi constatat această legătură—*imediată*, cum o numește el pentru a simplifica lucrurile—

între judecată și sentimentele estetice, ca să poată construi Critica Judecății simetric, după tiparul Criticei Rațiunii pure și a celei practice.

*

„Pot să asigur fără să mă laud, că pe măsură ce înaintez în viață, tot mai puțin mă tem că s'ar putea ridica obiecții serioase împotriva sistemului meu. Aceasta e o convingere intimă care s'a născut de acolo că, oricînd încep cercetări nouă, găsesc că sistemul meu e nu numai în acord cu el însuși, ci, chiar dacă vreodată am îndoeli în privința aplicării metodei mele la un subiect nou, n'am decît să mă refer la catalogul general al elementelor cunoașterii și al facultăților sufletului, ca să găsesc lămuriri la care nici nu mă așteptam“.

Aceiași simplitate naivă și directă, cu care, în teorie, Kant își mărturisește încrederea în sistemul elementelor cunoașterii stabilit de dinsul în Critica Rațiunii pure, o dovedește el, în practică, aplicînd principiile și, mai ales, formulele și tiparele fixate acolo, la domeniul cel nou al criticii Judecății. După ce constată el însuși, că facultățile sufletului — intelect, voință, sensibilitate — sînt date ultime în deosebirea și opunerea lor unele față de altele, că formează dar un *agregat* și nu un *sistem*, Kant afirmă că **trebuie** să se găsească o legătură între ele, că, în special, trebuie să existe comunicare dela teorie la practică, să existe împăcare între cauzalitate și libertate, între natură și morală. Și însărcinarea de a face legătura aceasta o dă el tocmai facultății pe care o numește Judecată, și anume judecății aplicate deopotrivă la impresiile estetice și la interpretarea finalistă a naturii. Frumusețea deoparte, de altă parte viața organică judecată teleologic, cașicum adică natura ar trăda că urmărește anumite scopuri, garantează, după credința lui Kant, că între intelect și voință, între teorie și practică, există legătură obiectivă, și, din capul locului, el afirmă simplu și fără să vază aici vre-o greutate că, **trebuie să presupunem prin analogie**, adică după analogia celor admise în Critica Rațiunii pure, că și pentru facultatea judecății se va găsi un principiu a priori, așa cum s'a găsit pentru intelect și rațiune. Și neapărat, de oarece presupune cu atîta hotărîre, și așteaptă prin analogie să găsească asemenea principiu a priori, îl și găsește.

Dupăcum crede Kant, cînd judecăm că un lucru e frumos, judecata aceasta este apriorică. Acest apriorism e caracteristic judecății *estetice*, a judecății adică prin care stabilim că un lucru e frumos, și care trebuie deosebită de acele judecăți prin care enunțăm că un lucru e plăcut sau din contra. Aceste din urmă judecăți nu cuprind nimic aprioric. Ele au în vedere impresii pur sensuale, și acestea sînt absolut individuale. Gustul „sensual“ nu pretinde obligativitate generală. Ar fi „ridicul“, zice Kant, să afirmi, că un lucru e frumos *numai pentru tine*. Să luăm sama la această justificare prin „ridicul“, și să observăm îndată că, în realitate, oamenii armonizează cel puțin tot atît, dacă nu mai deplin, în privința plăcutului decît în privința frumosului, — și a-

ceasta e explicabil, de oarece plăcutul se referă la organizarea elementar fiziologică, la date mult mai simple și mai generale decît acele care interesează gustul estetic. Dar Kant hotărăște fără altă discuție, că o judecată specific estetică care nu preînde aprioric generalitate ar fi—ridiculă. Judecățile estetice, urmează Kant, sînt, ce-i dreptul, subiective, dar totuși generale. Subiective, pentru că atunci cînd afirmăm că un lucru e frumos, nu înțelegem a face cunoscute calitățile sale obiective, ci anunțăm numai că obiectul provoacă în noi anume sentiment de plăcere. Frumusețea este independentă de constituția lucrului ca obiect de cunoștință, independentă prin urmare de noțiunea prin care ne lămurim acel lucru, și e liberă și de orice interes practic ce ar putea fi legat cu existența lui. Judecata estetică este expresia unei stări de pură contemplare, caracterizată printr'un anume sentiment de plăcere. Din felul cum formulăm judecata estetică se învederează, că noi înțelegem ca același sentiment de plăcere trebuie să se producă în orice om, față cu obiectul considerat și sîntem gata să muștrăm pe acel care manifestă un gust deosebit de al nostru. Astfel, în domeniul estetic, nu putem zice că fiecare om are gustul său. Dacă am zice așa, observă Kant, ar însemna că nu există gust, adică judecată estetică cu dreptul de a cere aprobarea oricui.

Deci judecățile estetice sînt declarate subiective, pentru că acesta e caracterul lor de fapt, dar totodată și *generale*, fiindcă apriorismul, generalitatea și simetria celor trei Critice rămîn veșnic, pentru Kant, obiecte de intimă și absolută adorație. **Trebue**, afirmă el după obicei, să existe un simț comun care să ne garanteze posibilitatea comunicării generale a *oricărui* cuprins de conștiință, prin urmare și a stărilor de sentiment implicate în judecata estetică,—fiindcă altminteri s'ar deschide drum scepticismului; și acest **trebuie** garantează și generalitatea judecăților estetice, cu toată subiectivitatea lor,—o arbitrară și ciudată siluire a subiectivității de fapt a judecăților estetice, și o subjugare a lor la inevitabilul apriorism și la ideia dogmatică a unei generale obligativități, siluire și subjugare ce provoacă nu numai exasperarea unui psiholog ca Victor Basch (*Essai sur l'esthétique de Kant*, 1896), ci chiar desperarea iritată a unui kantian atît de ortodox ca Hermann Cohen (*Kants Begründung der Aesthetik*, 1889).

Odată impusă astfel generalitatea și caracterul aprioric al judecăților despre frumos, și de oarece în Critica Rațiunii pure există un capitol al antinomiilor, Kant construiește și aici, în critica judecății estetice, o așa numită antinomie a gustului, tot astfel cum, de dragul simetriei, există și o „Analitică a sublimului“ și o „Dialectică a judecății“, despre care demult au observat comentatorii, că aici cuprinsul nu se mai potrivește cu cadrele și că, de exemplu, Dialectica repetă numai ce se spusese în Analitică. Antinomia gustului se formulează astfel: „Teză—Judecata

estetică nu se întemeiază pe concepte, fiindcă altfel s'ar putea discuta asupra ei (și decide prin demonstrații); Antiteză—Judecata estetică se întemeiază pe concepte; fiindcă altfel, cu toată diversitatea ei, ea nu ar mai fi nici discutabilă (nici nu s'ar putea pretinde conformarea necesară a altora cu această judecată)“ (Kritik der Urteilkraft § 56). Soluția antinomiei estetice trebuia neapărat să semene cu acea dată antinomiilor rațiunii pure teoretice: fundamentul (der Bestimmungsgrund) gustului, prin urmare al judecăților estetice considerate ca apriorice și generale deși subiective, se găsește în *substratul suprasensibil* al naturii noastre, deci în ideia nedeterminată și nedeterminabilă a lucrului în sine corespunzător sufletului omenesc și facultăților sale. Antinomia este caracteristică lumii sensibile; unitatea și împăcarea se găsesc—dincolo, în lumea cealaltă.

*

Analiza frumosului și a gustului nu se sfârșește în această constatare a subiectivității și totuși generalității judecăților estetice. Frumoase, așa precizează Kant în altă direcție, nu pot fi numite datele exclusiv sensibile: culori și sunete, ca senzații luate, sint, cași impresiile simțurilor numite inferioare, numai plăcute. Frumosul rezultă numai din raporturile în care datele sensibile sînt prezentate în natură sau în opera de artă. În artele vizuale, desenul și nu culorile, e propriu zis frumos; în muzică, melodia, și nicidecum armoniile. Acest caracter al frumosului Kant îl exprimă zicînd că frumusețea este ceva pur formal; și el deosebește, și deosebirea e prețioasă, o frumusețe pe care o numește „liberă“ — cum e aceea a desenelor pur ornamentale, unde nu se indică figuri de obiecte reale, sau așa numitele fantezii în muzică, cazuri, prin urmare, unde formele sînt libere sau goale de orice înțeles conceptual; pe cîtă vreme frumusețea unui om, a unui animal, a unei clădiri, nu e liberă, și Kant o numește „aderentă“ (anhängend), fiindcă în aceste cazuri intervine ideia de perfecție, adică de realizare a unui model, prin urmare de o construcție a naturii sau a artei făcută cu anume scop. Astfel Kant adaogă la caracterele frumuseței pure și pe acela de a plăcea fără scop: în judecățile exclusiv estetice nu ținem samă, ori nici chiar nu avem conștiință că lucrul judecat ar realiza o idee, și nu ne gîndim cît de puțin să-l comparăm cu un model. Ceiace cuprinde, în definitiv, judecata estetică, este nu numai o anume potrivire armonică a obiectului cu facultățile spiritului: frumos e lucrul care pune de acord, în noi, imaginația, adică datele simțurilor schematizate autonom de spiritul nostru, cu inteligența, cu noțiunile abstracte prin care dăm interpretare definitivă acelor date, le transformăm în aceia ce Kant numește experiență. Acest acord între imaginație și inteligență se reflectă subiectiv în noi prin acea specifică plăcere care

este sentimentul estetic. În judecata estetică, exprimăm deci, în special, că obiectul produce în noi acest sentiment, și aceasta e, în ultim înțeles, subiectivitatea judecăților de care vorbim. Și e numai o consecință secundară a lor, că obiectul astfel judecat se poate considera sub categoria scopului, că e adică, sau prin finalitate naturală sau prin intenție omenească, făcut pentru a produce acea armonie a facultăților din care se naște sentimentul estetic. Deși pentru această tratare psihologică a impresiei estetice, cași pentru teoria geniului artistic, Kant e dator, în multe privinți, unor predecesori și contemporani englezi și germani, prin rigoarea și profunzimea precizărilor sale el ia, aici, parte însemnată în formarea esteticii moderne (vezi, pentru izvoarele esteticii lui Kant în punctul aceasta, M. Schlapp, *Kants Lehre vom Genie und die Entstehung der Kritik der Urteilskraft*, 1899).

Din generalitatea judecății estetice, Kant încheiase, cum s'a arătat mai sus, că trebuie să existe un simț estetic comun, fiindcă altfel judecata estetică ar fi „numai un joc subiectiv al facultăților noastre, așa cum vrea scepticismul“ (*Kritik der Urteilskraft* § 21). Să subliniem încă odată acest exemplu atît de eminent pentru caracterizarea gândirii lui Kant: trebuie să fie așa, fiindcă altfel ar avea dreptate scepticismul. Că un oarecare „scepticism“ ar putea avea înțeles și rol în domeniul esteticii, Kant nu-și permite să se întrebe. Din subiectivitatea judecății estetice Kant încheie, de altă parte, că nu pot exista reguli obiectiv valabile pentru crearea și judecarea frumosului, creare pe care el o deosebește strict de tehnică. Singure produsele geniului funcționează ca modele exemplare; și acestea operează nu prin simplă imitare sau aplicare mecanică de reguli, ci prin liberă stimulare a inspirației dela geniu la geniu. El numește *geniu* artistic, capacitatea de a exprima „idei estetice“; iar idei estetice numește Kant acele reprezentări ale fantaziei *care dau mult de gîndit*, fără ca să fie posibil de a le cuprinde într'o noțiune adecvată. Ideile estetice sînt opusul ideilor rațiunii; cele d'întăiu sînt imagini ce nu pot fi închise în noțiuni abstracte; cele din urmă sînt noțiuni abstracte introductibile în imagini adecvate. Și exemplele de idei estetice date de Kant sînt cu deosebire instructive pentru cine caută să înțeleagă gîndirea lui despre artă și frumos în general. Pentru dînsul, idei estetice sînt, prin excelență, alegoriile și atributele simbolice ale zeilor, sau ale altor figuri cu înțeles; și în legătură cu aceasta el dă ca exemplu de mare frumusețe poetică fraza aceasta: Soarele izvorea din nori, așa cum izvorește liniștea din virtute. În poezie cași în alte arte gustul lui Kant era didactic pînă la extrem. Cu acest didacticism ajungem la concluzia cea mai simptomatică a esteticii lui Kant: „dacă artele frumoase, scrie el, nu ar fi puse în legătură, de aproape sau de departe, cu ideile morale, care singure poartă cu sine o delectare proprie, atunci soarta din urmă a acelor arte ar fi să servească numai ca distracție; iar trebuința de distracție se irită pe măsură ce o satis-

facem, și aduce pe om să fie nefolositor și nemulțumit cu el însuși" (*Kritik der Urteilskraft*, § 52). În această condamnare a artelor la o tutelă morală, Kant arată, în particular și concret, ceiace afirmă el despre frumusețe în general și abstract. Aici se adaoage și o neprevăzută interpretare a apriorității estetice: numai întrucît frumosul este simbolul binelui moral, poate el să placă așa fel, încît judecata estetică să aibă dreptul a cere asentimentul oricui. Astfel în judecata estetică sufletul ia conștiință de o inobilare și o înălțare peste simpla plăcere dată de impresiile sensibile. Bunul gust privește dincolo de lumea simțurilor spre Inteligibil; el face trecerea dela impresia sensibilă la interesul moral, și deprinde imaginația a cunoaște o plăcere curată de orice element sensual. „Gustul este, în definitiv, capacitatea de a judeca ideii morale îmbrăcate în forme sensibile, slujindu-se pentru aceasta de oarecare analogie între sensibilitate și moralitate" (*Kritik der Urteilskraft*, § 60).

Mai direct decît frumosul ne leagă sublimul cu lumea supra-sensibilă. Cu cît spectacolele mărețe ale naturii par a întrece orice margini ale fantaziei, cu cît ne pătrund mai mult cu un fel de spaimă sfîntă, cu atît se trezește în noi conștiința rațiunii practice, a puterii noastre morale care e mai presus de orice putere naturală, și ale cărei temelii stau dincolo de lumea aceasta.

*

Mărturisirea lui Kant, cumcă lui i-a fost scris să fie îndrăgostit de metafizică nu am dat-o, la început, complectă. El adaogă: „deși am iubit metafizica, rareori mi-a arătat ea oarecare favoare". De ce a fost nevoit Kant să constate această lipsă de reciprocitate?

Metafizica este doar, altminteri, nu se poate mai ospitalieră pentru spiritele abstracte, ajunge un pas spre dînsa, pentruca ea să prinză omul întreg. Kant însă a avut un păcat incurabil în fața ei. Dragostea lui nu era simplă, și era nehotărîtă. El contractase în altă parte o legătură de înalt și sfînt respect cătră științele exacte, atît de impunătoare în prestigiul măreț pe care li-l dase Newton. De aici s'a născut drama în gîndirea lui Kant. Neconținută este ispita metafizicei, neconținută și truda de a-i impune ca model rigoarea severă, eleganța gravă și sigură a științei exacte;—și nu fără amărăciune constată el infirmitatea radicală a metafizicei față cu acest înalt ideal. Kant pare agitat în ascuns de dorinți și de regrete, că metafizica, cu ispita ei fatală pentru dînsul, nu samănă științei. De aceia o dojențește și se leapădă de ea, o acuză de visări netrebnice, de vorbărie goală, putem zice în scurt: de neseriozitate,—pentruca, precum obișnuit se întîmplă în asemenea situații fatale, să se întoarcă apoi tot la dînsa. Și cu sfidările cele mai neașteptate ale logicei. cu prețul inconsecvențelor celor mai compromițătoare, el des-

chide larg ușa metafizicei, abia numai ce o închisese după dînsa. Astfel, după enormă și minuțioasă trudă de a tăia comunicația cu suprasensibilul, Kant, prin subterfugii imposibil naive, caută să lege iarăși firul, și cu această surprinzătoare faptă încheie el critica judecătii cași pe acea a rațiunii pure.

Școlarul cel mai vestit al lui Kant, în ce privește estetica, Schiller, face următoarea judecată despre sistemele filosofice în general: „s'ar putea zice fără nici o altă cercetare, că o filosofie este greșită, îndată ce rezultatele ei se află în contradicție cu simțul comun; cu același drept însă o putem suspecta, dacă forma și metoda ei au simțul comun de partea lor“. Formula pare dinadins făcută pentru filosofia lui Kant, unde rezultatele au totdeauna grije să confirme metafizica simțului comun.

În estetică, concluziile lui Kant rămîn în tradiția veche a credințelor platonice și creștine, inclusiv pesimismul lor. Deprecierea lumii simțurilor vorbește lămurit, peste tot, în filosofia kantiană. Simetrica revenire la suprasensibil ca la o valoare față de care cele pămîntești trebuie să se plece cu totul, e semn neîndoelnic pentru cele ce spunem.

Prietinul și biograful lui Kant, pastorul Borowski scrie: „toți l-am auzit, toți am cetit în scrisorile lui, că în nici un chip nu ar fi primit el să-și trăiască viața a doua oară“. E tocmai întrebarea prin care Nietzsche căuta să aleagă pe optimiști de pesimiști. Kant răspunsese dar, cu hotărîre, negativ. În el vitalitatea fizică era săracă; farmecul arzător și misterios al bunurilor pămîntești nu l-a putut cunoaște. Zice Kant într'o scrisoare: „multe lucruri gîndesc eu cu cea mai clară convingere, lucruri pe care niciodată nu voi avea curajul să le spun“... În fond, nici metafizica nu i-a fost decît o consolatoare foarte îndoelnică. Din umanitate însă, și pentru dragostea lui de metafizică, el urma să o recomande călduros celorlalți.

Paul Zarifopol

Cronica literară

O carte asupra romantismului

Aniversarea a o sută de ani de la apariția faimosului manifest al lui Victor Hugo „Prefața lui Cromwell“, a fost prilejul unei vii activități literare.

Problemele privitoare la originea, definiția, semnificația și valoarea romantismului au dat naștere la controverse interesante și sint mai mult ca oricând, la ordinea zilei.

Intre lucrările apărute în Franța, cu această ocazie, una din cele mai considerabile e fără îndoială, cea a profesorului din Clermont, Louis Reynaud, germanist reputat prin studii erudite și solide asupra influenței franceze în Germania și a influenței germane în Franța și unul din reprezentanții cei mai distinși ai literaturii comparate.

Cartea lui, intitulată „Le romantisme. Ses origines anglo-germaniques“, vast și luminos tablou, al unei mari epoci literare e o lucrare de sinteză viguroasă și substanțială, care dovedește o întinsă cunoaștere a textelor și o remarcabilă stăpânire a metodei.

Cu tot aparatul ei științific, impunător și mai totdeauna ireproșabil, această lucrare nu are însă un caracter pur istoric. Ea apare însuflețită de un anumit spirit și apără o teză, al cărei examen obiectiv merită o amplă discuție.

*

Ideia fundamentală, de natură filosofico-istorică, care domină întreaga operă a d-lui Reynaud e destul de clar rezumată în următorul pasaj al introducerii: „Secolul al XVII, ca odinioară al XII, a aparținut în civilizația europeană, Franței. Ea impusese atunci Europei întregi, idealul ei moral, social și literar, un ideal care era expresia însăși a geniului său și care reprezentase pentru toate națiunile vecine adevărata figură a Franței. Secolul al XVIII

și al XIX vor aparține a raselor Nordului, atîta vreme obligatele sale. De la 1685 înainte, se observă un fel de diminuare a vitalității franceze, în toate domeniile“.

Considerînd ca punct de perfecție al literaturii franceze, cei douăzeci și cinci sau treizeci de ani din timpul domniei regelui Soare, d. Reynaud opune în mod tranșant și absolut acestei literaturi pe care o numește națională, catolică, morală și monarhică, literatura care a urmat, supusă influențelor străine și protestante, ce durează de două secole, literatură pe care d-sa o caracterizează ca antinațională, anticatolică, antimorală și antimonarhică. Căci romantismul, nu e cuprins după d. Reynaud, între 1827 și 1843, aceasta e numai o fază de exasperare în evoluția lui, ci începe mult înainte, în prima jumătate a secolului al XVIII, continuînd după 1843, până în vremea noastră.

„În secolul al XVIII și al XIX, a avut loc în Franța, o dramă intelectuală. Literatura ei pentru a vorbi astfel și-a schimbat sufletul, înlăturînd principiile estetice și morale care o inspirase, pentru a adopta altele, absolut opuse. În centrul acestei drame intelectuale, e Romantismul“.

„Revoluția romantică scrie d-sa, ceva mai departe, e încheerea unei munci îndelungate, care cu încetul a substituit felurile de a gîndi și simți și chiar genurile literare ale Anglo-Germanilor, atunci în plin efort de creație literară, sentimentelor și genurilor caracteristice ale marei perioade clasice. Nu e vorba de știut, dacă literatura franceză ar fi ajuns, prin ea însăși, la aceste sentimente și genuri. De fapt, ea a fost adusă aici, prin presiunea tot mai pronunțată a literaturilor Nordului și în ce privește progresul spiritului străin în literatura franceză, se poate stabili o înlanțuire de fapte, care nu oferă nici o lacună, în rigoarea ei, quasi geometrică“.

În această ofensivă străină de desnaționalizare, locul de frunte îl are Anglia. Civilizația secolului al XVIII și aceea a secolului al XIX e mai ales, susține d. Reynaud un fenomen englez, căci Germania, în domeniul intelectual mai moale și mai nedecisă, nu vine decît în rîndul al doilea.

Urmărind etapele desnaționalizării, d-sa descopere ca punct de plecare, penetrația deismului panteist și materialist de origine anglo-germană în elita intelectuală a Franței, în prima jumătate a secolului al XVIII. Acest curent ideologic a făcut posibilă revoluția morală și filosofică a unui Montesquieu, Voltaire, Diderot, d'Holbach, care discreditînd catolicismul și monarhia absolută, a ruinat foarte repede vechea ordine de cunoștinți, spiritualistă și creștină, convertind sufletul francez la senzualism, materialism, naturism. În această atmosferă, literatura clasică legată, cu toate aparențele ei păgine, nu numai de inspirația catolică și monarhică, dar încă de morala, psihologia, concepția omului și universului, care rezultă din spiritualism, se ofilește și deși formele ei subsistă, alături de ea, apare o nouă literatură, conformă sen-

zualismului individualist și optimist, de inspirație engleză. Ea se manifestă prin descrierea emoționantă a naturii, prin drama și romanul burghez, genuri care consideră realitatea din punct de vedere inconștient, materialist, antispiritualist, la care Germanii mai adaogă idila cu teoria optimistă a superiorității stării de natură asupra civilizației.

Antiteza, natură civilizație, e accentuată de genevezul Rousseau, străin față de mediul francez, odată cu revelarea sentimentului naturii, descoperit mai înainte de anglo-germani, idealizarea pasiunii execrată de clasici, individualismul antisocial și creștinismul naturist, în acord cu senzualismul și opus, tradiției catolice.

Cu Bernardin de Saint Pierre și mai ales cu Chateaubriand, care adaogă la acestea cultul morbid al eului, regretul eului mediu, căutînd în poezia catolicismului plăceri nesincere și perverse, naturismul și individualismul anglo-german, subsistă agravate. „Nous sommes plus envâhis que jamais. Leur initiative n'aura d'autre conséquence que d'imposer plus aisément à l'âme française, sous un voile trompeur de catholicisme et de spiritualisme, les sentiments étrangers qui l'entourent et la pénètrent depuis un siècle“.

Poezia nouă care apare în Franța, după ce literatura engleză intrase într-o nouă perioadă de expansiune cu Scott și Byron iar cea germană cu Goethe și Schiller, e dominată, la început, de spiritul lui Chateaubriand, păstrînd încă o slabă legătură cu catolicismul și tradiția clasică, dar în curînd ea se îndepărtează tot mai mult de ele, sub influența tiranică a lui Byron, acest Chateaubriand englez, „amar, ateu, revoltat și mai fidel ca cel francez, spiritului secolului al XVIII“.

Inspirîndu-se de la Scott, romanul devine istoric, iar Byron secundat de Goethe și Schiller desăvîrșesc revoluția începută de Scott, aducînd dramei istorice, încoronarea ei de unitate și poezie. Ultimul bastion al clasicismului e astfel cucerit: „Hernani triomphait. La tragédie classique, celle des Corneille, des Racine et des Voltaire, dans laquelle s'étaient incarnés deux siècles de haute littérature et de haute civilisation française, gisait définitivement effondrée. Le flot étranger, qui se ruait depuis longtemps contre ce dernier obstacle avait déferlé sur lui“.

Pentru a atenua din virulența afirmațiilor cuprinse în acest pasaj energic și semnificativ, d. Reynaud ne lămurește ceva mai departe că nu a fost în intenția lui de a vedea în Chateaubriand, Hugo, Vigny sau Musset niște genii străine, care au scris, în limba franceză. Dar e incontestabil că ideile fundamentale asupra omului și a universului, care sînt la baza literaturii franceze moderne și au făcut-o posibilă, sentimentele exprimate de ea ca și genurile pe care le-a adoptat, își au originea în Anglia și în Germania și rădăcinile lor directe în geniul protestant, in-

dividualist, naturist al acestor popoare, fiind într'o desăvîrșită opoziție cu cele reprezentate până atunci, de geniul francez.

*

Ideile susținute de d. Reynaud nu au desigur meritul originalității. Ele amintesc pe acele ale lui Nisard, care pe la jumătatea secolului trecut definea spiritul francez prin logică, claritate, măsură, ordine, așa cum le găsim întrupate la scriitorii în primul rînd moralisti ai secolului al XVII în opoziție cu spiritul nordic, irațional, nebulos și amorf.

Dar ele se înrudesesc mai ales cu acele lansate cu remarcabil talent și incontestabilă vervă de curentul neoclasic de origine meridională a unui Maurras, Lasserre, Léon Daudet, curent care născut acum un sfert de secol din anumite necesități morale și istorice reprezintă o estetică doctrinară și conservatoare, un naționalism literar, obsedat de o viziune în primul rînd politică a romantismului, bazată pe opoziția între rațiunea latină, care e disciplină și ordine și libertatea de proveniență străină, generatoare a revoluțiilor, a dezordinei și anarhiei.

Incerările de acest fel, care caută să definească spiritul francez, sinteză de elemente multiple și diferite în veșnică evoluție și capacitate de reînoire, prin formula gallo latină, incarnată în clasicismul secolului al XVII, reprezintă însă pentru oricine nu poate renunța în acest domeniu, la precizia științifică, o concepție îngustă și din cele mai arbitrare.

„Istoricii literaturii noastre, scrie de curînd Lasserre, (adoptînd un punct de vedere mai larg și mai comprehensiv ca acel pe care-l susținuse cu douăzeci de ani înainte, în celebra lui teză asupra romantismului) ne dau foarte des asupra Franței o idee prea simplă. Din punct de vedere politic și administrativ nu e decît o Franță. Din punct de vedere literar sînt mai multe (și aceasta e o bogăție morală a națiunii noastre) care au ocupat succesiv scena istorică și s'au exprimat rînd pe rînd, prin vocea marilor noștri oratori și poeți. E în secolul al XVI, Franța tînutului Loarei, cu Ronsard și Pleiada. E în secolul al XVII, Franța din Ile de France, Champagne, Normandie, Bourgogne cu Corneille, Molière, Racine, La Fontaine, Bossuet. În secolul al XVIII e mai ales Parisul, cu Voltaire. În secolul al XIX, provinciile noastre periferice au în acest domeniu mai multă importanță ca în trecut și în primul rînd Bretagne, care produce pe un Chateaubriand, Lamennais, Renan. Aceste varietăți, cer o considerație atentă în studiul raporturilor noastre literare cu celelalte nații. Spiritul francez e unul prin limbă, formă și cultura clasică comună. Dar e multiplu, prin inspirațiile pe care i le aduce varietatea raselor și a teritoriilor noastre, oferînd tot atîtea tranziții, între vechiul nostru fond galic și geniile străine“¹.

1 „Des romantiques à nous“. Essais critiques, 1927, pag. 94.

Concepția d-lui Reynaud apare însă mai vulnerabilă ca aceea a precursorilor săi, prin aceea că în caracterizarea pe care o face spiritului francez, identificat cu un anumit clasicism, d-sa, consideră ca o notă esențială spiritualismul și creștinismul, bine înțeles sub forma lui catolică. Dar admitînd acest fel de a vedea sîntem nevoiți să eliminăm ca străini de spiritul francez, nu numai pe Voltaire pe care logica sistemului îl silește pe d. Reynaud să-l anexeze aproape Angliei, ca un discipol degenerat al lui Swift, dar chiar doi scriitori de talia lui Molière și La Fontaine, care, considerați în genere, de critica europeană, ca reprezentativi pentru geniul autohton, dacă nu au fost poate ostili catolicismului sub un regim absolut, prin păgînismul și epicurismul lor, animat de duhul Renașterii, apar asemeni unor Rabelais sau Montaigne, ca niște foarte suspecti creștini.

Nu mai puțin imperfectă și contestabilă e definiția pe care o dă d-sa spiritului germanic, apreciat din punctul de vedere al culturii franceze. Trăsăturile lui principale ar fi, după cum am văzut, naturalismul și senzualismul. Gîndirea greoaie a popoarelor nordice e prea cufundată, afirmă d. Reynaud, în emoții și simțuri pentru a se putea degaja de ele, înălțindu-se la contemplarea cu totul desinteresată și liberă. Dacă se poate omite fără multă pagubă pentru istoria cugetării metafizica engleză, Germanii au avut desigur mari metafizicieni. Dar metafizica lor, mai mult afectivă și pasionată, e departe de a avea precizia și luminoasa puritate a gîndirii unui Aristot sau Descartes. Fără a cerceta întrucît aceste afirmații corespund adevărului, observăm cît e de forțat să considerăm cu d. Reynaud ca senzualist pe Leibnitz, celebrul adversar al lui Locke, și dacă caracterizarea lui se potrivește în parte unui Fichte sau Schelling, ea nu se aplică decît prea puțin lui Hegel, de loc lui Kant, pe care d-sa e silit să-l omită cu totul, aproape de loc lui Schiller, Schopenhauer, Heine. Nu mai vorbim de olimpiantul Goethe, în care d-sa e nevoit să recunoască o figură aparte și deci o formidabilă excepție la teoria sa.

*

Am văzut că pentru d. Louis Reynaud, întreaga literatură franceză, începînd cu cea a secolului al XVIII, e desnaționalizată și ascultă de un suflet străin. Corespunde această afirmație, adevărului? Cercetările recente și minuțioase ale unui Van Tieghem ¹ sau Daniel Mornet ² arată mai degrabă că avem a face în a doua jumătate a secolului XVIII, cu anumite fenomene morale și sociale, care s'au manifestat în întreaga Europă cu o egală intensitate, chiar dacă Englezii le-au dat cei dintîiu o formă literară. Ossian a stîrnit același entuziasm în Franța, Germania, Italia, străbătute de aceeași fermentație afectivă, deopotrivă incli-

¹ Le préromantisme, 1924.

² La pensée française au XVIII siècle, 1927.

nate a scutura jugul regulilor, a formelor înțepenite, a conveniențelor, a bunului gust și predispușe la visarea sombră, la mister și primitivitate, după cum criticile aduse de Diderot idealului clasic se întilnesc formulate aproape analog la esteticienii englezi, italieni, germani.

D. Reynaud pare a înțelege influența literară ca imitația unei stări de lucruri, care nu ar fi existat mai înainte. O influență, presupune însă întotdeauna, o stare prealabilă de receptivitate, care creiază la cel influențat o concordanță între elementul exotic și psihologia lui proprie.

Literatura e, în primul rînd, reflexul unei stări sociale și această stare socială modificîndu-se, produce un ansamblu de fapte psihice care se manifestă cu o repeziciune mai mică sau mai mare. Dacă Francezii au exprimat în urma Englezilor și Germanilor, efervescența lor lăuntrică, e poate cum observă cu pătrundere Edmond Jaloux¹ fiindcă literatura lor, mai puțin originală și creație de valori noi deși incontestabil superioară ca formă și perfecție artistică, a avut totdeauna nevoie de excitanți din afară.

Rolul pe care literatura engleză și germană l'au îndeplinit în secolul al XVIII și al XIX, revine în secolul al XVII literaturii greco-romane, celei spaniole și italiene, iar în secolul al XX, celei rusești.

Aceasta nu însemnă însă că scriitorii care a fost subțimboldul sau influența altor literaturi, nu au produs opere personale și autonome.

D. Reynaud care a scos cu vigoare în lumină individualismul absolut, ca un caracter esențial al romantismului anglo-german, regăsește același individualism în romantismul francez.

Între romantismul anglo-german și acel francez există însă, din acest punct de vedere o fundamentală deosebire.

Elementul profund, orphic, al romantismului german sau englez îl formează misticismul cu aspirații panteiste, intuiția spontană a unității sau intimei legături cu absolutul, infinitul, divinitatea, ansamblu cosmic cu totul deosebit de acel social.

Dacă acest element, în care abatele Bremond² vede însuși esența poeziei adevărate, nu e cu totul absent din romantismul francez (la un Lamartine, Vigny sau Gerard de Nerval), el nu are însă aici decît o importanță secundară față de acel plastic, discursiv și retoric.

Noțiunea de natură, de pildă, care revine de atîtea ori în declarațiile romanticilor, are la un Novalis și la un Hugo cu totul altă semnificație. Pe cînd la Novalis, sensul ei e înainte de toate metafizic și ea înseamnă intuiție sau confundare cu suflul primordial al lucrurilor, pentru Hugo, natura nu e decît strigătul de revoltă contra idealului clasic și revendicarea libertății în artă

1 L'esprit des livres. De Pascal à Barrès 1927.

2 Pour le romantisme. 1924.

Cu spiritul ei comprehensiv și pătrunzător, d-na de Staël a descoperit cea dintâiu, ca o trăsătură caracteristică și persistentă a literaturii franceze, în contrast cu acele ale Nordului, sociabilitatea, și mai târziu Brunetiére a reluat același punct de vedere, dezvoltându-l cu logica și vigoarea lui cunoscută.

Pe cînd, pentru poetul romantic german sau englez, societatea este de obicei, pe planul al doilea și el rămîne mai totdeauna singur în fața universului, pentru cel francez există înainte de toate, o societate. Fie că e în acord cu instituțiile ei, ca în epocile organice, de disciplină și ordine, cum a fost cea a lui Ludovic al XIV sau în luptă cu ele, mai mult sau mai puțin acută, în epocile de criză cum au fost secolele al XVII și mai ales al XIX, la scriitorul francez agresivitatea politică și preocupările de ordin social, primează.

Și nu e desigur o întîmplare că romanticii francezi, care nu au înțeles niciodată pe un Novalis sau Tieck, Coleridge sau Shelley și din Faust cel mult aspectul fantastic sau medieval, au fost impresionați dimpotrivă de Karl Moor din Hoții lui Schiller și poetul pe care l-au admirat mai mult a fost revoltatul și satanicul Byron.

După d. Reynaud, care a scos cu multă putere în lumină influența covârșitoare a lui Byron asupra marilor romantici francezi, aceștia ar datori mai ales poetului englez tendințele lor individualiste, libertare și anarhice.

Nu e însă mai firesc să admitem, că ei s'au simțit atrași de opera și personalitatea lui Byron, fiindcă aceasta corespundea cu deosebire idealului de revoltă, nu împrumutat dinafară, ci autohton și cu profunde rădăcini ancestrale, pe care în acel moment istoric îl aveau în suflet?

Animat de dorința de a micșora într'un grad cît mai mare originalitatea romantismului francez, d. Reynaud utilizează în mod copios critica izvoarelor, în care e remarcabil versiat, descoperind numeroase teme, situații și uneori chiar imagini pe care Hugo le datorește lui Scott și Vigny sau Musset lui Byron.

Aceste apropieri sînt desigur utile și uneori prețioase, dar ca mulți din reprezentanții actuali ai literaturii comparate, d. Reynaud abuzează de ele și le exagerează importanța, căzînd în eroarea de a considera lecturile unui scriitor drept principală, dacă nu unica cauză a inspirației sale. Experiența afectivă a scriitorului, desigur mai puțin accesibilă, e astfel neglijată iar imaginația lui creatoare trivializată sau redusă la combinarea mecanică a unui mozaic de fișe.

Problemele literare nu pot fi însă soluționate prin simpla comparare a textelor, cînd ea nu e complectată de efortul îndelungat și subtil de a pătrunde cît mai adînc în personalitatea, adesea complexă sau misterioasă a scriitorului și a gîci sufletul care vibrează în ele.

Animat de sentimente explicabile și împărtășite de mulți, care în urma războiului, n'au ajuns încă la demobilizarea intelectuală reclamată de Thibaudet, sentimente însă a căror intruziune în domeniul istoriei literare rămîne nu mai puțin discutabilă, d. Reynaud concepe schimbul spiritual între popoare ca o mare luptă pentru supremație, în care ca și în conflictele militare sau politice, o nație urmărește, în primul rînd, cucerirea și subjugaarea sufletului celeilalte.

Relațiile intelectuale pe care Franța le-a avut timp de două secole cu Anglia și Germania se reduc astfel, pentru el, la o conspirație și un atac metodic prin care cele două popoare au izbutit să înfrîngă idealul cultural pe care Franța îl impusese Europei, ba chiar să pună stăpînire pe sufletul ei.

Și în lupta care s'a dat între elementul străin și tradiția autohtonă, e natural, deși d. Reynaud se ferește pe cît e posibil să formuleze judecăți de valoare, ca d-sa să vadă numai forțe negative în prima tabără și numai pozitive în a doua.

O asemenea concepție imperialistă și xenofobă a literaturii comparate e însă simplistă și din cele mai arbitrare.

Căci ea ascunde în realitate un materialism grosolan, ideia după care spiritul unei culturi e un fenomen în primul rînd biologic, un reflex cerebral al vieții naționale.

Ne putem însă cu drept cuvînt întreba, dacă o idee care apare într'o anumită nație și se prezintă lumii în limba ei, rămîne bună și fecundă numai pentru această nație sau numai pentru acele înrudite cu ea, din punct de vedere etnic?

Și sîntem obligați să admitem că ideile de orice fel, puse în circulație de popoarele nordice, sînt pentru sufletul latin, cu necesitate, nocive și dizolvante?

Dar această concepție care tinde la zăvorierea porților, la justificarea protecționismului și a zidurilor chinezești în domeniul literaturii ca și la imobilismul cultural, e dezmințită de cercetarea obiectivă a realității istorice.

Fără îndoială, aportul străin, imperfect asimilat, a dat adeseori naștere la caricaturi sau condamnabile exagerații, dar dacă ideile nu s'ar fi propagat dincolo de fruntariile națiilor și schimbul intelectual între popoare ar fi putut fi împedecat, nici una din marile mișcări culturale, care începînd cu creștinismul, au schimbat uneori fața lumii, nu ar fi fost desigur posibile.

Orice mare creațiune spirituală exprimă în realitate, cum spune Ernst Curtius¹, ceva din spiritul cosmic, depășind hotarele definite ale unei patrii.

Popoarele înzestrate cu o suficientă energie vitală au izbutit totdeauna, să absoarbă și să asimileze influxul străin și acesta a servit ca un ferment reconfortant și binefăcător, cu deosebire în epocile literare de manierism a procedeeleor și de scler-

1 *Französischer Geist im neuen Europa*, 1925, p. 289.

roză avansată. Goethe, care a visat, poate cel dintăiu, o „Welt-literatur“, azi încă prematură, spunea în conversațiile lui cu Eckermann. „Orice literatură sfârșește prin a se plictisi cu ea însăși, dacă curiozitățile exotice nu vin s'o învieze“.

Ori, acesta era, fără îndoială, cazul Franței, la sfârșitul secolului al XVIII și departe de a fi desnaționalizat sufletul francez, schimbul spiritual cu Anglia și Franța a însemnat mai degrabă o lărgire și îmbogățire a lui, cu noi elemente pe care clasicismul, le ignorase.

Tendențele individualiste și anarhice pe care d. Reynaud le atribuie numai influenței anglo-germane au existat totdeauna în Franța, s'au manifestat adesea tumultuos în timpul Renașterii și a Reformei și dacă au fost înfrinate în cursul secolului al XVII au izbucnit cu o îndoită tărie, o sută de ani mai târziu.

Concepția exclusivistă a d-lui Reynaud e însă corectată și atenuată în partea finală a lucrării de însuși d-sa, atunci când probitatea științifică îl obligă să recunoască că romantismul francez cu tot aportul străin care i-a tulburat apele, a produs totuși opere mai bine compuse, mai echilibrate, mai idealiste ca cele anglo-germane, că în ele spiritul francez a introdus nota lui de universalitate și generozitate desinteresată, care dă romantismului francez, comparat cu cel anglo-german, o fizionomie mai clasică.

Ceiace neliniștește însă pe d. Reynaud e însă faptul că în cursul secolului al XIX, colaborarea secretă și rodnică a spiritului clasic și a geniului francez tradițional a mers scăzând și diversele curente derivate din romantism: estetism parnassian, realism, naturalism, symbolism, dadaism, suprarealism marchează invazia crescîndă a influențelor străine engleze și germane, la care s'au adăogit cele scandinave și ruse.

În fața acestei stări de lucruri, concluzia d-lui Reynaud ca și considerațiile lui asupra literaturii franceze de azi sînt din cele mai întunecate: „Asistăm, scrie d-sa, la sfârșitul unei epoci literare. Senzualismul materialist, impus Franței, la începutul secolului al XVIII, prin exemplul Anglo-Germanilor a ajuns la capătul dezvoltării și la uzura lui aproape absolută. După ce a exploatat formele superioare, dacă se poate spune astfel, ale individualismului: sensibilitatea, imaginația, visul, în opere, mai mult sau mai puțin sănătoase, el a ajuns acum la părțile lui inferioare: instinctul brut, automatismul dorinții animale, nevroza sterilă și perversă. Focul de artificii romantic s'a risipit și nu mai avem înaintea noastră, decît scheletul negru și nud, din ceea ce părușe atît de strălucitor, părinților noștri“.

Deși e greu de tăgăduit că de aproape un sfert de secol, un val de nihilism distructiv și-a făcut apariția în literatura franceză și străvechea ei tradiție a suferit mai ales în ultimii ani sub influența crescîndă a lui Rimbaud, unele atingeri brutale, pesimismul d-lui Reynaud, nu mi se pare justificat.

Căci aceste manifestări, pe care d-sa le consideră ca morbide și funeste, nu sînt poate decît friguri de creștere, fără mare însemnătate, pentru o literatură care a eșit de atîtea ori victorioasă în trecutul ei, din crize dureroase și neașămănat mai grave.

În ce privește, cel puțin, scriitorii francezi cei mai apreciați astăzi, un Gide sau Valéry, mi se pare greu de contestat că spiritul lor european și senzibil la toate adierele vremii rămîne credincios unei discipline clasice de un tradiționalism literar autentic. Iar în opera lui Proust, scriitor reprezentativ după d. Reynaud „prin snobismul lui de o perversitate conștientă“, un critic de valoarea lui Thibaudet a putut descoperi trăsături prin care ea continuă dealungul secolelor „Les essais“. a lui Montaigne și Memoriile lui Saint Simon, producții atît de specific franceze!

Și de aceia, în opoziție cu temerile exprimate de d. Reynaud și cu psihologia lui alarmistă, îmi place să sfîrșesc, invocînd opinia ponderată și înțeleaptă a unui colaborator al conservatoarei „Revue des deux mondes“, istoricul literar de o incontestabilă autoritate, Gustave Lanson: „Tradiția nu este un canon de observat; ea nu e fixă: ea va deveni fixă numai în ziua în care civilizația franceză va fi un lucru trecut și mort. Atunci se va putea întocmi inventarul a ceiace ea conține, însemna ce exclude și se vor putea cerceta motivele care justifică aceasta. Dar cîtă vreme spiritul francez va fi o forță vie, tradiția va merge din generație în generație, lărgindu-se, complicîndu-se, absorbînd elemente noi, deconcertante uneori pentru credincioșii ortodoxilor perimate. Noi care sîntem publicul, nu putem ști niciodată dacă un gînditor sau un artist nu va parveni să creeze o varietate nouă de gîndire sau de frumuseță franceză. Avem desigur dreptul să declarăm că nu ne place floarea nouă care ni se prezintă, că culoarea sau parfumul ei ne surprinde, putem chiar remarca că o asemenea floare nu a crescut încă în grădina Franței, ar fi însă riscat să adăogim că această floare nu se va aclimatiza niciodată în solul și subț clima noastră¹“.

Octav Botez

1 Histoire de la littérature française 71 ed, p. 1180.

Cronica internă

Prin noi înșine...

(Istoria unui principiu)

Dela un timp organele noastre de publicitate se întrec să intoneze imnuri de înmormintare binecunoscutei lozince de politică economică: „prin noi înșine“. Dacă ar fi să le credem, această lozincă a murit, și ceiace e mai trist, a murit într'un mod foarte puțin onorabil, ucisă de propriii ei născători. Deacum, a o mai pronunța, înșamnă a-i adresa o pioasă „veșnica pomenire“.

Socotim că publicistica română este prea grăbită. Lozinca de care vorbim nu poate să moară, fiindcă n'a murit nici procesul istoric, de afirmare a forțelor naționale împotriva cotropitorilor în sinul propriului nostru popor; ea n'a murit, nici nu poate să moară, decit doar cind va înceta instinctul de conservare națională, care și-a găsit expresia în această formulă. „Prin noi înșine“ este un îndreptar politic, care trece dincolo de limitele unui partid sau ale unei generații, spre a caracteriza aspirațiile unei întregi faze istorice de evoluție. De altfel e destul de elocvent, că chiar și actualul regim a anunțat că nu va atinge legiuirea de ocrotire a producției naționale. Deci procesul de afirmare a forțelor naționale continuă neștirbit: cum ar putea atunci să dispară formula, care exprimă acest proces?

Atita însă e adevărat, că dela ultima cîrmuire liberală concepția acestei lozinci a suferit o schimbare. De aceea este timpul de a ne înțelege, din ce nevoe a luat ființă lozinca în discuție, și care este înțelesul ei real.

* * *

Toate societățile moderne europene s'au dezvoltat dintr'o organizare agrară. Căci faza agrară este începutul firesc al vieții

sociale statornice, întru cît munca cîmpului e întăiul imbold spre viață sedentară.

Viața agrară, rutinară și tradițională, poate dura milenii, dacă nu o tortură nici o înriurire din afară. Se întîmplă însă în unele timpuri, că o invazie neînteruptă de oaspeți străini vine să trezască societatea agrară din somnul ei secular: aceștia sînt negustorii străini în căutare de debușee noi pentru marfa lor. Ei se infiltrează neconștient în porii lumii rurale și aruncă în ea sămînța unei noi forme de viață: capitalul bănesc.

Dela începuturile cunoștinții noastre istorice a societăților și până azi, primii mînuitori ai capitalului bănesc au fost, în orice țară, străini. Așa e și la noi azi; nu e un temei de descurajare, că în clasa noastră capitalistă străinii alcătuesc marea majoritate. Aici avem de a face cu un proces natural, nu cu ceva înțimplător, cu atît mai puțin cu un defect național al poporului nostru, cum își închipue cei ce judecă situația fără destule cunoștinți istorice.

Străinii, ce vin să tulbure liniștea patriarhală a lumii rurale, nu sînt numai cotropitori, ci totodată și educatori. Indeletnicirea lor e o pildă concretă, o școală intuitivă pentru localnici. Aceștia, după un timp de ucenicie, se uită la prăvălia străinului și-și zic conștienți de forța proprie: „pare că asta o pot face și eu”. Mai întăiu rari și șovăelnici, apoi din ce în ce mai numeroși și hotărîți, localnicii încep să se încerce în meseria afacerilor.

Așa se deslănțue—după o perioadă de iobăgie economică—ofensiva națională, lupta de cucerire a pozițiilor străine în afacerile bănești. Este era de deșteptare națională, era „naționalizărilor”; acest proces istoric de afirmare a forțelor proprii se pronunță la noi depe la 1880; dar el e un moment necesar al dezvoltării oricărei societăți în proces de modernizare, alcătuiind faza de încheere.

Cînd un popor intră în această eră de ofensivă națională, el își făurește—în mod mai mult sau mai puțin fericit—și lozinca ce exprimă nouile sale aspirații: Germanii, în această eră de afirmare, aveau formula. „Germania a Germanilor”; la noi s'a întrebuițat formula: atît de criticată „prin noi înșine”, al cărei senz e tocmai vorba să-l limpezim aici.

În lucrarea noastră asupra „Burgheziei Romîne” ne-am ocupat pe larg de senzul acestei formule, într'un timp, cînd concepția ei nu era deloc fericită. Aceasta e tocmai și pricina, care a născut iluzia că lozinca politicei noastre naționale a murit. În realitate nu a murit lozinca, nici aspirațiile poporului nostru spre independență economică: a dispărut numai o concepție—cum să-i zicem?—prea forțată a acestor aspirații.

Mai întăiu, politica de independență economică, precum și lozinca ei, este opera partidului nostru național liberal. Pentru întăia oară ia acest partid atitudine hotărîită, neșovăelnică și... zgomotoasă în problema independenței economice la începutul

ultimului sfert al veacului din urmă, cu prilejul încheerii convenției comerciale cu Austria (1875), când deputații liberali se retrag din Cameră, iar jurnalele liberale apar în doliu. Era protestul față de infeodarea economică către Austriaci, înăptuită de conservatori prin această convenție.

Trebue să relevăm dela început, că noua eră, de ofensivă economică națională, nu a inaugurat-o partidul național liberal după vre-o concepție istorică, pe baza vreunei doctrine clar formulată. Doctrina, ca și doctrinarii, nu a fost niciodată partea tare a acestui partid. El a inaugurat această ofensivă numai printr'o pătrundere instinctivă a nevoilor momentului istoric. De aici trebuia să decurgă și unele serioase neajunsuri.

În adevăr, dacă această direcție economică ar fi fost luată pe baza unei concepții clare, alcătuită din cercetarea nevoilor momentului istoric, ea ar fi fost scutită de primejdioase exagerări, care trebuiau să-i pună în discuție până și legitimitatea. S'ar fi precizat atunci teoretic,—după pilda altor țări, care au rezolvat înaintea noastră această problemă—în ce constă independența națională, și care sînt mijloacele de realizare. Apoi s'ar fi procedat în potrivire cu concepția.

Dar nu s'a făcut astfel. Ofensiva economică națională a fost pornită de un grup de oameni care, numai pe baza unui deosebit și sigur simț al realității, au început era de închezare a unui capital românesc, alături și împotriva celui străin adus pe solul nostru. Așa a devenit partidul național liberal plămăditorul unei burghezii românești, ceiace alcătuiește rolul său propriu în istoria noastră. În astfel de împrejurări, politica națională nu mai era indicată de concepții sau doctrine economice, ci de interesele grupului care o inaugurasă. Primejdia de a forța, a exagera, deci a compromite această mare cauză era, în asemenea condiții, neînlăturată.

Ce-i drept, interesul unui grup capitalist este să cîștige cît mai mult, înlăturînd concurența. Așa făcură și capitaliștii noștri. naționali. Stăpîni deplin pe politica noastră de stat—din nenorocire prea stăpîni, spre a nu abuza de ea—ei începură o prigoană metodică a capitalului străin, cu scopul de a monopoliza toate afacerile și a încasa ei singuri toate beneficiile. Și această excludere a concurenței străine era prezentată țării drept politică de independență națională și exprimată prin lozinca: „prin noi înșine“.

Cel mult se făcea capitalului străin cîinstea, de a fi invitat să „colaboreze“, adică: să se înjuge la întreprinderile romîne, ca agent principal la muncă, și secundar la foloase. Capitalul străin trebuia să procure mijloacele, iar capitaliștii romîni—vai, deseori simpli improvizați ai politiciii—să tragă foloasele. Se înțelege că capitaliștii străini nu s'au grăbit de loc să primească asemenea situație, dar capitaliștii romîni, fără capitalul necesar, nu puteau corespunde nevoilor.

S'a ajuns astfel în politica economică de după războiu, din pricina acestei intoleranțe a capitalului național, la adevărate anomalii. Ar fi fost de înțeles, să nu se îngăduie capitalului străin să concureze întreprinderile românești existente. De pildă, să se oprească străinii de a întemeia, cu mijloacele lor perfecționate, fabrici de postav sau de zahar, și a ruina pe cele românești similare, care ca orice lucru la început, sînt încă prea șubrede.

Dar s'a mers mult mai departe: s'a interzis capitaliștilor din afară de a înființa chiar întreprinderi, de care avem arzătoare nevoe. Pilde sînt numeroase. De cîte ori se ridică o mare problemă socială—să zicem zidirea de locuințe eftine—se cerceta dacă nu se poate rezolva cu mijloacele naționale. Și cum răspunsul era totdeauna negativ, se cerea să se „cointereneze“ capitalul străin. Dar fiindcă acesta refuza să ducă în spate paraziții indigeni, problema rămînea nerezolvată. Și acest cînt se repeta totdeauna.

Cunoaștem rezultatul: capitalul național care ar fi trebuit să fie o pricină de prosperare, a ajuns în fapt, prin exclusivismul său, o cauză de nemaipomenită stagnare economică. Și de unde capitaliștii romîni, care au în mină o mare operă națională, ar fi trebuit să simtă la spate întreaga țară, ei s'au ridicat azi toată opinia publică împotriva. Acum, sub presiunea supremă a faptelor, ei au trebuit să dea îndărăt: aceasta este opera—destul de surprinzătoare—a ultimii guvernări liberale. Se vede că pe vechi cale nu se putea merge mai departe.

Ceiace însă trebuie pus aici în lumină, e acest adevăr: noi n'am avut o politică de independență națională, ci o politică a capitaliștilor romîni de excludere a concurenței străine cu ajutorul forței de stat. Și de aceea, ceea ce părăsim acum, nu e politica aspirațiilor naționale, ci acel nefericit și rău înțeles exclusivism, care ne-a adus unde sîntem. Departe de a părăsi politica de independență națională, abia acum ne îndrumăm în mod luminat pe această cale; abia acum lozinca „prin noi înșine“ va căpăta înțelesul ei real. Care este acesta?

* * *

Se împlinesc șapte ani—pe atunci domnia o adevărată ipertrofie a ideologiei naționalismului economic—de cînd am atins această chestiune în studiile noastre, și am stabilit că lozinca „prin noi înșine“ nu poate avea în actualul moment istoric decît acest senz (cităm textual): *„porți închise pentru fabricate străine dar deschise pentru capital străin și capacități streine“*.

Azi faptele ne dau dreptate. Căci acum se face deopotrivă apel la capitalul străin și la experții străini, se deschid deci porțile capitalului și capacităților din afară. În schimb, ocrotirea

producției naționale este continuată cu grijă: pentru fabricatele străine porțile rămîn închise.

N'am putea să zicem că am făcut o proorocie. Cunoaștem prea bine complexitatea situației sociale, pentru a cădea victima unei asemenea naivități. Dreptatea noastră se explică prin aceea, că interpretarea de mai sus n'a fost dată însă la întimplare: ea a fost scoasă din studiul momentului isoric al ofensivei naționale, așa cum se prezintă la națiunile înaintate, care au rezolvat de mult această problemă.

În adevăr, cînd începe procesul ofensivei naționale împotriva străinilor, întâia grijă este aceasta: să se creeze pe solul propriu un izvor propriu de valori—o producție națională; căci numai atunci încetează robia: mărfurile, ce se aduc din afară, spre a fi scump plătite pe piețele proprii, se produc de atunci cu forțele proprii.

Dar pentru a putea înfiripa o producție națională se cer unele condiții elementare: *a)* capital bănesc, și acesta nu poate veni decît din afară, căci o țară ce abia iese din regimul agrar nu are rezerve de bani; *b)* capacități; acestea iarăș trebuie să fie aduse la început din străinătate, căci nimenea nu se naște învățat: trebuie să învețe dela alții; și *c)* ocrotirea producției naționale de concurența străină; căci străinii, avînd mijloace de producție vechi și perfecționate, pot arunca pe piață mărfuri mai eftine și ruina astfel producția indigenă, de unde se vede că independența națională „prin noi înșine”—are tocmai senzul, pe care: l-am dat altădată în cercetările noastre.

De ce la noi s'a făcut tocmai dimpotrivă? De ce s'a împedecat intrarea capitalului și concursul capacităților străine? Fiîndcă noi n'am avut, la dreptul, o politică de independență economică, ci exclusivismul unei coterii politice, care sub pretextul independenței economice urmărea în fapt excluderea oricărei concurenți străine și acapararea tuturor afacerilor. Nesațiul coteriei mergea atît de departe, că îndepărta pe străini chiar și acolo, unde ea era nedestoinică să corespundă nevoilor interne. De-acum—mai curînd sau mai tîrziu—capitalul și experiența străină vor veni să creeze cu adevărat condițiile independenței noastre economice: să perfecționeze mijloacele noastre de producție, și unde nu sînt, să le creeze. *Niciodată în decursul dezvoltării statelor moderne afluxul de capital și experiență străină n'a fost o primădie, dimpotrivă, totdeauna a fost o binecuvîntare pentru țara care a știut să le atragă.* Experiența cea mai veche a făcut-o Anglia, care ș'a întemeiat industria națională cu capital și elemente străine; experiența cea mai nouă a făcut-o Germania, unde în decursul sec. XIX afluxul de capital străin a fost la un moment atît de mare, în cît provocase în sinul patrioților îngrijorare. Dar îngrijorarea a fost zadarnică. Căci nicăiri capitalul străin nu rezistă: pe încetul el se naționalizează, lăsînd numai roadele binefăcătoare. Dar pentru aceasta el trebuie să fie atras:

a-i impune condiții, e un non sens ; trebuie să i se acorde avantaje.

Așa dar n'am înmormîntat politica de independență națională fiindcă nu puteam înmormînta ceiace n'am avut. Am înmormîntat un exclusivism de coterie, care a sucombat sub grelele lovituri ale faptelor, prin propria sa anomalie. Abia acum ne îndrumăm, în adevăratul înțeles istoric, spre o politică „prin noi înșine“ : o politică de creație de valori prin forțele noastre naționale. Ne făurim mijloacele de a crea valorile înăuntru, nu de a le importa din afară. Spre aceasta facem apel la capital și la experiență străină: e ceiace au făcut toate țările înaintate, pe cînd se aflau în același moment istoric, în care ne aflăm noi azi.

St. Zeletin

Miscellanea

S. S. R. și calitatea de scriitor

Dacă în țara noastră ridicolul ar putea omorî pe cineva, fără îndoială că onorabila instituție a societății scriitorilor români ar fi încetat de mult să mai trăiască. Facem această gravă afirmație cu toată conștiința că anunțăm un lucru ce nu va surprinde pe oricine va ceti cele ce urmează.

Această instituție s'a înjghebat cu un scop precis : acela de sindicat profesional. Nu era vorba nici de-o academie care să promoveze talentul ori geniul cuiva (care sînt totdeauna discutabile) nici de vre-un ceneclu cu interese ori principii de anumită estetică literară. Era vorba de ceva mult mai modest și mai pozitiv ; ajutorarea colegilor întru literatură în clipele grele ale vieții, ori realizarea intereselor lor materiale de orice fel. Ca atare s'au adunat acolo vre-o două-trei sute de membri. Desigur nu toți geniali, cum se și cuvine unei asociații cu caracter strict profesional. Unii din cei care figurează în această societate au încetat (din cauza unei senilități precoce) să mai scrie. Alții scriu, dar nu-i cunoaște nimeni. Cu tot caracterul său filantropic acest sindicat nu e dator, oricum, să primească, exclusiv numai nulițăile literelor române. Dar iată că într'o zi se prezintă doi scriitori : Otilia Cazimir și Al. A. Philippide, care, orice s'ar zice asupra naturii ori calității talentului lor, sînt personalități *existente* (fie și prin critica rău-voitoare ce li se adresează) ale literaturii noastre actuale. Voind probabil să fie consecventă cu atitudinea sa filantropică, după care numai scriitorii fără importanță și talent sînt primiți, Al. A. Philippide și Otilia Cazimir au fost pur și simplu respinși de eminenta asociație. Din punct de vedere umanitar n'avem nimic de zis, dacă S. S. R. se decide să primească deacum înainte numai miologii și invalizii literaturii. E dreptul său să o facă și nu noi care apreciem actele de milă și generozitate ne vom opune creării

unor societăți de binefacere pentru ratații literari. Astfel S. S. R. poate concura onorabil cu I. O. V. sau cu societatea pentru profilaxia tuberculozei.

Dar această schimbare de scop și menire trebuie atunci să se facă printr'o modificare a statutului, schimbat cu majoritate de voturi.

Atîta vreme însă cît se menține titlul cît și organizarea actuală, procedee ca acelea care exclud din societate scriitori de talia lui Al. A. Philippide și Otilia Cazimir și primesc pe *oricine altul* sînt ridicule sau de a dreptul scandaloase. Căci să raționăm puțin. Ce poate cere o societate de ajutor mutual unui membru al său, decît să aibă mai multe volume de literatură tipărite?

Atunci cu ce drept și pe baza căror principii se exclud scriitori consacrați? Am dori să cunoaștem cel puțin motivația pe care o dă onorabila asociație acestei fără-de-legi. Cunoaștem una, pe care pentru restul de prestigiu al S. S. R. nici n'o mai discutăm: aceia că sus numiții scriitori sînt moldoveni, ieșeni și că ar fi vorba de anumite represalii, de rancune ale unor colegi nerecenzați ori nepublicați în revista ieșană V. R. Oricum însă, coșul „Vieții Romînești“ nu poate determina dacă cineva e scriitor ori nu. D. Liviu Rebreanu care conduce cu autoritate această asociație e responsabil direct de acest nemaipomenit scandal. Căci nu se pot patrona anumite lucruri fără să se ia și responsabilitatea procedurilor de asemenea calibru. Pentru grija ce purtăm autorității sale îl rugăm să ia grabnice măsuri, altfel toți scriitorii care mai păstrează un nume vor părăsi în bloc asociația pentru ca cel puțin caracterul său de adăpost al tuturor nulităților să fie evident.—X. Y.

Bilete de papagal

În formatul dreptunghiular și svelt al unui menu de vagon restaurant, Biletele de papagal înseamnă de mai bine de un an, zi cu zi, cea mai pură manifestare literară.

Redusă la minimum, foaea ei cu eleganță de scoarță în contur, apare astfel nu dintr'o sărăcie ci din cizelare: un gît de femeie modelat într'un bloc de marmură din care a căzut mult, până la perfecțiune.

Vorbesc de scrisul exclusiv al d-lui Arghezi care ne-a oferit un an întreg cu fiecare auroră un bob de rouă cristalin și iluminat, sau o floare de ghiață cu contururi noi și neașteptate după anotîmpuri.

Pagina d-lui Arhezi a însemnat zilnic pentru iubitorii de artă o reculegere ca aceea a unei rugăciuni în fiecare dimineață. D. Arghezi ne-a dat cu fiecare articol o bucurie pe zi. Am admirat nemărginit puterea aceasta divină de creiare, în care fraza e totdeauna nouă, și cuvîntul purificat.

Am așteptat mereu numărul zilei viitoare cu o curiozitate febrilă, care nu a fost deseori dezamăgită.

Evenimentul mic, problema plicticoasă ca și faptul politic scîrbos, au fost încrustate în zile cu contururi în flori de sidex. Penița d-lui Arhezi le-a definit, prefăcîndu-le, în jocuri de lumini și umbre.

Praful lor anodin și efemer a fost presurat pe foi în polen cu fire de aur adevărat.

Uneori dintr'o împrejurare banală, dintr'un fapt divers, anost și diform ca o foaie de gazetă desfăcută, d. Arghezi a decupat o schiță neașteptată, miniatură de frescă, numai așa, ca într'un joc pentru copii. Faptul divers a doua zi sau chiar atunci și-a pierdut toată însemnătatea, dar schița d-lui Arghezi a rămas independentă și va trăi singură.

Prin puterea aceasta nesecată de transfigurare, și omul politic a putut deveni subiect de poem, a prilejuit înpercherea de cuvinte nouă, ca un acord de note acum găsit, și s'a prezentat în chip de simbol sau de statuie.

D. Arhezi a putut vorbi frumos despre orice așa cum lumina poate revela orice. În paginile acelea a căzut totdeauna un ascuțit de soare, care a mers alături cu gîndul, și cu mîna d-lui Arghezi.

Printre rînduri au izbucnit cuvinte vorbite precum vorbesc divinitățile și străfulgerări din lumi care ne-au uimit.

D. Arghezi a smuls de-atîtea ori cuvinte de dincolo, împlinind limba noastră pămînteană cu cuvîntul lui Dumnezeu sau cu ispitirea diavolului.

În scrisul lui cioplit am simțit de multe ori cuvinte și gînduri care veneau de mai presus de el. Nu știm cine i le-a spus. Nu știe nici d. Arghezi. Dar în scrisul d-sale auzi totdeauna pe cineva încă vorbind cu vorbe care ne uluesc ca infinitul, ca acel „le double“ nemuritor din religii antice.

D. Arghezi însă ar trebui să-și tipărească zilnic numai articolul său ca un imn al zilei. Trei pagini din cele patru cît palma ale Biletelor de papagal se anină de pulpana celui dintăiu ca o coadă de zmeu care singură nu se va înălța niciodată. Pagina d-lui Arghezi planează pură deasupra unei proze care de cele mai multe ori ne intristează ca o profanare. Noroc că libertatea individuală ne permite zilnic să ne oprim la cuvîntul aspru și sonor „T. Arghezi“ cu care închidem Biletele de Papagal.—*Demostene Botez.*

Preludii...

În dosul ostilităților deschise de un anumit grup de scriitori bucureșteni împotriva moldovenismului literar, bănuim că se ascunde, trăgînd sforile cu perfidă candoare, d. Eugen Lovinescu. Bănuiala este cu atît mai întemeiată cu cît ultimul volum al d-lui Lovinescu, intitulat „Evoluția prozei literare“, nu este decît un lung, prolix și împleticit rechizitoriu pe care d-sa îl face literaturii moldovene, sau

„specificului moldovean“ în literatură, cum singur se exprimă. Nici-un epitet de prisos: Lung e acest rechizitoriu și prolix, pentru că lung și prolix este deobiceiul d. Lovinescu în cele douăzeci, treizeci sau o sută de volume cu care a parazitat până acum publicistica română. Impleticit se referă la argumentele d-lui Lovinescu pentru a distruge acest moldovenism. În două sute douăzeci de pagini din cele trei sute optzeci care îi alcătuiesc volumul, d. Lovinescu se luptă cu moldovenismul. Nu prea se vede bine de ce. Reproșurile pe care d. Lovinescu le aduce moldovenismului literar se pot reduce la unul singur, principal: lirismul. Din acest lirism covârșitor decurg toate păcatele. Acest lirism a invadat proza tuturor scriitorilor moldoveni, dela Sadoveanu la Cezar Petrescu (căruia d. Lovinescu îi aduce ușoara scuză de a fi un liric moldovean bucureștenizat, punct bun!!) și la Ionel Teodoreanu. Acest lirism a împiedicat proza moldoveană de a deveni epică. D. Lovinescu este obsedat de epic. Numai că în mintea d-sale această noțiune de epic capătă ciudate și amuzante caractere. În concepția d-sale epicul este, în proza modernă, *numai urban*. Sau numai urbanul este capabil de a deveni, literaricește, epic. Egalitatea aceasta epic = urban și liric = rural este cel puțin bizară. Ar urma, după aceste definiții, că poezie urbană lirică nu există. Dar atunci cum rămîne cu Baudelaire? Toată lumea știe că Baudelaire este prin excelență poet liric urban (adică, fără terminologie lovinesciană, poet al orașului, cîntăreț al omului dela oraș, al străzii, al tristeții orașului).

Formula d-lui Lovinescu se desface în consecințe și mai ciudate. Epicul, după d-sa, nu poate fi rural. Ruralul e numai liric. Carevasăzică un roman rural (poezie epică rurală, cu alte cuvinte) nu poate exista. Dar „Țăranii“, romanul lui Ladislav Reymont ce este? E poezie lirică pentru că are ca subiect viața dela sat? Cum, adică, obiectivitatea (atribut al epicului) nu se poate exercita de un scriitor decît numai cu privire la materialul literar urban? Ce înseamnă asta? De unde această lege?

Chestiunea prezintă încă multe laturi nostime și făgăduim că vom reveni. Pentru un moment voiam să punem numai în evidență agresivitatea antimoldovenească a d-lui Lovinescu și ura d-sale împotriva specificului moldovean. D. Lovinescu face regionalism critic sau, dacă vreți, mai exact, critică literară regionalistă, mai mult: bucureșteană. O critică de gașcă. Spiritul de gașcă se desprinde din toată publicistica d-lui Lovinescu. Și d. Lovinescu își intitulează solemn și grav nenumăratele-i volume: *Istoria literaturii romîne contemporane*. Din spiritul de imparțialitate care trebuie să domine într-o astfel de întreprindere, d. Lovinescu nu respectă decît nevoia de a-și impune un sistem. D. Lovinescu—e drept—se obligă să gîndească sistematic. Am spus că mai sus cîteva aspecte ale sistemului d-sale. Afară de postulatul epic = urban, liric = rural—d. Lovinescu mai înfățișează unul, de astădată peremptoriu și anume: Orice literatură moldovenească este lirică (deci deja dubioasă), rurală și inferioară. Epicul nu aparține decît literaturii

muntene. Mai precis: numai scriitorii munteni sînt capabili de spirit epic, deci de adevărat spirit creator în proză. Chiar dacă am da dreptate d-lui Lovinescu în ce privește pericolul lirismului în proză epică (adică în roman), totuși în aplicarea pe care o face d-sa acestui principiu găsim unele inconsecvențe care ne miră. D. Lovinescu afirmă, de exemplu, că Gîrleanu nu posedă destulă putere de *transfigurare lirică*—și tot d. Lovinescu susține că *tocmai* această calitate de transfigurare lirică este defectul literaturii d-lui Sadoveanu. Cum se împacă aceste două afirmații? Ce racordaj misterios și necunoscut dialecticei obișnuite și bunului simț întrebuițează d. Lovinescu pentru a-și susține argumentările? D. Lovinescu este, fără să-și dea seama, un mare liric. Păcat numai că s'a apucat să facă istorie literară și critică (zice d-sa) obiectivă. Își întemeiază sistemul pe postulate foarte sentimentale. Moldovenismul îl înfurie ca pe taur culoarea roșie. *Aceasta* este atitudinea *critică* a d-lui Lovinescu. Cetiți cu atenție și (mai ales) răbdare cartea d-lui Lovinescu despre „Evoluția prozei literare”. Nu există un singur scriitor moldovean pe care d. Lovinescu să-l laude. Toți scriitorii nemoldoveni, însă, sînt lăudați. Cînd se întîmplă să le găsească defecte, aceste defecte nu sînt decît blestamate infiltrații moldovene, ca de exemplu: poezie, umor, sentimentalism, lirism, vis, duiosie. Acestea sînt peiorativele moldovenești pe care le agită mereu d. Lovinescu. Dar să considerăm ca rezultat campania anti-moldovenească a d-lui Lovinescu. Lui Sadoveanu d. Lovinescu o pune pe I. A. Bassarabescu, lui Cezar Petrescu pe Ticu Archip și lui Ionel Teodoreanu pe Hortensia Papadat Bengescu. Foarte bine. Dar de ce d. Lovinescu, după ce afirmă că transfigurarea lirică e un defect (și defect moldovean), afirmă că d. Visarion suferă de neputința de a da un sens estetic vieții și de *a o organiza după un plan personal*? Nu va fi cumva această organizare după un plan personal aceiași transfigurare lirică? Poate e altceva? Cum racordează, iarăși, d. Lovinescu aceste afirmații? Ceiace ar putea fi o calitate la Visarion e un defect la Sadoveanu? Să se noteze că nu am relevat decît cîteva contradicții și incosecvențe flagrante în gîndirea d-lui Lovinescu. Contradicții și inconsecvențe care sar în ochi chiar lectorului neprevenit și binevoitor. Și nu uitați că d. Lovinescu pretinde că are un sistem. Dar ce am spus până acum nu e decît o constatare de cetitor. Nu ne-am ocupat să criticăm *sistemul* d-lui Lovinescu. Încă odată făgăduim că vom reveni pe larg și cu detalii multe. Dogmatismul d-lui Lovinescu merită atenție mai mare. Ne-am mulțumit să oferim doar un mic aperitiv. Masa va fi îmbelșugată și cu alimente savuroase.—*Al. A. Ph.*

În jurul „Blocului moldovenesc”

V. R. salută constituirea Blocului parlamentarilor Moldovei și fără a face regionalism, dar considerîndu-se ea însăși o emanație a geniului moldovenesc, e fericită să constate formarea unui organism de auto-apărare.

Un fapt pe care, cu acest prilej, noi îl semnalăm cu deosebit interes, e adeziunea parlamentarilor din Rîmnicul-Sarat la acest bloc. Această „asimilație“ moldovenească poate fi privită ca o chestie de ascendent provincial, dar poate avea și un substrat mai adînc de natură etnică. Noi nu cunoaștem, din nenorocire, nici baza fizică și încă și mai puțin pe cea psihologică a populațiilor țării noastre; nu știm nimic precis asupra zonelor de interpenetrație etnică, doar le bănuim.

Adeziunea parlamentarilor rîmnicieni, care nouă ni-a provocat reflecții de ordin antropologic, a putut să indispuie pe unii confrăți munteni. Astfel e cazul unui colaborator al ziarului „Curentul“, care într'un vibrant articol din 18 Februar a. c. intitulat „Strigare după fugarii dela Rîmnic“, e furios că organizația de acolo a trecut „cu sulitări și cu furgoane în tabăra condottierilor Sucevei“. D-sa găsește nimerit să recurgă la mărturia cronicarului Ureche pentru ca, arătîndu-ni-l pe Ștefan cel Mare animat de dorinți imperialiste, să poată lăsa să se înțeleagă că această tendință e la Moldovenii de azi—inițiatori ai Blocului—o veche meteahnă.

Deși nu găsim de fel justificată această asimilare, noi nu putem nici măcar concepe că s'ar putea schița o asemenea acuzație, care ar fi un act de groaznic cinism.

Colaboratorul „Curentului“ scrie fără ezitare: „Nu cunosc pe spătosul „Jude“ al Rîmnicului-Sărat, care a pornit la logodna moldovenească cu zestrea lui de teritoriu la subțioară. Am auzit că șeful organizației din R.-Sărat, deși a renunțat să se mai adape din plosca muntenească, este un om de viță și de inimă. De ce vrea să ne îmbolnăvească pe noi de ficat și să ne scormonească și nouă fierea din măruntaie?“.

Ce sîntem noi Moldovenii vinovați dacă R.-Sărat, din punct de vedere al sentimentelor și al intereselor, nu vrea să mai recunoască traseele geografice?

Pe de altă parte, dacă prin imposibil s'ar putea executa un plebiscit pur sentimental în Ardeal pentru Moldova, noi avem impresia că el ar fi pe deplin cîștigat. Și totuși, ce-ar avea aface aceasta?

Cerem fraților noștri munteni să înțeleagă că puterea de radiație, dealtfel, aproape imponderabilă, a Moldovei nu e nici un pericol pentru țară și nici pentru Muntenia, tocmai dimpotrivă.

Între actualele provincii franceze supremația spirituală și aristocratică a lui „Île-de-France“ nu a adus decăderea celorlalte provincii și nici a Franței. Am fi foarte bucuroși ca Blocul parlamentar moldovenesc să-și poată împlini dezideratele, dar pe lângă ele să poată favoriza și această misiune spirituală a provinciei noastre.—I. G. B.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

G. Topîrceanu, *Parodii, Balade vesele și triste, Migdale amare.*

Succesul de librărie și numărul de cetitori nu indică totdeauna o superioritate artistică. Spiritul colectiv care determină un curent sau o modă este un monstru ciudat. Cetitorul ca noțiune este altceva decât cetitorul ca individ, vrea altăceva, și are suferințe și criterii proprii. Este o creație mai snobă, cu un spirit de imitație care ține oarecum de instinctul primar de conservare.

Dintr-un aristocratic punct de vedere, (și boeria în artă nu e un cusur), o înțelegere prea largă a operei de artă miroase a popularizare, și popularizarea umilește și deformează arta. Ceiace știi că ai pus într-o operă, este amputat după măsura unei înțelegeri comune, simplistă și dezolantă. Răspîndirea operei tocmai prin neînțelegerea ei sau printr-o înțelegere pe sferă este umilitoare pentru semenii, și dezastroasă pentru autorul care fatal se izolează prin mîndrie iritată și dispreț legitim.

De-aceia Paul Valéry etalează cu orgoliu vanitatea cetitorilor puțini, pe care-i stimează, și pentru care scoate ediții restrînse la cîteva sute de exemplare cu preț invers proporțional. Valoarea scrisului mai crește atunci prin misterul necunoașterii, iar cererea prin snobismul cititorului și conștiința rarității care creiază și valori convenționale.

Și totuși, dacă arta nu e numai un joc intim al celui care-o creiază...

Ceiace însă constituie criteriul clasic și în deobște adoptat pentru cotearea unei opere de artă, este succesul în timp nu în intensitate spontană; în talerul celălalt pentru cîntărire, pietrele care se adaogă poartă inscripții pe generații iar pentru șampionii „poids lourds” pe secole.

Evident că eterna mobilitate sufletească dictată de mii de cauze, modifică atitudinea față de opera bătrină care nu mai poate fi gustată și nici privită cu entuziasm, ca o babă, însă ea corespunde structurii noastre sufletești adânci, ca un strămoș personal.

Cîteodată succesul violent și brusc relevă ceva sigur și nu compromite epoca. Succesul se transmite ca acele fulgerări (și ele frînte) care parcă se aprind una dela alta dela un capăt la celalt al cerului.

Dar istoria literară care-i ironică și cinică, a coborît brusc în abisuri eterne de uitare, talente care au scripuit o clipă, și scoate din tăceri inexplicabile și anonime, nume a căror vocalizare face parte parcă din concertul naturii și-al universului de a cărui durată par legate indisolubil.

Totul depinde de puritatea criteriului care-a determinat primul succes. Să fie etern omenesc. Să nu fie dictat de-o febră socială efemeră, de-o anumită stare de suflet excepțională, de-un eveniment istoric momentan, de-o stare socială anumită care nu va mai fi.

D. G. Topîrceanu a avut un succes strălucit dela început. De-acum douăzeci de ani (vai!) au fost cetitori care s'au abonat la revistele la care scria d-sa numai pentru ce va publica d-sa acolo,—care pentru asta așteptau revista cu nerăbdare, care-l căutau cu romantică febră pe copertă, care la locul poeziei lui au tăiat totdeauna cel întâiu paginile revistei.

D. Topîrceanu a avut totdeauna cetitori fanatici. Romantismul acesta specific al lectorului pentru un autor străbate din profunde regiuni omenești, ca o bucurie proprie de creator, și e de cele mai multe ori un criteriu sigur. El corespunde iluminări deschise a feței cînd regăsești în altcineva puțin măcar din propriul dumitale sufletească.

Volumele și chiar revistele în care a publicat d. Topîrceanu nu au avut niciodată cetitori numai în proprietarii titulari juridicește; ele au trecut din mînă în mînă, s'au împrumutat, s'au copiat, s'au recitat, s'au transcris pe caete din reviste s'au din memorie. Cred că d. Topîrceanu are astfel cei mai mulți cetitori.

Sînt chiar unii care îl cetesc fără să știe, căci sînt oameni care-i spun versurile pe dinafară fără să știe de cine sînt făcute, de parcă s'ar fi născut ca poezia populară. Acesta e semn sigur că opera îi va supraviețui, cu ingratitudea de anonimă a unui cîntec bun, și în genere a tot ce ne supraviețuește. (Cred că d. Topîrceanu nu se înduioșează).

Prin această largă răspîndire, disputată între tipar și viu grai, opera d-lui Topîrceanu s'a popularizat mai mult ca oricare alta.

Auzită pretutindeni, apreciată de cele mai multe ori pentru altceva decît ceiace cuprinde ca artă definitivă, ea a fost oarecum

demonetizată prin circulație, ca „Mai am un singur dor“ al lui Eminescu, cîntat de lăutari cu buze groase și gură udă, la chef. Prin aceasta d. Topîrceanu suportă drojdiile succesului.

Cetită de toți, auzită de mai multe ori, în dreapta, în stînga ea a pierdut ceva din prestigiul, pe care îl pierde și oamenii excepționali în mentalitatea unui om inferior care-i cunoaște personal foarte bine. Faptul banal al cunoașterii și revederii zilnice implică parcă neapărat scoborîrea partenerului. E un caz ciudat de inversiune a amorului propriu. Cel care cunoaște intim o celebritate, nu are curajul să afirme față de amici că s'a ridicat el până la omul excepțional, ci-l prezintă pe acesta ca pe ceva comun, de parcă superioritatea s'ar manifesta și în felul de-a da mîna și de a vorbi lucruri banale.

Cele două ediții de cîte opt mii de exemplare din parodiile și baladele d-lui Topîrceanu se epuizaseră demult. Opera lui circula astfel aproape ca un patrimoniu comun și obștesc.

Ediția a 3-a apărută acum era necesară pentru conturarea personalității lui, ca un muzeu care, adunînd toate operele unui artist într'o singură sală, îl definește mai concret.

Dar apariția acestei de-a treia ediții are o semnificație mai largă în legătură cu premisele dela început. Ea a fost și de data aceasta impusă, ca prima culegere, de o cerere stăruitoare a cetitorului.

D. Topîrceanu scrie cred, de douăzeci de ani (pentru necesitatea constatărilor îmi va ierta barbara indiscreție compromițătoare), și a fost gustat și cetit mult dela început. Și astăzi este cetit cu același entuziasm. D. Topîrceanu a scris și înainte și după războiu. În acest aproape sfert de secol, d-sa s'a adresat nu numai unei generații. Generațiile de cetitori se succed într'un tempo mai precipitat decît acel al creatorilor. Cel puțin în mentalitatea romînească cetitul este ocupația onorabilă a unui număr restrîns de ani. Cine-l cetește azi pentru întâia oară pe d. Topîrceanu cu același entuziasm nu face parte desigur din generația celor care l-au cetit întâiu la 1910.

De-atunci până azi s'a transformat teribil mentalitatea și concepțiile aceluiași om, d-apoi acea a oamenilor succesivi! Războiul a marcat și el, accelerînd, pulsul care desparte două generații, determinînd alte atitudini în fața vieții și o altă concepție asupra complexului omenesc.

D. Topîrceanu a trecut încercarea grea impusă de o nouă generație, în deobște păgînă față de trecut și crudă ca însuși viața.

André Maurois vorbind într'un articol de scriitoarea Virginia Woolf, spune atunci cînd e vorba a se ști dacă cineva a fost un mare scriitor: „cela, on n'en sait jamais rien avant qu'une ou deux générations aient confirmé notre jugement“.

Ediția 3-a a operei d-lui Topîrceanu are semnificația indicată de André Maurois.

D. Topîrceanu a debutat în literatură cu versuri „umoristice“ pentru a întrebuița expresia oarecum compromisă, și de care fac uz cu fin și distant dispreț, „inamicii“.

În erarhia genurilor și preocupărilor literare, umoristica este privită de gravii suprafini ca o minoră adoptată și urită, pe care o poți nega la nevoie, și da afară oricînd. După aceștia, deși apostoli ai artei pure care abstract se poate realiza oricum, natura subiectului și atitudinea tratării are totuși o importanță capitală: nu concep să scrii cu artă și umor despre un greer și se pamează la gravități debitate metafizic în fața piramizilor.

Cînd a apărut d. Topîrceanu, genul nu era virgin. Era poate reprezentat cel mai strălucit. Scrisese cu oarecare vervă însă cu destulă vulgaritate George Ranetti, dar mai ales bicefalul A. Mirea. Cele două volume de Caleidoscop, Cometa, Legenda Funigiei, erau și sînt în gen opere desăvîrșite.

Și genul umoristic nu este un gen care să permită variantele și nuanțele de care lirismul este capabil la infinit. Delectarea, amuzamentul sufletesc, cași risul fizic sînt provocate de o lege rigidă, aproape unică.

În umoristic nuanțele sînt mult mai limitate. În acest gen este deci mult mai greu să-ți fixezi o caracteristică proprie.

D. Topîrceanu a dus acest gen dificil (dacă nu te delectează, te revoltă) mai departe, l-a perfecționat și purificat până la formulă algebrică.

I-a sporit mijloacele prin vervă și natural, prin neașteptat și ironie, prin plastică sugestivă, prin cizelarea statuară a formei.

Astfel d. Topîrceanu a izbutit într'un gen dificil și exploatat.

Umorul nu admite medii și compromisuri: este sau nu e. Știi ce penibilă priveliște oferă omul care face spirite proaste, care vrea să te facă să rizi și nu izbutește. Tirada apare atunci grosieră ca aceea a unui tăetor de lemne.

O educație colectivă și scop anumit ne-a insuflat ca o pre-judecată respectul aprioric și necontrolat pentru seriozitatea cruntă și savantă. Are, bietul om, prin această educație o stimă speriată pentru semenul care nu glumește, sporită fără margini față de scriitorul și savantul calificat filosof. Este în asta și ceva cultivat cu ipocrizie și interes de beneficiari, ca și'n sentimentul religios. Speculanții conștienți conservă mitul, și pozează.

Opul neînțeles, obscur și inexistent acoperă ființa lui negativă cu această hlamidă.

D. Topîrceanu este lucid, sincer, direct, lipsit de ipocrizie, net.

Nimic de poză nici în atitudine nici în conținut.

Bineînțeles că aceasta nu i se poate ierta. Și tendința spre „compromitere“ relevă ca un cusur tocmai genul acesta franc. Metafizicianii semi-docți și incuți, cu fruntea îngustă și creață, strîmbă din nas cu dispreț. Parcă munca de a creia un greer mic este inferioară acelei de a creia un elefant.

Scrisul d-lui Topîrceanu face impresia unui joc. Nu-l simți

cu gravitate de statuie în beton, cotcodăcind deasupra operei sale.

Prezentarea lui e simplă ca un joc. Și aceasta nu din superficialitate. E concepția lui de artă. Și cu ea stă alături de Valéry și de Arghezi. Cel întâiu, teoretician și poet al cunoașterii, și prin aceasta al creației artistice, a spus-o în nenumărate rînduri. Artă e un exercițiu, un joc.

Valéry spunea despre arta lui Leonardo da Vinci: „Il abandonne les débris d'on ne sait quels grands jeux“.

Iar despre propriile lui versuri: „*Mes vers ont été surtout pour moi des exercices*. Le calcul logique, le dessin, la versification régulière, sont des exercices de tout premier ordre pour l'esprit“. (Fr. Lefèvre: Entretiens avec Paul Valéry, pag. 27).

Iar Arghezi a mărturisit-o frumos și tot așa de limpede, în pagina pe care a scris-o în Adevărul Literar, explicînd creația, asupra propriului său volum „Cuvinte potrivite“.

Cum realizează d. Topîrceanu acest joc?

Prin cel mai desăvîrșit vers din limba romînească. Strofa d-lui Topîrceanu cuprinde de multe ori o frază, în care nu este nimic de prisos, și care totuși este prezentată în patru versuri impecabile cu o rimă fără critică, de parcă acea frază așa ar circula, așa ar fi ea dela natură. Ea apare ca modelarea naturală a unei pietricele care reprezintă perfect un obiect anumit și pe care astfel ai găsit-o în pămînt. Parcă așa s'ar fi născut ea. Parcă așa ar fi lăsat-o Dumnezeu. Ea însă este astfel produsul unei teribile și inutile frămîntări de valuri care au modelat-o așa, într'un joc imens, în valurile cine știe cărei mări acum retrasă!

Aparența de „natural“ de „simplu“ a versului d-lui Topîrceanu își are și ea explicația pietricelei modelate, într'o nevăzută, neștiută și ascunsă muncă de cizelare.

Pentru d. Topîrceanu arta este o îndelungă răbdare. Este un joc, dar un joc dificil.

Ea reprezintă o victorie cucerită asupra materiei, asupra cuvîntului și versului care impune greutateți.

D. Topîrceanu poate avea satisfacția acestei victorii, și certitudinea beneficiului despre care vorbește tot Valéry „En tout cas, le bénéfice certain, et, en quelque sorte, absolu que peut procurer un poème à son auteur, dépend, à mon avis, du travail que s'est imposé le poète“.

Numai prin acest „exercițiu“ intens versul d-lui Topîrceanu apare așa de pur cum îl știm.

Paul Claudel, citează o definiție a versului bun, definiție care, spune Claudel, pare a fi totodată a lui Paul Souday, Valéry și Théodore de Banville, intru atît cuprinde o concepție de artă comună acestora:

Definiția e aceasta: Les excellents vers se reconnaissent à ceci qu'on n'y peut changer ou déplacer un seul mot“.

Aceasta e și definiția versului d-lui Topîrceanu.

Iată :

„Dela tîrg la Vadul-Mare
Taie drumul prin poeni
Legănîndu-se călare,
Popa Florea din Rudeni.

Somnul revărsat pe fire,
Gerul sfînt al Bobotezei,
A'nchegat argint subțire
Peste faldurii zăpezii.
Și legînd în ghiață stropii,
Bura care'n aer joacă,
A țesut de barba popii
Fire lungi de promoroacă.

Nici o șoaptă... nici un ropot...
Numai din adîncuri sure,
Vine vuet lung de clopot
Peste 'ntinderi de pădure...

Lung îi sună în ureche,
Pe cînd el cu grijă scoate
Pîntecoasa ploscă veche
Din dăsaga dela spate.

Și cu plosca ridicată,
Zugrăvit pe cerul gol,
Popa capătă de-odată
Măreție de simbol.

(Balada popii din Rudeni)

Nu se poate schimba sau deplasa nici un cuvînt. Fiecare este o intenție care marchează o progresie și o complectare a tabloului. Nimic neprecis și suprapus. „L'art est toujours précis : la précision la plus savante et rigide, au service de l'imprécis“. (Paul Valéry: Soirée avec Monsieur Teste).

Aceiași precizie în „Balada morții“, „Balada munților“ și toate minunatele Balade ale d-lui Topirceanu pe care vroit le uită toți disprețuitorii poeziei „umoristice“.

În aceste balade este un sentiment adînc și concentrat. D. Topirceanu are însă o stranie rezervă confidențială, o discreție teribilă.

Cu luciditatea veșnic trează a omului inteligent. D. Topirceanu se controlează strîns, să nu suporte umilința unui sentimentalism mărturisit direct.

Este de o circumspecție care-i impune oarecare uscăciune emoțională. El are o atitudine de refulare perpetuă față de cetitor, față de propria lui operă.

Voește ca arta să-i fie, strict, numai joc și exercițiu.

Și în această concepție și atitudine este în bună companie.

Ea însă îi marchează opera cu un oarecare deficit sufletesc. Opera lui e o exprimare niciodată o confidență. Sau, numai rar, în versurile de tinereță.

Vorbind de baladele d-sale ele au poate prea mult o rigiditate algebrică de ecuație, în care tocmai, nimic nu se poate schimba fără a se modifica întreg raportul. Din punctul de vedere al realizării poetice și al idealului artei versului, d. Topîrceanu este din nou în concepția lui Valéry, de matematică a versului.

Păcat că d. Topîrceanu nu uzează de mijloacele sale pentru a preciza imprecisul, pentru a spune într-o savantă precizie ce iace nu se poate spune,—inefabilul,—care-i substanța cea mai dela fund a poeziei.

Demostene Botez

* * *

Ion Pillat și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, volumul II, Cartea Românească, București, 1928.

Cu acest volum—al doilea—se completează Antologia poezilor contemporani. Sînt mulți. Șaptezeci în total, cîte treizeci și cinci în fiecare tom. Nu ne vom mai ocupa de volumul întâiu, apărut acum cîțiva ani. Nici nu vom vorbi despre fiecare din cei treizeci și cinci de poeți ai volumului de față. Fără îndoială, ar fi interesant să încerci să verifici cam cîți poeți adevărați sînt printre cei treizeci și cinci de aleși. Dar asta ar depăși cadrul și rostul acestei recenzii.

Această antologie este, negreșit, utilă și pentru public și pentru autori. Versurile, e știut, se cetesc din ce în ce mai puțin. Pentru cetitorul care nu se îndură să ia pe fiecare poet în parte, antologia oferă un prilej comod de a se documenta, fără a pierde prea mult timp, asupra poeziei romîne de astăzi. Este de presupus că cetitorul nu va merge mai departe decît atît. Antologia îi va fi suficientă. Iar pe de altă parte e iarăși foarte probabil că mulți poeți nu vor lua contact cu cetitorul decît numai prin această antologie. Iată dar utilitatea ei justificată.

O antologie este întotdeauna obositoare. E aceeași impresie pe care o ai într'un columbarium. Un cimitir întreg concentrat într'o singură sală, cu mormintele reduse la dimensiune de sertare, în păreți. Asta se întîmplă chiar cînd buchetul antologiei este făcut numai din flori rare. Parfumul prea concentrat ostenește. Oboseala se complică însă și cu greață cînd printre flori sînt amestecate și plante rău mirositoare, turbare, mătrăgună, ciuperci și oțetar. Așa cam cum se întîmplă în antologia de față. Nu e deloc vina d-lui Pillat și Perpessicius.

Poet, în accepciunea care se dă încă astăzi acestui cuvînt, este orice individ care scrie versuri, publică într'o revistă, scoate volum și e pomenit în presă. Aceste condiții le îndeplinește fiecare

dintre cei treizeciséci de poeți care figurează în tomul al doilea din antologia d-lui Pillat și Perpessicius. Ce este într'adevăr poezie în toată această exhibiție de versuri? Cetitorul, chiar înarmat cu bunăvoință multă și răbdare și mai multă, nu va reține decît cîteva nume din cele treizeciséci. Va fi fericit să întealnescă din nou pe Adrian Maniu, pe Ion Pillat, pe Topîrceanu, pe Minulescu și pe alții, dar va suporta cu greutate prezența multor nume. E desavantajul acestui tramvai cu o singură clasă care e antologia.

O impresie se desprinde, netă, din această antologie: Cantitatea. Sînt mulți. Prea mulți. Și mai ales cînd ai în vedere epoca din care au fost aleși. Un sfert de secol. Șaptezeci de poeți într'un sfert de secol e monstruos. Ar fi monstruos chiar dacă ar fi toți poeți de mîna întăiu, pentru că ar fi o aberație a naturii. Dar așa, spectacolul acestei cantități de poeți oferă ceva penibil și trist. Este o energie omenească cheltuită zădarnic (mai bine de jumătate din antologia actuală o atestă). Șaptezeci de poeți veritabili într'un sfert de secol este a priori cu neputință. Nicăieri și niciodată lucrul acesta nu s'a întîmplat. E sigur deci că nu toți poeții antologiei sînt poeți. E iarăși foarte sigur că fiecare se consideră *el* cel ales și își disprețuește tovarășii. E o bună ocazie să-ți dai sama de lamentabila deșărtăciune a literaturii. În asemenea condiții poezia apare ca un adevărat flagel, ca o molimă periculoasă, aproape ca un pericol social. Și în acest caz o antologie așa de înfiorător de complectă ca antologia d-lor Pillat și Perpessicius ne apare dezastruoasă. Este făcută să înrădăcineze credința că sînt poeți într'o sumă de inși care, poate, fără această „consacrare“ s'ar deziluziona și ar deveni iarăși oameni detreabă, bravi cetățeni și slujbași sirguitori, cum ar fi fost mereu dacă n'ar fi scris niciun vers în viața lor și n'ar fi publicat niciun rînd. Consacrarea aceasta împînzește societatea cu un nou procent de prostie și aroganță. Nu e o acțiune nici caritabilă, nici social utilă, nici frumoasă. A nu avea talent nu este o rușine, nici o infirmitate. Nouăzeci și nouă la sută din populația țării romînești nu are talent literar și cu siguranță că nu se plînge de aceasta. A avea talent este o întîmplare demultori destul de neplăcută și legată, în viață, de multe neajunsuri. On n'est pas poète impunement. Dar e drept că gloriola literară e, de cînd lumea există, una din acele splendide minciuni cu care omenirea se îmbată mereu. E un miraj de care foarte puțini scapă. Este le violon d'Ingres a multora și e un miraj care are darul să îndobîtocească chiar pe cei mai înțelepți. Demonul perfid al scrisului încolțește pe multă lume. Și e o boală fără leac.

Dar să revenim... Editorii „Antologiei poezilor de azi“ au ales bucățile (acolo de unde au avut ce alege) cu multă grijă și pricepere. Am fi dorit, poate, la d. Maniu un poem sau două în plus, de exemplu cel cu „Sufletul meu, nufăr pe ape“ etc.) La d. Camil Petrescu puteau să aleagă orice—ar fi fost la fel, adică tot aceea sau nimic. Nici-o altă observație în privința textelor alese. Bibliografia și notele sînt utile criticului. Se simțea nevoia.

În lumina considerațiilor de mai sus, *Antologia d-lor Pillat și Perpersicius* este—dacă nu mereu agreabilă—instructivă, penibilă instructivă. Nu le putem decît mulțumi.

Al. A. Philippide

* * *

Marcu Beza, *Romanul englez contemporan*, ed. „Cultură Națională“.

De ani de zile, publicistul eminent și neobosit care e d. M. Beza, veghiază la Londra pentru apropierea culturală anglo-romînă. În Anglia el face cunoscut toate aspectele de interes ale literaturii și culturii noastre, iar aici ne revelează ce e mai interesant din evoluția literaturii engleze. Fire de artist—el însuși romancier și nuvelist—și de istoric în același timp, el pătrunde adînc în materia tratată cu o simpatie și cu o înțelegere care nu are egal decît în verva cu care expune operele ce cad sub obiectivul său.

Literatura contemporană engleză, e, în adevăr, la înălțimea celei victoriene care a precedat-o. Aceiași bogăție, aceiași umanitate, aceiași intimitate și căldură animă pe romancierii de azi cum anima altă-dată pe Meredith, G. Eliot ori Thomas Hardy.

Dela J. Conrad, H. Wells, A. Bennett ori J. Galsworthy, azi celebri și pe continent, până la ultima generație, aceia a lui Franck Swinnerton ori Clemence Dane, lucrarea dă ample și interesante informații, asupra structurii sufletești a autorilor cît și asupra operelor.

M. R.

* * *

H. Hauvette, *D'Arioste et la poésie chevaleresque à Ferrare au début du XVIe siècle*, Paris, Champion, 1927, gr. în 8°, 390 p.

D. H. Hauvette, profesor de literatura italiană la Universitatea din Paris și autoritate universal recunoscută pentru istoria Renașterii italiene, a consacrat o serie de monografii sau studii personajilor celor mai reprezentative ale acestei splendide civilizații: lui Dante, lui Boccaccio, lui Petrarca și, în sfîrșit, aceasta lui Ariosto.

Metoda d-lui Hauvette consistă în a resuscita mediul social, intelectual și moral în care a trăit personajul pe care-l studiază, în a-i descrie apoi viața și, în sfîrșit, în a-i analiza opera. Critica literară astfel înțeleasă și practică, nu mai e un efort oșios și zadarnic de clasificare pe genuri și pe „facultăți dominante” sau o șicană de figuri și de teme „riguros” ierarhizate, ci o parte integrantă din istoria civilizației. Fără îndoială, criticul literar nu neglijează forma operei de artă, dar studiul ei e subordonat conținutului pe care-l exprimă, și scopul lui primordial e de-a-i face accesibil conținutul în ceiace are el mai specific și mai original, și, prin urmare, mai caracteristic pentru epoca în care s'a produs. Cine nu cunoaște luptele dintre Guelfi și Ghibelini, dintre „Neri” și „Bianchi”, instituțiile comunale, raporturile dintre papalitate și

Republica florentină, nu va înțelege niciodată tragică și sublimă poezie a *Infernului* lui Dante, ecoul tuturor pasiunilor care au sfișiat societatea florentină la începutul sec. XIV-a. De aceea cartea d-lui Hauvette care evocă principalele aspecte ale vieții florentine de pe vremea lui Dante, e cea mai bună introducere la studiul *Divinei Comedii*.

După aceleași principii e alcătuit și studiul consacrat lui Ariost. El se divide în mod firesc în trei părți: 1) Curtea dela Ferrara; 2) Viața lui Ariosto; 3) Orlando Furioso. În prima parte d. Hauvette descrie curtea dela Ferrara, cea mai strălucită din câte erau în Italia la începutul sec. XVI, cu amestecul de pasiuni violente și de plăceri rafinate, care constituia mediul cel mai excitant pentru imaginația și observația poetului și publicul cel mai înțelegător pentru arta lui. Natura amabilă și blândă a lui Ariosto formează un contrast izbitor cu ferocitatea ambițiilor și patimilor din jurul său. Viața lui constituie un punct central din care se poate mai bine observa viața ferrareză și prinde miile aspecte ale poemei. Cetitorul e munit astfel cu o cheie care-l conduce în centrul construcției savante a poemului lui Ariosto, de unde poate domina toate elementele fără să se piardă în mulțimea epizodelor care se în-crucișază și se îmbină într'un prestidigios joc al fanteziei.

14. Oțetea

* * *

Harold Temperley, *The Victorian Age in Politics, War and Diplomacy*. (Cambridge University Press, 1928).

Eminentul profesor de istorie dela Universitatea din Cambridge a realizat un adevărat „tour de force“ concentrând într'un volum esențialul glorioasei epoci victoriene (1837—1901). Autorul critică cu asprime politica externă, „de-o slăbiciune extraordinară“, a Angliei, până la războiul Crimei, care i-a revelat primejdiile splendidei izolări și ale desconsiderării voite a armatei. În restaurarea care a urmat după aceste evenimente, d. Temperley vede nu odată urmele influenței personale a Reginei.

Interesul deosebit al acestei perioade consistă în transformarea internă a Angliei, și această latură a problemei e magistral tratată. Renunțând prin abolirea taxelor pe grâu (Corn law, 1846), de-a se hrăni singură, Anglia s'a consacrat aproape exclusiv activității industriale și comerciale, care a ridicat puterea și bogăția engleză la apogeul ei. Factorul efectiv al acestui progres prodigios, d. Temperley îl vede în bunul simț și în severitatea morală a clasei mijlocii, căreia i se datorește și reformele sociale realizate în cursul acestei perioade. De aceea agitația democratică, care pe continent a răsturnat sau a clătinat atâtea dinastii, în Anglia a avut drept efect să așeze tronul pe fundamentul cel mai solid: respectul și iubirea poporului.

A. Oțetea

* * *

René Demogue, *L'unification internationale du droit privé*, Ed. Rousseau, Paris, 1927, pag. 197.

Codificarea a fost în domeniul juridic, vocațiunea secolului trecut. Vocațiunea secolului nostru, se zice că este pentru unitatea dreptului, pentru unificarea codificărilor.

În această ultimă direcțiune, lucrarea de față este cea mai recentă pe tărîmul dreptului privat și totodată cea mai importantă.

Mișcarea intensivă către unificarea internațională juridică privată este o cale novatrice între scepticism și speranțele viitorului. Cu toată lipsa de metodă, cu toate gravele discuțiuni psihologice și economice, importanța problemei are mari justificări și contribuie la dezvoltarea juridică a popoarelor și la facilitarea raporturilor dintre ele. În general, țările civilizate au tendințe internaționale, atrăgînd după ele pe celelalte mai puțin înaintate, cărora le aduc un vădit progres moral și material, ceiace a făcut pe *Ferrero* să afirme, că lumea modernă urmărește să dezvolte un spirit tare național, alături de o viață internațională.

Prin unificarea juridică, vom avea un singur drept, pe un singur teritoriu. După autor, această unificare trebuie făcută prin concesiuni reciproce și după *aprecierea valorii obiective a soluțiunilor de adaptat*, preconizînd o metodă de observație. (Vom reveni). Profesorul dela Paris, analizează apoi, unificarea din sec. XX, tendința de unificare teritorială internă a dreptului civil, adoptînd în parte vederile lui *Lambert*, asupra apropierii juridice între națiuni cît mai similare.

După această introducere, d. Prof. R. Demogue, împarte studiul în două părți proporționale: prima tratînd despre istoria tentativelor de unificare internațională a dreptului și, a doua, despre problema actuală a unificării internaționale a dreptului.

În prima parte, d-sa caută realizările de unificare din trecut. La Romani se punea tot timpul problema unificării interne—dat fiindcă ei aveau atîtea drepturi interprovinciale—până la Justinian, care a realizat un expozeu unic al dreptului roman, în ultimul său stadiu. În decursul secolelor s'au făcut apoi, multe tentative, cu o-punerile în chestiune, pentru această unificare.

În timpurile mai recente faptele au devansat ideile. Așa, ca urmare a întinderii imperiului francez, codul lui Napoleon se găsi aplicabil de plin drept în peste 18 teritorii ale acestuia: din Belgia la Neapoli, la Dantzig și Varșovia, pe tot întinsul acestor țări. Reacțiunea contra lui nu s'a făcut din motive practice, ci politice. Iată o dovadă că unificarea legislației este posibilă. Influența Codului Napoleon a lasat pretutindeni principii și reguli comune.

Mișcarea științifică pentru unificare începe însă, abea la 1873, de cînd e susținută de 3 cercuri anume formate: institutul de drept internațional dela Gand; International Law Association și, Comitetul internaț. de dr. maritim dela Bruxelles. Alte organe mai recente sînt: Comitetul juridic internaț. de aviație, 1910, și

Academia de dr. comparat, Geneva 1924. Toate au ținut peste 100 de congrese.

Unificarea internațională a dreptului pozitiv s'a realizat de o jumătate de veac, pe calea legilor uniforme, sau prin *metoda tratatelor*. Autorul arată acest lucru între Danemarca, Norvegia și Suedia, reliefând ideia importantă că unificarea nu se poate face, decît printr'un eclectism și prin împrumutarea regulilor din diferite părți. Unificarea între aceste trei țări, după metoda tratatelor, a început la 1807 în dreptul comercial și maritim, continuînd până astăzi și, atingînd și dr. civil, (familia). Ultima realizare s'a făcut la 1925 cu legea naționalității. Dacă autorul admite acest eclectism, precum și în parte vederile lui Lambert, este nelămurit faptul că d-sa nu vorbește despre metoda dreptului comparat și de congresul care a avut loc la Paris la 1900, cînd s'a căutat a se pune bazele științifice ale noii discipline.

Pe această cale a tratatelor, unificarea se mai manifestă în toate țările europene, asupra transportului cu calea ferată și poșta, asupra transmisiunilor telegrafice și radiotelegrafice, asupra circulațiunii aeriene și a automobilelor și asupra măsurilor sanitare, etc.

Subt influența Societății Națiunilor s'au realizat deasemenea importante măsuri de unificare în chestiunea tranzitului și reglementarea muncii. Pentru unificarea anumitor materii mai multe proiecte sînt în curs de elaborare. Așa, proiectul de unificare a scrisorii de schimb tip continental, a ajuns la ultimul stadiu de realizare; apoi, *proiectul franco-italian* pentru unificarea obligațiunilor, elaborat sub auspiciile d-lor *Scialoja* și *Larnaude*, introduce cu multă prudență sisteme noi și foarte necesare. În fine, amintim că institutul de drept privat din Roma, creiat în 1924, a început să lucreze sub aprobarea Societății Națiunilor.

În partea a doua, problema actuală a unificării dreptului este pusă sub trei aspecte:

1) Posibilitatea unificării dreptului privat, între statele independente, nu înseamnă o imitare, ci ea trebuie făcută prin diferite concesii reciproce, căci dreptul prin natura sa tinde a fi internațional.

Scopul unificării este securitatea titularului unui drept subiectiv și simplificarea relațiunilor, care nu trebuiesc luate numai în interior, ci și în raporturile internaționale. Unificarea trebuie făcută mai ales între țările care au suferit influența dreptului roman și a codului Napoleon. Totuși, sunt materii greu de unificat: succesiunile, regimul matrimonial, dreptul familiei etc. Asupra acestei probleme, *del Vecchio* elaborează teoria unei științe a dreptului universal comparat și *Ed. Lambert*, teoria unui drept comun legislativ. Să-mi fie permis a adăuga că și *R. Saleillas* elaborează o teorie în acest sens, a unui ideal relativ de drept, pe care a susținut-o înaintea congresului din Paris al cărui promotor a fost. (Vezi procesele-verbale și documentele acestui congres). Toți acești trei străluciți jurisconsulți și sociologi caută să stabilească substratul ști-

intific al dreptului comparat, încercînd să precizeze o traiectorie unică de integrare juridică a popoarelor, bazată pe fenomenul de penetrațiune juridică naturală.

Del Vecchio, vorbește despre un conținut unic al dreptului diferitelor popoare la diferite epoce, plasat în cadrul ideii transcendentale a dreptului, iată constituirea științei dr. comparat. *Ed. Lambert*, prin politica legislativă care urmărește anumite scopuri practice, caută să degajeze din comparațiune fondul comun și latent, a unui grup de legislațiune.

Așa dar, ambii întrebunțează metoda comparativă ca un instrument de investigație științifică și de orientare juridică. Ori, atunci, cînd autorul arată că unificarea trebuie făcută prin concesiuni reciproce și după aprecierea valorii obiective a soluțiunilor de adoptat, care vor duce în multe materii la metoda tratatelor, cred, că în ultimă instanță nu îmbrățișează alte procedee, decît acelea urmărite de metoda și tehnica comparativă, pentru că, comparația este tocmai aprecierea valorii obiective, și o selecțiune a materialului dat. Adaptarea și generalizarea sînt operațiuni finale ale tehnicii comparative. Dacă d. Prof. Demogue, admite în parte vederile d-lui Lambert — care lucrează în această direcțiune de peste 30 de ani — cred că ar fi fost bine ca d-sa să ne lămurească aci și asupra comparațiunii în drept. Iar pentru complexarea studiului să ne arăte dacă d-sa rămîne la argumentele pe care le arăta în această direcțiune în „*Les notions fondamentales du dr. privé*” — 1911. pag. 268 — La valeur technique du dr. comparé (unde vorbește și de teoria lui Saleilles). Savantul profesor omite tocmai partea critică, — nu ia nici o atitudine față de dreptul comparat și metoda sa.

În partea ultimă d-sa, arată care sînt obstacolele unificării: orgoliul națiunilor și ideea națională.

2) Procedeele de unificare sînt de două feluri: pe cale privată și pe cale publică. Pe primul drum ele se referă la promulgarea legilor naționale identice și la adeziunea la convențiuni internaționale. În afară de acestea mai sînt tratatele, care aduc o vie colaborare între țări.

3) În ce poate consta unificarea și care sînt gradele de unificare, este ultima întrebare.

Gradele de unificare depind de metoda clauzelor identice înserate în contractele de adeziune sau de o lege și tratat în care unificarea poate fi internă sau generală.

Dela raporturile internaționale, la unificarea internațională, trebuie lăsată o epocă de tranziție, în care să se ia, ca atare, măsuri intermediare.

Înainte de a trece la etapa de unitate internațională, fusese etapa imitațiunii spontane. (Tarde)? Nu știu dacă imitațiunea nu se făcea după o selecțiune, după o comparare empirică în elaborarea legislațiunilor. De ce imitam o legislațiune și nu alta? Dintre două imitații alegeam pe una din ele, sau le contopiam pe

amîndouă la un loc, făcînd o nouă construcţiune. Aci nu mai este o copiere, o imitare.

În practică, internaţionalizarea consideră administraţiunile diferitelor state, ca birouri ale unui acelaş serviciu.

Autorul trece apoi la analiza tehnicei legislaţiunii unificate, în care se ocupă, la început, despre metoda de redactare. Apoi, distinge trei tehnice principale, în ţările civilizate: a) Teh. *dr. englez*, b) Teh. *dr. german* şi, c) Teh. *intermediară*, (elveţiană). Tehnica de unificare a legislaţiunilor latine este uşoară de realizat.

Tehnica unificării internaţionale are o dificultate în faptul că nu există o jurisdicţiune superioară pentru unificarea interpretării practicei tribunalelor.

În ultimele 2 capitole, d. Prof. Demogue, se ocupă de modul cum poate pătrunde legislaţiunea unificată în fiecare stat, considerînd-o ca o altă etapă, în care fenomenul limbistic pentru publicarea textelor este suficient de complex şi în fine, de consecinţele unificării, care trebuie să ție samă de internaţionalizarea dreptului viu, şi de evoluţia sa. Pentru aceasta trebuie instituită o curte supremă cu o jurisprudenţă unică, care să elimine contradicţiunile inutile.

D-sa se declară partizantul—cu' multă prudenţă—a unificării, pentru facilitarea relaţiunilor internaţionale, respectînd tot odată şi umanitatea într'o oarecare autonomie reflectată.

Lucrarea savantului profesor dela Paris, scrisă într'un admirabil stil, avînd ultimul material bogat în sprijinul tendinţei actuale juridice, ne va fi oricînd o călăuză şi un ideal.

George Băileanu

* * *

Dr. Morlet, *Cahiers de Glozel*, Paris 1928.

Reluăm bibliografia „afacerei” Glozel, cum am numit-o şi eu într'un articol recent, prin comparaţie, după sgomot, cu celebra „afacere” Dreyfus. Eroul principal e dr. Morlet, descoperitorul staţiunii din punct de vedere arheologic—căci primele merite se datoresc unui ţăran ;—a făcut-o cunoscută prin patru broşuri „Une nouvelle station néolithique”, apărute la Vichy în 1925-1927 şi continuate printr'o a cincea apărută în toamna lui 1928. Cu cit afacerea lua o extîndere mai accentuată, cu atît şi Morlet multiplica mijloacele de publicaţie ; în primul rînd „Mercure de France” i-a pus la dispoziţie suficiente pagini, în care a publicat numeroase articole de ansamblu.

Cînd afacerea se coloră cu scandal mondial, în urma raportului comisiei internaţionale dela finele lui Decembre trecut şi a declasării staţiunii de ministerul instrucţiunii, doctorul face să apară o nouă serie de publicaţii, „Cahiers de Glozel”, după termenul atît de drag, publicisticii franceze de veacuri. Au apărut

până acum șase, sub conducerea lui Morlet, cu monografiile proprii sau ale altor învățați, glozelieni încercați; fără a pastra cronologic ordinea numerică, de curînd au apărut No. 4 și 5, după ce 6 apăruse în Iulie.

În No. 4 profesorul *Bayet* din Bruxelles aduce o critică după criterii pur științifice a argumentelor celor două tabere, pro și contra Glozel. Sînt puse față în față—expunerea lor aici ar însemna reproducerea altor publicații—și combătute unele prin altele după fiecare punct în parte, rezultînd la urmă adevărul intervertibil, firește pentru Glozel. Autorul însuși afirmă că tocmai negarea așa de puternică a autenticității gisementului dovedește importanța și veracitatea noilor descoperiri; contestarea este o regulă generală pentru fiecare mare descoperire în arheologie. „Caetul” No. 5 cuprinde cursul pe care l-a ținut profesorul Loth la Collège de France în iarna 1927-28—și care, în treacăt fie spus, a dat naștere și la incidente nostime din partea audiențelor antiglozelieni, mînuitori de petarde pocnitoare și bombe sulfuroase. Pe lîngă expunerea descoperirilor este și o critică severă a raportului primei comisii internaționale și a analizelor executate în prima jumătate a anului 1928. Se știe că se supuseseră analizei cîteva fragmente din oasele găsite la Glozel în laboratoarele Universităților din Porto, Oslo și Lyon, toate concludînd pentru sigura lor fosilizare, cît și pentru vechimea preistorică a gravurilor și inscripțiilor. Loth se grăbește să accentueze asupra seriozității acestor analize, făcute de savanți imparțiali și pricepuți, pentru a preîntîmpina rezultatele analizei lui Bayle, delegatul poliției judiciare din Paris, căruia îi fuseseră încredințate obiecte luate dela Glozel, cu prilejul percheziției din Februar trecut sub conducerea antiglozelienilor. Și avu dreptate, căci raportul lui Bayle, apărut după publicarea „caetului” lui Loth, conchide pentru falsificarea obiectelor fără patina vechimei și pentru modernismul oaselor!

De cuprins mai important e No. 6, în care se publică raportul general al lui „Comité d'études”, cea de-a doua comisiune internațională care a executat săpături de control la Glozel în zilele de 12, 13 și 14 April 1928. Comisiunea se compunea din 12 membri din Franța, Spania, Anglia, Belgia și Norvegia; erau de față: trei directori de muzee, trei membri ai Institutului, un profesor dela Collège de France, doi profesori de universitate, doi cunoscuți paleografi și subdirectorul laboratorului poliției din Lyon. Săpăturile s'au făcut în prezența dr. Morlet în deplină libertate și'n liniște, afară de-un mic accident cu un student 'antiglozelian, care venise la terenul stațiunii cu buzunarele pline de galeuri false. S'au executat tăeri verticale, după cele mai științifice reguli, s'au descoperit obiecte în șist, galeuri, în os, ale căror analize s'au făcut între timp, publicîndu-se la finele broșurii, apărută din pricina asta atît de tîrziu. Se publică de asemeni raportul lui Soderman, aprobat de directorul identității poliției judiciare din Lyon, asupra amprentelor luate dr. Morlet și lui Fradin, care nu seamănă de loc cu urmele de palmă aflate pe unele tăblițe de lut ars dela Glozel.

Din raportul comisiei rezultă precis autenticitatea gisementului; s'a încercat chiar o experiență înfundându-se în pământ un galeu luat din apa râului vecin și s'a constatat că urma lui se cunoștea ușor, ceea ce dovedea imposibilitatea introducerii obiectelor dela Glozel pe această cale de un falsificator genial (sînt peste 3500 obiecte). Scris clar și fără etalaj de termeni științifici, meniți a răstălmăci pentru nespecialiști însuși adevărul, e mult superior celui alt raport, al primei comisii internaționale, ale cărei afirmări sînt definitiv sdruncinate.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Salomon Reinach. *Ephémérides de Glozel*, Paris, 1928.

Cerberul Glozelului a tipărit, în primăvara trecută, un fel de cronică de zi la zi a tuturor publicațiilor și faptelor în legătură cu afacerea ce luase extindere de „epopee” arheologică. Specialist în repertorii în care înșira cele mai reprezentative chipuri, n'a neglijat nici o publicație ce i-a căzut la îndemînă; are chiar un excerpt din „Viitorul” nostru—deși pentru bibliografia străină cred că nu-i complet informat. Bănuind că „afacerea” nu se va termina curînd și pentruca prețioasele „documente omenesti” trezite de ea să nu se peardă, le-a coordonat într'o singură carte de 288 pagini, întocmită după toate regulele științifice.

Intrucît marea senzație a Glozelului o constituie descoperirea semnelor alfabetice, cu o vechime mai mult ca îndoită ca cea feniciană—cea mai veche până azi—și originară în Europa vestică, înlocuind deci „ex Oriente lux”, preîntîmpină efemeridele cu un capitol despre „primele indicii ale unei scrieri preistorice în Europa”. Dela Velasquez de Velasco din Malaga, care în 1752 anunță părerea că literele iberice sînt anterioare cuceririi Spaniei de Romani, trecînd prin anii 1863—cînd se descoperă primui os cu caractere gravate la La Madeleine—, 1885 cu inscripțiile dela Troia publicate de Schliemann, 1891—cînd portughezul Estacio de Veiga comentează un hîrb cu semne lineare—, 1896—cînd Piette descoperă galeuri cu semne grafice la Mas d'Azil—1903 cu descoperirile dela Alvao, 1904 cu descoperirile similare dela Creil, 1913 dela Pasiega din Santander și până la 1917, cînd institutorul Clément, amestecat în afacerea Glozel descoperă un șist cu inscripții glozeliene nu departe de faimoasa stațiune—o serie de numeroase descoperiri și păreri dovedesc că chestiunea alfabetului din neoliticul vest european nu apare pentru întăia oară la Glozel, deci un cuvînt mai mult a crede în autenticitatea gisementului dela „Duranton”.

Urmează apoi cronica săpăturilor, dela 1 Mart 1924, cînd Fradin arîndu-și ogorul dă peste groapa cu hîrburi și cărămizi, și pe care le-am urmărit într'o recenzie anterioară a broșurii lui Audollent până'n toamna lui 1927. Sînt uneori extrase în întregime din ziare, memorii, reviste; de cele mai multe ori rezumate fidel,

însoțite totdeauna de note și reflecții, pline de îndrăcita vervă a acestui vechiu și încercat polemist. Știe atît de bine să se apere, în cît ne face să-l credem până și'n dubioasă istorie a tiarei lui Saitapharnes—falș vîndut drept autentic Luvrului, în 1896, după rapoartele specialiștilor, între care și Reinach—, despre care publică un „Appendice“ spre a răspunde celor ce mereu îi amintesc de ea. Și închee, după toate regulele, cu un index analitic de nume și localități, care, ca'n toate repertoriile lui Reinach, face cartea ușor întrebuițabilă; la urmă 16 planșe cu desene reproducînd cele mai importante descoperiri glozeliene.

În amintita recenzie a lui Audollent ne-am ocupat de evenimente mai importante până la finele lui Noembrie 1927; de atunci și până la finele lui Februar 1928, cînd se termină cartea lui Reinach, două fapte mai importante s'au petrecut: raportul comisiei internaționale și percheziția dela Glozel.

La 23 Decembre apare în „le Temps“ și se vinde în broșură separată raportul comisiei internaționale, care făcuse săpături cu o lună jumătate înainte, conchizînd pentru neautenticitatea stațiunii. Mare vîlvă în întreaga presă, mulți nu se mai îndoesc de falș, Dussand învinuiește categoric pe țaranii Fradin, ceiace aduce o reclamație din partea acestora. Pentru a preîntîmpina o acțiune de judecată la Paris, care nu se știe cum ar fi eșit pentru antiglozelieni, aceștia, subț masca Societății franceze de preistorie, fac o reclamație contra „necunoscutului“ dela Glozel cătră parchetul de Allier, condus de un procuror antiglozelian. Se face o percheziție inopinată la casa lui Fradin, condusă de un archeolog dușman Glozelului, la 25 Februar în împrejurări atît de curioase c'a trezit un nou scandal în presă. Morlet și prietînii lui devin mai curagioși, mai ales că analizele științifice ale unor obiecte glozeliene atestă autenticitatea; ei anunță o nouă comisie internațională, ale cărei lucrări sînt amintite în recenzia de mai sus.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Joseph Kessel, *Les nuits de Sibérie*, Edit. Ernest Flammarion, 1928.

Sînt oameni pentru care momentul actual nu este decît un prea sumar obiect de observație și de atenție trecătoare. Viața lor se consumă între trecut și viitor, epuizînd întreaga gamă de nuanțe, ce pot îmbogăți prezentul steril cu reminiscența fecundă a trecutului sau cu plănuierea creatoare a viitorului. Astfel aceiace constituie unica lor predilecție este simpatizarea intimă și idealistă cu o viață, pe care realitatea nu o oferă, pe care sentimentul actualității o respinge ca obsedantă și inutilă.

Psihiatrul francez Pierre Janet a arătat chiar, cu precizia și autoritatea omului de știință, că lipsa sentimentului prezent al situațiilor e o adevărată stare patologică cu repercusiuni adînci, ce merg până la descompunerea sintezei psihice a personalității.

Exceptînd însă cazurile accentuate în care această desadap-

tare contribuie la desorganizarea vieții sufletești, există cazuri de fină nuanțare psihică în care predilecția pentru trecut se afirmă cu forța unei reale funcțiuni creatoare.

Literatura romantică a furnizat o inepuizabilă sursă de exemplificare a acestei evaziuni din sfera activității prezentului în domeniul trecutului reinviat prin reminiscență și reverie, și ornamentat prin fantazie și imaginație.

Veacul al XX-lea însă nu are nimic din romantismul consumat integral aproape în penultimul secol. Imaginația și reveria evaziunii lentă și gratuită, au fost înlocuite de realismul brutal dublat adesea de un mercantilism feroce. Secolul „vitezei“ nu poate accepta o excepție dela ritmul curent al activității multiple și complicate. De aceea însăși predilecția sortită a întrerupe contactul cu activismul exagerat al vieții practice utilitare a resimțit aceiași influență, determinantă dar inoportună.

Un scriitor, ce are curajul de a întârzia tempo-ul actualității e prin această atitudine—pe care nu cred că trebuie s'o punem numai în sarcina temerității—original și atractiv. Astfel privit, talentul lui *J. Kessel* mi-a apărut mai personal și autentic în singularitatea lui.

Mary de Corck, Machno Hatmanul, căpitanul Soluzub,—eroii săi din „*Coëurs purs*“—manifestă uneori o vigoare ce merge până la violență; dar actualitatea lor e cîntată, apariția lor este neexpliecată—aproape misterioasă,—nu e presantă și constrîngătoare. Lucrarea sa recentă „*Nuits de Sibérie*“ este o lungă descriere a unei vieți puțin frecventă și cunoscută, al cărei realism veridic apare chiar dela primele pagini.

Vă amintiți acele „*Nuits claires*“ în care *Johan Bojer* punea toată căldura unui entuziasm nestăpînit și toată vigoarea oțelită a vieții dela Nord! Nimic din toate acestea la *J. Kessel*.

Noptile lui siberiene nu au nimic din grația, exuberanța și expansiunea sinceră a romancierului norvegian. Sînt înghețate ca și sufletul acelor care privesc viața rigid și cu exasperantă indiferență. Forța acestor oameni, pe care natura nu îi învinge, pe care afectivitatea nu îi înduioșează, care sînt gata să se sacrifice pentru un cuvînt și să se suprimă pentru un gest,—apare identică aceleia pe care sensibilitatea exagerată a meridionalului o consideră fatalistă, oarbă și implacabilă ca însăși forțele naturii.

Noptile siberiene ale lui *Kessel* păstrează o atmosferă de neprecis și provizor, care mărește încă impresia misterului ce le învâluie. Brutalitate și violență, sensualitate și viciu, viață inegală și variată—oameni pe care nu îi înalță nici calități alese, nu îi scoboară nici vicii excepționale—iată în adevăr o existență, pe care nu o justifică nici unul din criteriile cu care ne-am obișnuit să apreciem viața actuală.

Nopti lungi în care autorul ne plimbă prin music-halluri lipsite de eleganță și prin taverne cu exhibiții obscene—în mijlocul veșnic înghețatului Vladivostock,—iată ceiace ar putea duce la exasperare pe cel mai calm cetitor.

Dar *J. Kessel* descrie toate acestea cu atîta talent și frumuseți de expresie, încît redarea lor constituie o agreabilă și—am putea spune chiar—pasionantă lectură.

Și menționăm—pe lîngă marele său talent stilist—acea impresie de depărtare, mister și lipsă de actualitate, care constituie desigur farmecul nespus al acestor povestiri.

Mircea Mancaș

* * *

Joseph Douillet, *Moscou sans voiles*, Edit. Spes. Paris 1928.

Între multe cărți apărute în ultimul timp, care vorbesc despre adevărata stare de lucruri din Rusia sovietică, cea mai de seamă este—fără îndoială—„*Moscou sans voiles*“.

Autorul ei, d. J. Douillet, a trăit 35 de ani în Rusia. Din aceștia, ultimii 9 au fost ani de stăpînire sovietică. A avut deci posibilitatea să cunoască în amănunt, sub ambele regimuri, adevărul adevăr.

A avut posibilitatea să se convingă personal de brusca și definitivă cădere a statului rus, de care era legat prin faptul că atîta timp trăise acolo.

Fost consul belgian și—în ultimul timp—vicepreședinte al misiunii de ajutorare a înfometaiilor ruși, instituită de Societatea Națiunilor și pusă sub conducerea profesorului dr. Nansen, delegat al lui „European Student Relief“ la Rostov pe Don, a avut posibilitatea de a întreprinde anchete pentru a se documenta, fără ca puterea sovietică să-i fi putut face vre-un rău. Plin de îndrăzneală a spus adevărul încă fiind în Rusia.

A discutat cu actualii conducători ai uniunii federative a republicilor sovietice rusești, aruncîndu-le în față grija răspunderii pentru decăderea constatată în toate domeniile vieții.

Atîta îndrăzneală nu putea, nu trebuia să rămînă nepedepsită. Guvernul sovietic veghia! Douillet a fost arestat, purtat prin diferite închisori unde a fost supus unui foarte aspru regim și în cele din urmă, expulzat în Belgia, prin Letonia.

Afirmațiunile sale sînt toate exacte. Ele concordă cu colecția de documente—multe din sursă sovietică—publicate de Henry Klotz în lucrarea „*La Russie des Soviets*“, (Edit. Fournier Paris 1928) și pot fi întărite, oricînd, de persoane care au cunoscut în deaproape situația din Rusia.

Douillet nu face economie la citarea de nume proprii și adrese.

Pentru noi, Romîni, cartea este deosebit de însemnată. Cele ce se spun în ea se petrec la cîțiva pași de noi, peste Nistru.

Înimiciția ce zilnic ni se arată din partea sovietelor este cu atît mai îngrijorătoare cu cît încă se găsesc, la noi, oameni care cred în existența *paradisului roșu*.

Cartea trebuie citită de toți și cu atenție. Pentru acest motiv am cerut și aștept aprobarea d-lui J. Douillet pentru traducerea cărții sale.

Grig. Mich. Cotlaru.

Revista Revistelor

Bergson și Schopenhauer

Rari sint cugetătorii francezi care au pătruns așa de adânc gîndirea lui Schopenhauer, ca Bergson.

Bergson are o mare admirație pentru singurul metafizician german care a fost și un psiholog. Filosofia bergsoniană este însuflețită de marile idei ale lui Schopenhauer. Principiul elanului vital din *L'évolution créatrice* a filosofului francez nu este în esență decît reeditarea teoriei voinței. Aceasta e puterea inițială, oarbă și inconștientă care se manifestă sub formă de instinct la animale și de elan vital în totalitatea lucrurilor. În concepția lui Schopenhauer creațiunea nu este voință în starea ei pură, ci voință concretizată în materie, tot astfel cași în concepția lui Bergson pentru care elanul vital este curentul care străbate materia, dîndu-i viață. Schopenhauer a proclamat intuițiunea drept tipul adevărat al cunoștinței. Lucrurile în sine nu pot fi înțelese decît pe cale intuitivă. Individul om făcînd parte din natură, se poate coborî în propria lui conștiință pentru a prinde senzual intim al naturii.

Cunoștința intuitivă este izvorul adevărului.

Bergson, admițînd explicația lui Schopenhauer, merge mai departe și atribuie cunoștinței intuitive o putere creatoare, dînd înțetate însă cunoștinței raționale.

Totuși, pentru a înțelege lumea, Bergson se folosește de aceeași chee cași filosoful german. Interpretează universul tot după datele imediate și

directe pe care le găsește în sufletul lui.

O altă apropiere între cei doi filosofi este și concepția pe care o au despre amor.

Bergson dezvoltă legea metafizică a lui Schopenhauer. Voința de a trăi constituie esența intimă a fiecărui individ, ea năzuește să existe și să dureze. Această sforțare continuă este simbolizată de amor. Bergson extinde legea aceasta și la regnul vegetal. „Dragostea maternă spune el, așa de vizibilă la cea mai mare parte din animale, se observă pînă și în grija plantei pentru sămînța ei. Această dragoste în care se vede că o generație rezultă din alta care i-a dat naștere—„ne face să vedem că ființa vie e un loc de trecere și că esențialul este mișcarea care o transmite“.

Dela această concepție a amorului, Bergson ajunge la concepția despre om. Omul este rezultatul sau victima inconștientă a acelei voințe oarbe în sinul căreia viața se creiază veșnic. Cu alte cuvinte oamenii sînt verigi slabe și efemere mereu înnoite din „lanțul vital“.

Asemănările între acești doi filosofi se văd și în stilul lor. Stilul lui Bergson este viguros și precis prezentînd totdeauna cu imagini ideile abstracte, cași stilul filosofului german.

(A. Baillot. *Mercure de France*).

Crucișetorul-cuirasat și socialiștii germani

Chestia crucișătorului cuirasat a dominat situația politică în Germania, dela deschiderea Reichului.

Socialiștii, conform doctrinei lor, proclamați în timpul perioadei electorale și conform cererii tuturor secțiunilor lor, prezentau o mișcare contra cruciașătorului. N'ar fi fost nimic anormal dacă cancelarul Müller, socialist, și întreg cabinetul (cu alți trei miniștri socialiști) n'ar fi dat ordinul, încă din August, să pue pe șantier acest cuirasat. Teza cancelarului Müller, apărută și în fața Reichului, este că el nu a făcut decât să execute o deciziune a predecesorului său. Teza este discutabilă: continuitatea ministerială are limite, fără care ar fi inutil să se mai schimbe guvernele. Un om politic trebuie să accepte puterea dacă se vede obligat să ia măsuri condamnate de partidul său?

D. Müller și amicii săi însă s'au gîndit, fără îndoială, că demisia lor nu ar fi schimbat nimic, că cruciașătorul tot ar fi fost construit, și că ministerul ar fi fost refăcut cu ei sau fără ei. În primul caz s'ar fi provocat o complicație superfluă, iar în al doilea socialiștii ar fi pierdut influența lor guvernamentală.

De aceia au preferat o contradicție, lăsînd pe ministru responsabil (deși în fond erau solidari cu el) să apere cruciașătorul în fața Reichului, iar fracțiunea lor să-l combată încă cu energia robustă și brutală a oratorului Wels.

Pus între logică și practica ce-i comanda să rămîie la putere în interesul partidului său, d. Müller nu a ezitat. S'a adus logicei un afront nemăsurat. Partidele burgheze, chiar cele care guvernează cu socialiștii au protestat contra acestei metode, contrară uzului parlamentar, și a cărei aplicare amenința regimul.

Dar regimul a fost mai ales amenințat de manevra politică a generalului Groener cu ajutorul președintelui Hindenburg, care a anunțat demisia dacă cruciașătorul nu se votează, iar ca consecințe: disolvarea Reichstagului, demisia președintelui. Partidele burgheze chiar democratice au fost impresionate de aceste amenințări-șantaj și au votat contra ordinului de zi socialist. Hindenburg s'a încruntat și toată lumea s'a inclinat.

E un spectacol puțin edificator această capitulare înaintea a doi generali. Autoritatea personală a unui șef de Stat este lucru prețios, dar cînd

ea face ca partide întregi să-și nege dintr'o zi la alta, convingerile lor, ne putem întreba dacă la ele nu subsistă puțin din gustul de supunere propriu supușilor ex-Kaiserului.

(René Laurent. *Revue d'Allemagne*).

Lock-out-ul în Ruhr

Lock-out-ul a fost proclamat în industria metalurgică din Ruhr dela 1 Noembrie.

Ministrul economiei publice, Curtius, populist, era atras de situația și partidul său, de partea industriașilor, și miniștrii socialiști de partea lucrătorilor. Deci, discordie în interiorul cabinetului german.

Conflictul acesta metalurgic este în Germania un eveniment social foarte grav nu numai fiindcă atinge una din principalele industrii germane și aproape 200.000 de lucrători, dar pentru că a repus în discuție instituția „arbitrajului obligator” în aceste conflicte sociale, instituție grație căreia Germania a evitat de mulți ani conflicte penibile relative la chestiuni de salar, ore de muncă etc.

Arbitrul dă o deciziune care, atunci cînd nu e primită de una sau alta din părți, este declarată obligatorie de către Ministrul Muncii. Brauns a uzat de acest drept timp de opt ani, cu multă abilitate și energie. Müller a vroit să menție pe Brauns în minister știind că un socialist nu va avea autoritatea lui în conflictele de muncă. Ceiaze s'a și întimplat.

Noul ministru Wissell nu a știut să-și impue decizia; precedent foarte periculos care zdruncină autoritatea statului în general și instituția arbitrajului obligator în special.

Industriașii desigur proclamînd lock-out, au vizat această instituție care le era jenantă.

Prin intervenția Ministrului Muncii, lupta industriașilor se găsea îndreptată, nu numai contra lucrătorilor, dar contra guvernului socialist.

Severing a fost propus arbitru fără a se consulta sindicatele. Pare paradoxal că Severing, ministru socialist, el însuși vechiu membru a sindicatului metalurgist, a fost acceptat mai repede de industriași decît de lucrători. Această numire de arbitru a dat crizei o soluție neașteptată.

(René Laurent. *Revue d'Allemagne*).

Evacuarea Renaniei și Comitetul experților

Starea de spirit care domnește în Germania și care marchează o criză a spiritului dela Locarno, a fost susținută și întărită de negocierile privitoare la comitetul experților și de discursurile d-lor Chamberlain și Briand.

În chestia evacuării Renaniei aceștia se țin strict la punctul de vedere juridic: interpretarea art. 431 a tratatului dela Versailles după care Germania n'ar avea drept la evacuare decât după plata completă a reparațiilor, și care deci ar permite ocuparea Renaniei nu numai până la 1935, dar până la o dată indefinită.

Chamberlain a adăugat însă că chestiunea ar trebui regulată nu juridicește, dar politic, ceiașă lasă o porțiță deschisă unui acord.

Oprimarea germană respinge un acord de această natură pentru că ea este unanim ostilă plății vreunui preț oarecare pentru evacuarea anticipată. Tot conflictul în definitiv este cu privire la problema reparațiilor, la cifra totală și modalitățile de plată pe care noul Comitet de experți va avea să le discute. Franța și Germania ar aborda această discuție cu un program fix, minimum, care ar consista să se ceară Germaniei rambursarea datoriilor lor față de America plus cheltuielile de reconstruirea regiunilor devastate.

Aceste plăți reprezintă un total pe care Germania îl consideră prea ridicat: ea vrea ca cifra datoriei să depindă, înainte de toate, de capacitatea ei de plată, pe care experții ar urma să o evalueze.

De aici insistența cu care s'a combătut în Germania punctul de vedere franco-britanic, privitor la competența experților și modul lor de numire.

Ar vrea ca experții să fie independenți ca cei care au preparat planul Dawes, și nu funcționari sub ordinele guvernelor respective.

În ochii celor mai mulți Germani, comisiunea are efectul unei sperietori, d. Stresemann știe însă perfect că rolul comisiei va fi din cele mai limitate, și că pozițiile luate de guvernele francez și britanic nu sînt de cît poziții de atac și că acordul final nu se va face pe ele.

(René Laurent. *Revue d'Allemagne*).

Ernest Lavis (1842—1922)

Ernest Lavis nu e numai reprezentantul cel mai autentic al istoriografiei franceze din ultimii cincizeci de ani. El e împreună cu Dumont și cu Liard restauratorul învățămîntului superior din Franța. El se revoltă contra organizației care face din școală o „fabrică de diplome”, contra retoricei, contra programelor și profesorilor care „uită viața”, contra metodelor care „istovesc energia vitală”. Idealul lui Lavis e o școală care să facă în primul rînd educația libertății, educația pentru libertate, care să îndemne tineretul să-și formeze ei însuși „disciplină intelectuală și morală”. Într'un cuvînt o școală în armonie cu libertățile moderne. Căci „în zadar a înaintat lumea? Au doar nu s'a produs revoluția care a conferit dreptul suveran de vot milioanei de analfabeți, au doară cei ce au făcut-o și cei ce au suportat-o, au considerat-o ca un accident fără importanță, fără consecințe?”

Legea Poincaré din 1896 însemnă victoria eclatantă a eforturilor lui Lavis și ale tovarășilor de luptă. Ea unește Universitățile Franței într'un singur corp, coordonează eforturile lor și oferă drept scop „studiul complet al omului și al manifestațiilor sale în timp și în spațiu, al naturii și al fenomenelor sale dela cel infinit de mare, până la cel infinit de mic”. După acest triumf, Lavis s'a dedicat organizării studiului istoric. El a format echipe de cercetători și de istorici care au reînviat istoria modernă, foarte neglijată înainte de el. Însfîrșit, studiile sale asupra Persiei și asupra Epocii lui Ludovic al XIV-lea au dat modele de expunere clară, vie și solidă, care nu numai nu sacrifică nici un fapt, dar nici nu consimte „să forțeze impresia pentru vanitatea de-a spune un cuvînt de spirit”.

„Istoria Franței” pe care a inițiat-o, a condus-o și a realizat-o e un monument care face cinste nu numai lui Lavis, ci istoriografiei franceze.

(S. Charléty).

Pictura americană

Aquarela e faptul cel mai frapant în domeniul picturii americane. Indiciu de limitare voluntară și de mo-

destie. Artă aceasta vine din Anglia, dela Turner. Orice ecou social e absent. S'ar zice că artă americană nu cunoaște alte probleme decât ale luminii și ale paletelor. Artiștii americani consideră societatea ca un fapt împlinit, care se sustrage influenței lor, și se mulțumesc cu ideile pur estetice. („Die Neue Rundschau).

Sterilizarea Anormalilor

În scopul de a scuti societatea de indivizi degenerați, Consiliul cantonului Vaud din Elveția a votat la 3 Sept. 1928 legea asupra regimului bolnavilor de minte în care prescrie sterilizarea obligatorie a persoanelor atinse de boli mentale sau de infirmități mintale incurabile. Operația se face numai cu autorizația Consiliului Sănătății și după un examen al unui medic anume însărcinat cu aceasta.

Idea de a face pe oamenii bolnavi de minte incapabili să procreze e veche în Elveția. Ea a fost propusă și discutată în multe congrese medicale și economice încă de la 1903, sub toate aspectele ei. Acum cîțiva ani un proiect de lege în acest sens a fost propus în cantonul Saint-Gall și nu a fost votat.

Pentru prima oară se legiferează în Europa sterilizarea omenească.

Legea votată de consiliul cantonului Vaud nu a făcut altceva decât să consacre un sistem care se practica de aproape douăzeci de ani.

Noua lege are în vedere atît persoanele atinse de boli mintale cît și pe acele care sufăr de infirmități mintale: idioție, debilitate mentală, etc. S'a dovedit că de cele mai adesea ori un infirm mintal își datorește starea lui eredității.

Chestiunea e în studiu în multe țări. Statele-Unite au făcut de multă vreme legi care să împiedice nașterea copiilor bolnavi. Dr. H. Langhlin s'a specializat în studiul acestei probleme. Lucrările lui sînt binecunoscute. El propune sterilizarea pe o scară foarte întinsă și citează o sumedenie de categorii: alienații, criminalii, epilepticii, bețivii, tuberculoșii, sifiliticii, leproșii, orbii, surzii, vagabonzii și chiar cei care au diformații corporale.

În Canada, provincia Alberta a luat măsuri legale pentru această practică.

În Suedia s'a făcut un proiect de lege care e în studiul Institutului de Biologie. Problema a mai fost studiată în Anglia, Finlanda și Noua-Zelandă.

În practică sterilizarea se efectuează mult din motive medicale și eugenice, în Germania, Danemarca, Norvegia și Anglia.

Problema sterilizării e de interes internațional. După cum spunea economistul J. M. Keynes, ea va exercita în viitor o influență mare în politică și de ea poate va depinde pacea lumii.

(Marie Thérèse Nisot. *Mercure de France*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

André Fontainas, *Mes souvenirs du Symbolisme*, Nouvelle Revue Critique, Paris.

După prefacerile care au urmat războiului în toate domeniile, simbolismul a rămas un curent bine fixat în sufletul generației dinainte. Sint și în istoria literaturii date privilegiate. Anul 1885 este o dată de entuziasm cînd poeții de atunci au simțit că rolul lor este de a fi deslegați cu spiritul de tot ceia ce urmăresc oamenii practici. Au înțeles acea „Glorie de a visa” cum a spus Baudelaire.

Autorul se revoltă contra acelor care consideră că efortarea simbolistă a rămas sterilă, pentru că poeții nu au privit viața în față. D-sa explică, în adevăr, că efortarea de a evada din viața de toate zilele reprezintă tendința spre o viață mai rară, mai subtilă. Ceiace, în fond dă vieții o mai mare savoare.

D. Fontainas caută să arate caracterele simbolismului. Poeții din acea epocă nu s’au pornit să facă o școală. Dar pe atunci se întretaiau o mulțime de curente care prin contopirea lor au creat o atmosferă, ce nu se putea explica, ci se simțea intuitiv.

În acea atmosferă s’a născut simbolismul.

Autorul arată întreaga mișcare literară de pe acele vremuri, face o serie de portrete atrăgătoare, și povestește multe anecdote curioase și de haz.

Friedrich Gundolf, *George* (Georg Bondi, Berlin).

În capitolul de introducere autorul plasează pe George în mediul său, cătră 1890 și îl opune epigonilor clasicismului pe deoparte, și celor ai naturalismului pe de alta.

George a reînviat totul fiindcă a reînviat limba. George pare întâi numai ca un stilist. Dar, creînd un stil, el a creat din nou tot restul. Alții au fost obsedați de timp, viitor, durată; el nu a căutat de cît pe om, care este măsura timpului, nu creatura lui. Fuga „vers le dehors” antrenînd în abisuri și neant. George singur domină astăzi planul spiritual pe care Nietzsche l-a văzut cel întâi, și care este acel al omului etern, nu acel al umanității moderne.

După studiul de ansamblu Gundolf consacră capitole particulare, asupra originii operei lui George și asupra fiecăreia din culegerile poetului.

Louis Perceau, *La cabinet secret du Parnasse*, edit. Au cabinet du Livre, Paris.

O culegere de bucăți alese din operele poezilor Pleiadei. Autorul da bogate explicații asupra fiecărui poet și scoate în evidență calitățile poeziilor pe care le citează.

Sînt în special studiați: Pierre de Ronsard, J. Antoine de Baif, Remy Belleau, Claude Binet, Brantôme, Florent Chrestien, Joachim du Bellay. Amadis Jamyn, Estienne Jodelle etc.

Cartea e însoțită de o variată bibliografie, un glosar și un indice alfabetic.

Robert de Traz, *Alfred de Vigny*, Ed. Hachette, Paris.

Romane

Raymond Leonard, *Le pont de rêve*.

După Axelle a lui Pierre Benoit, acest roman reia problema delicată a căsătoriei dintre un francez și o germană. Autorul a ales cazul extrem al văduvei unui ofițer german care, după mult zăbucium, sfârșește prin a se amoroza de un francez. Autorul arată prin o analiză delicată cum un *pod de vis* este aruncat între două suflete nobile pe care în aparență le separă totul. Situația eroilor Grete Wolf și Jean Delarme este privită fără cel mai mic spirit românesc și în toată complexitatea ei, plină de pericole.

Ignace Legrand, *La patrie intérieure*, Lib. des Champs-Élysées, Paris.

Eroul acestui roman, Bréhat, reprezintă omul cu înalte calități sufletești și cu mari posibilități. Viața de toate zilele însă și societatea cu legile ei de îngrădire, îl constring să se mulțumească cu o existență mediocră. Dar lupta între ceiace el simte că ar putea fi și între ceiace nevoia îl aduce să fie, se dă, tragică. Bréhat își dă seama în cele din urmă că nu poate ajunge la o împăcare a celor două tendințe și provoacă singur un accident, în care își găsește moartea.

Știință

Edmond Hoppe, *Histoire de la physique*, Traducere în franțuzește, Ed. Payot, Paris.

Un volum de peste 700 pagini. Autorul, profesor la Universitatea din Göttingen, face istoricul fizicii din cele mai vechi timpuri până în anul 1895; dela această dată și până astăzi studiază numai chestiunile care au fost confirmate de experiențe definitive.

Volumul are mai multe părți. Mecanica ocupă a treia parte din lucrare; urmează apoi Caldura și Optica și ultima parte pe larg dezvoltată este consacrată Electromagnetismului.

Semnalăm în treacăt studiul marilor teorii moderne: Teoria cinetică a căldurii, teoria energetică, teoria electro-magnetică a luminii, și teoria corpusculară a electricității.

Cartea conține la sfârșit o tabelă analitică a materiilor studiate și un

index alfabetic care cuprinde aproape 1500 nume de savanți.

Michael Pupin, *Du berger au savant*, traducere, Editura Vroment, Bruxelles.

Istorie

Henry Sée, *Science et philosophie de l'histoire*, Ed. Alcan, Paris.

Autorul constată că deși istoriografia posedă mijloace de cercetare din ce în ce mai științifice, nu este totuși în esența ei o știință. E drept că școala pozitivă istorică a reacționat cu folos în contra romantismului istoric, dar a căzut ea însăși în mari greșeli.

A căutat să aplice în istorie metoda științelor exacte. A fost o eroare. Chiar astăzi când metodele de cercetare istorică au progresat, nu se poate spune că se pot descoperi legi ale istoriei ca în științele naturii. Nu se poate prevedea dinainte cursul evenimentelor, nici nu se poate fixa modul în care trebuie să se producă.

Din acest punct de vedere, istoria nu poate fi o știință, ea nu este decît povestirea celor întâmplate.

Georges Grosjean, *Le sentiment national dans la guerre de cent Ans*, Ed. Bossard, Paris.

Științi sociale

Erick Ernst Schwabach, *Die Revolutionierung der Frau*.

Opera încearcă să considere transformarea lumii prin eliberarea femeii din punct de vedere pur uman. Tratară este făcută în diletant. Într'un secol s'a făcut o revoluție în raporturile dintre sexe.

În prima parte a cărții e istoria condiției femeii dela matriarcat la zilele noastre.

Nu ideea de proprietate a creiat dreptul patern, ci invers. Starea de independență a femeii este consecința mișcării burgheze din Evul Mediu. Mișcarea feministă e o mișcare burgheză. În Germania mișcarea a fost la început literară, romantică, individualistă.

În a doua parte autorul cearcă să definească succesiv vechiul și noul tip de femei pentru a putea să procedeze apoi la critica mișcării feministe.

Apoi vin trei capitole esențiale: Dreptul femeii la muncă și maternitate, etica femeii noi, calea care duce la căsătoria viitorului.

Totul e tratat nu ca teoretician ci ca realist.

În ultima parte vorbește despre revoluția dreptului conjugal german, acțiunea eventuală a pedagogiei asupra nașterii noului tip de femei, homosexualitatea, și chestia prostituției.

Cartea marchează o etapă decizivă proclamând adevărul esențial: egalitatea nu constă în asimilare.

Ernst von Hippel, *Der französische Staat der Gegenwart*.

Se descriu caracterele statului francez și organizarea lui. Cartea rezumă judicios istoria și se servește de ea pentru a face să se înțeleagă mai bine mecanismul guvernamental al Franței. Diferite capitole sînt consacrate Parlamentului, administrației și justiției, principalelor probleme de politică interioară. Sfîrșitul tratează despre puterile libere în interiorul statului: cetățeanul, presa și syndicatele. Concluzia arată că o democrație ca cea franceză bazată pe conștiința și uzul libertății a știut să menție preponderanța puterii civile și să se adapteze circumstanțelor grele ale războiului.

Lucien Romier, *Le déprolétariation des masses*, Ed. Giroudon, Liège et Paris.

Atît doctrina liberală cît și cea socialistă, spune autorul, au un punct

de vedere îngust fiindcă reduc totul la o concepție, pur materialistă a lucrurilor. Ele se ocupă numai de producție și de consumație. Socialismul nu va putea aduce deproletarizarea mulțimii, pentru că după concepția d-lui Romier, nu e de ajuns să crezi muncitorului o bună stare materială, ci o situație morală și să-l educi să aibă conștiință și demnitate. De cele mai multe ori, economiștii nu s'au ocupat cu seriozitate de familie, artă, morală, religie etc... care sînt în strînsă legătură cu chestiile pur economice.

D. Romier expune un întreg program de educație a națiunii în această direcție. D-sa propune să se învețe copiii cu demnitatea omenească, inițiativa personală, prevederea economică și cultul marilor virtuți de familie, naționale și umanitare.

Autorul conchide cu drept cuvînt că viitorul este în familie și în școală.

Emile Vandervelde, *La psychologie du socialisme*, Ed. Lamartine, Bruxelles.

O nouă lucrare a cunoscutului socialist belgian în care se dau prețioase explicații asupra ultimelor cărți scrise de: Karl Kautsky, N. Boucharine și Henri de Man. Acești trei comentează doctrina lui Karl Marx și o interpretează, căutînd să întunece părțile ei absurde sau să-i lărgască înțelesul adăugînd materialismului marxist un suflu de idealism bergsonian. D. Vandervelde caută să explice cu acest prilej psihologia socialismului.

COMPILATOR

Bibliografie

I. Simionescu, *Alte insecte din România*, Buc. Ed. Casa Școalelor, 1928, Prețul 20 lei.

I. Simionescu, *Calendarul Gospodărilor pe anul 1929*, Buc. Ed. Cartea Românească, 1929, Prețul 27 lei.

I. Simionescu, *De prin țară*, București, Edit. Casa Școalelor, 1928, Prețul 40 lei.

Ionel Teodoreanu, *Turnul Milenei*, roman, Buc., Editura Cartea Românească, Prețul 96 lei.

Jean Bart, *Șiște marine*, Buc., Edit. Cartea Rom., Prețul 48 lei.

G. Topirceanu, *Balade vesele și triste*, Buc., Ed. Cartea Românească. Ediția III, Prețul 42 lei.

Ion Pillat și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, vol. II.

Cezar Petrescu, *Omul care și-a găsit umbra*, nuvele, Ed. Cartea Românească, 1928, Prețul 75 lei.

I. Agirbiceanu, *Chipuri și icoane*, Buc., Edit. Casa Școalelor, 1928, Prețul 30 lei.

Dr. Friedrich Lang, *M. Eminescu als Dichter und Denker*, Cluj-Klausenburg, Minerva Literarische und Grafische Kunstanstalt A. G., 1928.

Serafim Ionescu, *În noaptea de anul nou*, piesă în două acte și *Un mic viteaz*, piesă într-un act, Buc., Ed. Cartea Românească, 1928, Prețul 27 lei.

Ionel Neamțiu, *Farmecul Gotic*, roman, Cluj, Tip. „Ardealul”, 1928, Prețul 60 lei.

Valeriu Bora, *Cînd purtam cu mine soarele*, poeme fără îngeri, Sibiu, Edit. Tip. „Săteanului”, 1928, Prețul lei 30.

Iuliu Maior, *Legea strămoșască*, Blaj, Tip. Seminarului, Prețul 15 lei.

Emanuil Iliuț, *Învățămîntul primar și normal-primar în Bucovina, după Unire*, Cernăuți, Ed. Glasul Bucovinei, 1928.

J. Krishnamurti, *Haide cu mine*, Buc., Ordinul „Stelei”, Prețul 20 lei.

J. Krishnamurti, *Cine aduce adevărul?*, Buc. Ord. „Stelei” Prețul 15 lei.

J. Krishnamurti, *Viața Scop*, București.

Ivan Kolaroff, *La Loi Roumaine pour la Nouvelle Dobroudja*, Sofia Imprimerie Bojinoff, 1928, Prețul 100 levas—16 fr. fr.

Teodor Tocheff, *Propriété foncière rurale dans la Dobroudja de Sud*, Sofia, Imprimerie Bojinoff, 1928, Prețul 60 levas—12 fr. fr.

Reviste primite la Redacție

Buletinul Institutului de Literatură pe 1928 ; Fintina Darurilor No. 3 ; Filmul meu No. 25 ; Cimpul No. 1—2 ; Parlamentul No. 1 ; Roma No. 4 ; Ramuri No. 1 ; l'Entente Economique No. 1 ; Natura No. 1 ; Arhiva No. 1 ; Studentul No. 6 ; Ritmul Vremii No. 1 ; Résumé mensuel des Travaux de la Société des Nations No. 12 ; Răsăritul No. 4 ; Plaiuri românești No. 2 ; Democrația No. 12 ; Revista Critică No. 1 ; Contemporanul No. 78—79 ; Opoziția No. 13—18 ; Viața Literară No. 99—102 ; XX Literatură contemporană No. 3—4 ; Păt-Frumos No. 6 ; Vlăstarul No. 2—3 ; Premiera No. 8—13 ; Unu No. 9 ; Viața Medicală No. 1 ; Școala și familia de mine No. 6—7 ; Cimpina No. 11—12 ; Săptămîna literară No. 3 ; Pentru inima copiilor No. 7—10 ; Țara noastră No. 44 ; Țărănismul No. 26—27 ; Revista Tinerimei No. 12 ; Viața agricolă No. 1 ; Prietinel Poporului No. 11—12 ; Transilvania No. 1 ; Europäische Revue No. 1 ; Căminul No. 11—12 ; Lamura No. 9—12 ; România Militară No. 12 ; Revue Internationale du Travail No. 1 ; Biserica ortodoxă romînă No. 12 ; Înfrățirea romînească No. 6 ; Societatea de mine No. 1—2 ; Mercure de France No. 734—735 ; Noua revistă bisericească No. 12 ; Graiul romînesc No. 12.

Pentru Autori

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele când va crede de cuviință, conducându-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuiesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească”, strada Alecsandri, Iași.**

CĂRȚI APĂRUTE ÎN ED. VIAȚA ROMINEASCĂ

G. IBRĂILEANU

SCRIITORI ROMÎNI ȘI STRĂINI

Caragiale, Eminescu, Creangă, Sadoveanu, Coșbuc, Jean Bart, Codreanu, Ionel Teodoreanu, I. I. Mironescu, I. Negruți, Demostene Botez, Duiliu Zamfirescu, Macedonschi, H. Streitman, Anatole France, W. James, Marcel Proust, L. Reymont, Max Nordau, Tomas Hardy.

PREȚUL 100 LEI

G. BĂRGĂUANU

PĂMÎNT ȘI SOARE

⟨VERSURI⟩

PREȚUL 80 LEI

STEJAR IONESCU

DOMNUL DELA MURANO

⟨NUVELE⟩

PREȚUL 60 LEI

PREȚUL 40 LEI

CĂRȚI APĂRUTE ÎN ALTE EDITURI

M. RALEA

P E R S P E C T I V E

⟨CRITICI LITERARE⟩

ED. CASEI ȘCOALELOR

PREȚUL 40 LEI

IONEL TEODOREANU

T U R N U L M I L E N E I

⟨ROMAN⟩

ED. «CARTEA ROMÎNEASCĂ»

PREȚUL 96 LEI

DEMOSTENE BOTEZ

Z I L E L E V I E Ț I I

⟨POEME⟩

ED. «CARTEA ROMÎNEASCĂ»

PREȚUL 60 LEI

CEZAR PETRESCU

OMUL CARE ȘI-A GĂSIT UMBRA

⟨ROMAN⟩

ED. CARTEA ROMÎNEASCĂ

PREȚUL 75 LEI

15.00